

Teivo Teivainen

YRITYSVASTUUN UMPIKUJA

© Teivo Teivainen ja Kalevi Sorsa -säätiö rs
Kansi: Tex Hänninen / BunnyDuck Grafiks
Taitto: Fredrik Bäck
Paino: Bookwell Oy, Jyväskylä 2013
ISSN 2323-5721
ISBN 978-952-5689-52-5 (nid)

Julkaisu on osa Kalevi Sorsa -säätiön Kuluttaminen muutoksessa -projektia
ja toteutettu Osuuskunta Tradeka-yhtymän avustuksen turvin.

Teivo Teivainen

YRITYSVASTUUN UMPIKUJA

KALEVI SORSA -SÄÄTIÖN JULKAISUJA 1/2013

Sisällys

Mistä on kyse	7
Määritelmiä ja taustaa	10
OSA I: Yritysvastuu poliittisena ilmiönä	16
Demokratia tehtaan porteilla	17
Ekonomismi ja Björn Wahlroosin tarkkanäköinen huomio yritysjohdajista diktaattoreina	23
Yritysvallan politisoituminen ja demokratian mahdollisuus	28
Voisiko yhtiöitä demokratisoida kuin valtioita?	32
Raiskausanalogia eli mitä yrityskritiikki voi oppia feministeiltä	36
OSA II: Yritysvastuun lyhyt historia	46
Osakeyhtiövallan liberaaleja ja sosialistisia kritikoita	47
Voivatko yhtiöt olla henkilöitä, joilla on kansalaisoikeudet?	51
Vastuupuhe maailmalla: Intian hindufilosofoista islamilaiseen pankkitoimintaan	56
Managerialismi ja vastuupuheen voimistuminen.....	61
YK:n yritykset valvoa liikeyrityksiä	65
Globalisaatioaktivismi 2000-luvun vastuullisuuspuuskan herättäjänä	70
Yritysprotektionismi ja verokysymysten nousu agendalle	73
Esimerkkejä vastuuraportoinnista: Stora Enson palkinto ja Keskon prioriteetit	76

OSA III: Kapitalismi ja demokratia	82
Mitä sosialistit voivat oppia Milton Friedmanilta?	83
Yritysdemokratian näköaloja	87
Lähdekirjallisuus	95
Kirjoittaja	103

Mistä on kyse

Tässä kirjassa pohdin yritysvallan voimistumisen ristiriitoja ja niistä aukeavia demokraattisia mahdollisuuksia. Samalla huomaan olevani ainakin yhdestä asiasta samaa mieltä pankkiiri Björn Wahlroosin kanssa. Aivan ensin kuitenkin hahmottelen lyhyesti, mitä muuta aion seuraavilla sivuilla kertoa. Kii-reisille lukijoille tämä luku voi toimia tiivistelmänä kirjan sisällöstä.

Kirjan alkupuolella vertaan liikeyrityksiä toistuvasti valtioihin ja pohdin niiden eroja ja yhtäläisyyksiä. Valtiovertaus ei tietenkään ole täydellinen, mutta toivon sen auttavan lukijaa virittäytymään yritysvallan poliittisen luon-teen pohdintaan. Samalla nostan esiin kysymyksen siitä, mitä autoritaaristen valtioiden demokratisointi esimerkiksi Itä-Euroopassa tai Latinalaisessa Amerikassa voi opettaa mahdollisuuksista demokratisoida autoritaarisesti hallittuja talouden valtakeskuksia. Sekä Berliinin muuri että yritysvallan ide-ologiset suojamuurit ovat ihmisten tekemiä rakennelmia, joita on mahdollista myös purkaa.

Ensimmäisten lukujen jälkeen esitän feminististen liikkeiden innoitta-mana raiskausanalogian. Vertaan feministien muutaman vuosikymmenen takaista tapaa politisoida ydinperheen itsevaltaisia piirteitä siihen, kuinka suuryritysten epädemokraattiset piirteet ovat joutuneet politisoinnin koh-teeksi. Feministien pyrkimys määritellä henkilökohtainen poliittiseksi auttoi vakiinnuttamaan demokraattisia arvoja perheen sisäisissä kysymyksissä. Yhtenä seurauksena Suomessakin päätettiin lopulta kriminalisoida avioliit-tossa tapahtuva raiskaus. Voiko myös kapitalististen liikeyritysten määrittä-minen poliittiseksi toimijoiksi auttaa edistämään demokraattisia muutoksia? Mitä yritysvallan pohtijat voivat oppia feministeiltä?

Toisessa osassa tarkastelen yritysten ja yritysvastuupuheen historiaa ja erilaisten yhteiskunnallisten liikkeiden pyrkimyksiä asettaa yrityksiä vastuuseen toiminnastaan. En pyri kattavaan esitykseen yritysvastuun kaikista ulottuvuuksista vaan pikemminkin avaamaan keskustelua sen poliittisesta merkityksestä. Käyn läpi vastuukeskustelun historiaa sekä Yhdysvalloissa, YK:n piirissä että maailmassa hiukan laajemminkin. Suomalaisten yritysten rooli nousee esiin erityisesti vastuuraportteja käsittelevässä luvussa. Vastuuraportteja lukemalla voi löytää myös merkkejä tulevasta. Esimerkiksi Keskon vuoden 2012 joukkoyhtiön raportti tuntuu yhdenmukaiselta sen kanssa, että vuoden 2011 vastuuraportissa Kesko ilmoitti, että ”pakkausten optimoinnilla” on Keskon sen itsensä laatiman kaavion mukaan huomattavasti suurempi vaikutus kuin ”vakailta työsuhteilla”.

Loppua kohden pohdin sitä, miksi olen joistain yritysvastuukeskustelun peruskysymyksistä Milton Friedmanin kanssa samaa mieltä. Chicagon yliopiston edesmennyt taloustieteen professori Friedman luokitellaan yleensä kovaksi oikeistolaiseksi. Itse taas en yleensä esitä vastalauseita, jos minut halutaan määritellä vaikkapa vasemmistohipiksi. Voisi siis olettaa, että olen Friedmanin kanssa tässäkin asiassa jyrkästi eri linjoilla.

Friedmanin *New York Times Magazinessa* vuonna 1970 julkaisemasta kirjoituksesta ”The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits” on tullut vuosikymmeniksi yksi vasemmalle kallellaan olevien yritysvastuukeskustelijoiden sylkykupeista. Artikkelin sisältö pelkistetään yleensä sen otsikossakin olevaan toteamukseen, että voittojen kasvattaminen on liike-elämän ainoa yhteiskunnallinen vastuu. Friedmaniin viitataan usein esimerkkinä ajattelusta, jonka mukaan yhteiskuntavastuullisten tehtävien hoitaminen on likeyrityksille haitallista, koska se haittaa keskittymistä voittojen kasvattamiseen.

Hieman vähemmälle huomiolle ovat jääneet Friedmanin pohdinnat siitä, miten yritysvastuu, kapitalismi ja demokratia suhtautuvat toisiinsa. Olen huomannut olevani osittain samalla aaltopituudella Friedmanin kanssa: likeyritysten yhteiskunnallisen vastuun lisäämisen tulisi edellyttää niiden demokratisoimista. Väliltämme löytyy toki eroja siinä, pidämmekö tätä toivottavana. Joka tapauksessa Friedman kiinnitti kiitettävää huomiota yhteen yritysvastuuseen liittyvään suureen kysymykseen kapitalismin tulevaisuudesta. Hänen mielestään yritysvastuusta oli tullut kumouksellinen opinkappale, sillä sen

soveltaminen avaisi uhkaavan mahdollisuuden kapitalismin peruseriaatteiden mullistamiselle.

Vuonna 1970 Friedmanin viesti oli, että yritysten ei ole syytä omaksua periaatteita, joiden johdonmukainen soveltaminen merkitsee kapitalistisen omistajavallan murentamista. Nyt 2010-luvun alussa monet liikeyritykset ovat kuitenkin alkaneet julistaa näitä Friedmanin kumoukselliseksi leimaamia vastuuppeja. Tässä kirjassa otan kopin Friedmanin näkemyksistä ja yritän avata kysymyksiä siitä, minkälaiseen ideologiseen umpikujaan yritysvastuun julistajat ovat saattaneet ehkä hiukan huomaamattaan ajautua. Lopuksi nostan esiin kysymyksiä siitä, minkälaisia reittejä tuosta umpikujasta voisi puhkaista kohti demokraattisia tulevaisuuksia.

Määritelmiä ja taustaa

Käytän tässä kirjassa termejä yritysvastuu ja yritysten yhteiskuntavastuu viittaamaan jotakuinkin samaan asiaan. Englanninkielisen termin *Corporate Social Responsibility* lyhenne CSR on melko laajassa käytössä myös Suomessa. Pekka Ristelä on tiivistänyt hyvin yhteiskunnan merkitykseen tässä yhteydessä liittyvän epäselvyyden: ”Joskus sen ymmärretään viittaavan siihen, *kenelle* yritys on vastuussa (yhteiskunnalle), joskus taas siihen, *mistä* yritys on vastuussa (yhteiskunnallisista asioista erotuksena ympäristö- tai talousasioista)”¹

Ristelän ja monen muun tavoin käytän yritys vastuuta tarkoittamaan ilmiötä kohtalaisen laajassa merkityksessä ja täsmennän sitä tilanteen mukaan. Viitataan usein nimenomaan yritys vastuupuheeseen, koska tarkoitan sillä ennen kaikkea yritysmaailman raportoimaa ja esittämää asiaa. Puhe ja käytännöt kietoutuvat toki monin tavoin toisiinsa.²

Suhtautumista yritys vastuuseen voi eritellä hyvinkin vaihtelevilla tavoilla. Aiheesta on kirjoitettu viime vuosina niin paljon, että mitä erilaisimpien luokittelujen tueksi voi löytää esimerkkejä. Yksi mahdollinen ja melko sovinainen luokittelu jakaa keskustelijat vastuuoptimisteihin, oikeistoskeptikoihin ja vasemmistoskeptikoihin.

1 Ristelä 2011, 62.

2 Lisätietoa hakiessa on hyvä muistaa, että vastuukeskustelussa käytetään liiketoiminnan etiikan ja moraalitalouden kaltaisia muitakin termejä. Shaw'n (2009, 566) tavoin *business ethics* -keskustelujen käsitteellisiä epämääräisyyksiä voi ymmärtää myös siitä näkökulmasta, että ne ovat syntyneet aluksi käytännön vaatimuksista kaupallisissa oppilaitoksissa opetettavaksi aineeksi ennen kuin niistä on tullut tarkempaa käsitteellistä määrittelyä edellyttävän akateemisen julkaisutoiminnan kohde.

Moni yritysjohtaja sekä elinkeinoelämää hyväntahtoisuuteen kannustava kansalaisjärjestöaktiivi korostaa ekologisen ja sosiaalisen vastuullisuuden nousseen markkinatalouden entistä tärkeämmäksi ohjenuoraksi. Vastuullisuuden tärkeimmät ilmentymät löytyvät heidän mukaansa liikeyritysten muuttuneista toimintaperiaatteista. Vaikka vastuullisuuden merkityksen korostajien välillä voi olla suuriakin eroja, kutsun heitä tässä yhteydessä vastuuoptimisteiksi.

Vastuuoptimismia on kritisoitu eri suunnilta. Björn Wahlroos tyypistäisi yritysten vastuun Suomen osakeyhtiölain viidenteen pykälään, jonka mukaan yhtiön toiminnan tarkoituksena on tuottaa voittoa osakkeenomistajille. Tämänkaltaisen yritysvastuuseen epäillen suhtautuvan suuntauksen kuuluisin oppi-isä on Milton Friedman. Hänen perusnäkemyksensä on, että liikeyritysten ei tule antautua yritysvastuupuheen houkutuksille. Hieman yksinkertaistaen kutsun näin ajattelevien joukkoa yritysvastuukeskustelun oikeistoskeptikoiksi.

Radikaalin vasemmiston piirissä yritysvastuupuhe on usein tyrmäty häihatteluna, jonka toteuttamiseen tai edes pohdiskeluun ei juuri kannata uhrata aikaa. Marxilaisesta tai muutoin sosialistisesta perinteestä ammentavien tutkijakollegoiden parissa maininta siitä, että olen nyt tutkimassa yritysvastuuta, saattaa joskus aiheuttaa epäilevän ensireaktion. Parhaimmillaankin yritysvastuun toteuttamisessa on heidän näkökulmastaan yleensä kyse vain kosmeettisista uudistuksista, jotka vievät huomion tärkeämmistä valtasuhteista. Saatan joutua selittelemään, että en ole hurautunut sellaiseen uskoon, jossa haaveilen demokraattisten muutosten syntyvän yritysjohtajien hyväntahtoisuudesta. Tämänkaltaisten näkemysten esittäjistä kaikki eivät luokittele itseään osaksi vasemmistoa, mutta tässä yhteydessä heitä on luontevaa kutsua vasemmistoskeptikoiksi.

Yritysvastuukeskustelun asetelmista on helppo tehdä yksinkertaistavia kärjistyksiä. Yllä kuvaillut kolme tulokulmaa on kohtalaisen helppo löytää sekä Suomesta että muualtakin maailmasta, mutta ne eivät tietenkään edusta koko keskustelun kirjoa. Yritysvastuusta on viime vuosina kirjoitettu valtavasti. Esimerkiksi akateemisesta kirjallisuudesta löytyy monia yhteiskuntateoreettisesti kiinnostavia vivahteita, jotka eivät aina löydä tietään julkiseen keskusteluun. Toisaalta vakiintuneiden teoreettisten silmälasien läpi maailmaa tarkastelevat tutkijat eivät aina huomaa, miten maailma muuttuu.

Vaikka alan kirjallisuudesta löytyy puuduttavan paljon höttöpuhetta, kukin yllä mainituista kolmesta näkökulmasta pyydystää jotain olennaista yritys vastuun merkityksestä. Samalla olen myös tyytymätön kaikkiin kolmeen lähestymistapaan. Omat lähtökohtani perustuvat muutamaa kohtalaisen yksinkertaiseen oletukseen, joista mikään ei välttämättä ole itsessään erityisen uusi. Kirjan tarkoitus on esitellä näitä oletuksia yhdistelemällä luomani lähestymistapa yritysvallan tutkimiseen ja pohtia, missä määrin siitä on hyötyä kapitalismin ja demokratian välisen suhteen ymmärtämiselle, selittämiseksi ja muuttamiselle.

Yritysvastuusta on perinteisesti tehty kohtalaisen vähän ilmiön poliittisiin ulottuvuuksiin kohdistuvaa tutkimusta. Viime vuosina tilanne on muuttunut.³ Olen kirjaa tehdessäni löytänyt monta mielenkiintoista tulokulmaa, osan yllättävänkin läheltä. Helsingissä esimerkiksi Hankenin Martin Fougère, Aalto-yliopistosta Stanfordin väliaikaisesti siirtynyt Jukka Mäkinen, Amsterdamin yliopistossa nykyisin työskentelevä Arno Kourula sekä omalla laitoksellani Helsingin yliopistossa toimiva Ville-Pekka Sorsa ovat avanneet yritys vastuuta nimenomaan politiikan teorian kannalta. Yliopistojemme yritys vastuututkijoiden yhteistyöverkostossa myös Aallon Maarit Laihonen ja Jukka Rintamäki sekä oman laitokseni Jussi Pakkasvirta ovat tarjonneet kiinnostavia näkökulmia ilmiöön. Jussin kanssa olen toistuvasti pohtinut vastuukysymysten merkitystä myös suhteessa yliopistomme yhteiskunnalliseen vuorovaikutukseen. Heikki Patomäeltä olen vuosien varrella saanut kirjan teemoista monta asiantuntevaa virikettä. Moni yllämainituista on pohtinut yritys vastuun käsitettä selvästi itseäni asiantuntevammin, ja toivon tulevaisuudessa voivani perehtyä heidän analyysiinsä aiempaa syvällisemmin.

Minulla on ollut ilo keskustella eri seminaareissa ja muissakin yhteyksissä suomalaisyritysten toiminnasta perinpohjaisia juttuja käsitellyt toimittaja Hanna Nikkasan kanssa. Maria Mannerin kanssa olen käsitellyt yritys vastuuta lukuisien pohdiskelujemme lisäksi yhteisraportissamme reilusta kaupasta. Saunakeskusteluissa Mikko Saulin kanssa syntyi huikeita visioita Milton

³ Esimerkkejä pohdintoilleni virikkeitä antaneesta poliittisesta yritys vastuututkimuksesta ovat Scherer ja Palazzo 2011 ja 2007; Palazzo ja Scherer 2008; Mäkinen ja Kourula 2008; Fougère ja Solitander 2009; Shamir 2008 ja 2004.

Friedmanin yritys vastuunäkemyksen sovittamisesta marxilaiseen työnarvo-teoriaan, mutta yksityiskohtien hiominen saa nyt jäädä tulevaisuuteen.

Nokian yhteiskuntavastuujohtajana toimineen Pekka Isosompin kanssa olen käynyt aiheesta kiehtovia keskusteluja, osittain myös väitöskirjaohjaajan ominaisuudessa. Olli Tammilehto on kirjoittanut vuosikymmenten ajan tarkka-näköisiä analyysejä yritysvallasta. Talouden poliittisuutta hahmottelimme jo 1990-luvun alussa Eerikinkadulla järjestämässämme Talousdiskurssi ja sen kritiikki -opintopiireissä.

Kirjaa valmistellessani olen keskustellut sen teemoista niin monen ihmisen kanssa, että heidän luettelemisensä tässä olisi mahdotonta. Kirjoittamisen loppuvaiheessa tein vielä täsmentävän haastattelukierroksen muutaman esiin nousseiden teemojen kannalta keskeisen henkilön kanssa. Keskuskauppa-kamarin toimitusjohtajan Risto E.J. Penttilän haastattelemine ja aiemmat keskustelumme ovat auttaneet huomaamaan esimerkiksi kirjassa esittämäni raiskausanalogan rajoituksia. Vastuuraportointia koskevaa osuutta varten haastattelin Keskon yhteiskuntavastuun asiantuntijaa Satu Kuoppamäkeä sekä sittemmin nimensä poistamista tästä kirjasta pyytänyttä Keskon päällikköä.

Kansalaisjärjestökentältä haastattelin Finnwatchin tutkijaa Henri Pur-jetta. Think tank -puolelta sain mielenkiintoisia näkökulmia yhdysvaltalai-seen yritysvaltakeskusteluun washingtonilaisen Institute for Policy Studiesin globaalien talouden yksikön johtajalta Sarah Andersonilta. Myös Amsterdam-ista käsin toimivan Transnational Institutin Cecilia Olivet ja Susan George antoivat käsikirjoituksen viimeistelyvaiheen illallistuokiolla kullannarvoisia kommentteja. Ammattiyhdistysnäkökulmia ja paljon muutakin sain täsmen-nettyä Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestön SAK:n kansainvälisten asi-oiden asiantuntijan Pekka Ristelän kanssa. Kaikki he ovat myös julkaisseet aiheesta monia mielenkiintoisia kirjoituksia.

Kansainvälisissä tutkijapiireissä yksi mielenkiintoisimmista omaan havaintokenttääni osuneista yritys vastuun poliittisuuden pohtijoista on Ronen Shamir Tel Avivin yliopistosta. Radikaalin poliittisen taloustieteen näkökulmasta aihetta on Queensin yliopistossa Kanadassa tutkinut Susanne Soederberg. Samassa maailmankolkassa Yorkin yliopistossa Torontossa toi-mivat Andrew Crane ja Dirk Matten ovat avanneet keskustelua sekä julkai-suissaan että blogissaan. Perulainen Francisco Durand kuuluu Latinalaisen Amerikan yritys vastuukentän tärkeimpiin tutkijoihin. Muihin yritys vastuun

poliittisia ulottuvuuksia pohtineisiin tutustumisen arvoisiin tutkijoihin kuuluvat esimerkiksi Pierre-Yves Néron sekä usein yhdessä kirjoittavat Andreas Georg Scherer ja Guido Palazzo. Alan kiinnostavia tutkijoita ilmaantuu jatkuvasti lisää.

Kirjan viimeistelyvaiheessa Kalevi Sorsa -säätiön Hildur Boldt antoi hyviä kommentteja ja oli muutoinkin suureksi avuksi. Myös Into-kustannuksen Jaana Airaksinen ja Mika Rönkkö ovat olleet suureksi avuksi kirjan innoittamisessa ja tuottamisessa. Ajatus tämän teoksen kirjoittamisesta syntyi lounaskeskustelussa Kalevi Sorsa -säätiön Elisa Lipposen kanssa. Suurimmat kiitokset kirjan suhteen kuuluvat hänelle, myös siksi, että häneltä olen saanut näkemyksellistä palautetta, joka on suuresti auttanut hahmottamaan kirjan luonnetta.

Olen viime vuosina puhunut yritysvastuusta esitelmöidessäni eri puolilla maailmaa ja sivunnut teemaa myös joissakin lyhyemmissä kirjoituksissani. Kirjoittamisen yhtenä motiivina on se, että en ole aiemmasta kirjallisuudesta onnistunut löytämään riittävästi itseäni tyydyttäviä esityksiä yritysvastuun sellaisista merkityksistä, jotka kritiikin lisäksi avaisivat myös näköaloja demokraattisen muutoksen mahdollisuuksiin. Tämä voi toki johtua oman lukeneisuuteni rajoittuneisuudesta tai ymmärryskykyni puutteista. Kummankin korjaantumista odotellessa päätin tarttua Elisan ehdotukseen ja kirjoittaa tämän pienen kirjan. Toivon, että se osaltaan vastaa Kalevi Sorsa -säätiön tavoitteiden kuvaukseen: ”elävä demokratia edellyttää monipuolisia mutta perusteltuja näkemyksiä, tulevaisuuden tekeminen ennakkoluulotonta asennetta ja uusia avauksia”.⁴ Ilahdun kovasti kaikista mahdollisista lukijakommenteista.⁵

4 Mikä on Kalevi Sorsa -säätiö? <http://sorsafoundation.fi/2012/08/29/mika-on-kalevi-sorsa-saatio/> (2.2.2013).

5 Otan mielelläni palautetta vastaan sähköpostilla teivo.teivainen@helsinki.fi. Pohdiskelen tähän kirjaan liittyviä asioita toisinaan myös Twitterissä, jossa minut löytää osoitteella [@TeivoTeivainen](https://twitter.com/TeivoTeivainen). Muut yhteystietoni ovat helpohkosti saatavilla vaikkapa Helsingin yliopiston puhelinvaihteen kautta (09-1911).

OSA I:
Yritysvastuu
poliittisena
ilmiönä

Demokratia tehtaan porteilla

Kun aikoinaan kansalaisten liikehdintä sai valtaapitävät suostumaan sellaisiin demokraattisiin uudistuksiin kuin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, uudistuksilla oli yksi selvä raja. Ne pysäytettiin tehtaan porteille. Vaikka eri puolilla maailmaa yhteiskunnan monia alueita saatiin demokraattisten normien piiriin, kapitalistinen talous instituutioineen jätettiin enimmäkseen sen ulkopuolelle. Ulkopuolelle jäi useimmiten myös yksityisen piiriin luokiteltu perheinstituutio ja monenlaista muutakin.

Demokraattiseksi kutsutun valtion pintaa raaputtamalla paljastuu useita autoritaarisesti hallittuja valtakeskittymiä. Niistä tärkeimpiin kuuluvat kapitalistiset liikeyritykset. Havainnollistan yritysvaltaa tuonnempana vertauksilla muuttuviin käsityksiin perheinstituution poliittisuudesta. Koska yleisesti jaetut mielikuvat politiikasta ovat kaikkein suorimmin sidottuja valtioon, vertailu on luontevinta käynnistää siitä.

Demokraattisten periaatteiden nimissä toimivan valtion ja yksityisten liikeyritysten välillä on monia eroja.⁶ Yksi tärkeimmistä on, että monet suurimmista yrityksistä toimivat yksittäisiä valtioita laajemmalla alueella.⁷ Myös niiden päätöksenteon muodoissa ja perusteluissa on merkittäviä eroja. Valtiot saattavat soveltaa ihmisen ja ääni -periaatetta, kun taas kapitalistisissa liikeyrityksissä äänivalta jakautuu usein omistussuhteen mukaan.

6 Yksinkertaistamisen vuoksi ”valtion” voi käsittää tässä yhteydessä tarkoittavan myös kuntia ja vastaavia julkishallinnollisia yksiköitä.

7 Liikeyritysten monimutkaista suhdetta territoriaaliin tilakäsityksiin olen tarkastellut artikkelissa Teivainen 2000.

Vaikka valtioiden demokraattisuuden aste vaihtelee suuresti sekä eri valtioiden että yksittäisten valtioiden eri toimintasektorien välillä, keskeinen osa niiden oikeutusperustaa kumpuaa yleensä siitä, että valta oletettavasti tulee kansalta. Liikeyrityksissä taas oletuksena on, että päätösvalta perustuu sijoitettuun varallisuuteen. Yksinkertaistuksen vuoksi käytän yleensä termejä liikeyritys ja yritys nimenomaan kapitalistisista yrityksistä, joiden tärkein muoto on osakeyhtiö.

Valtioiden ja liikeyritysten erojen kuittaaminen sillä, että edelliset ovat poliittisia ja jälkimmäiset taloudellisia toimijoita, peittää alleen monenlaisia valtasuhteita. Tästä nimenomaisesta erottelusta saattaa olla enemmän haittaa kuin hyötyä maailman realistiselle ymmärtämiselle ja selittämiselle. Maailman muuttamiselle politiikan ja talouden yksinkertaistavista jaoista on sen sijaan ollut paljonkin hyötyä. Ennen kaikkea ne ovat näytelleet keskeistä roolia siinä, kun monia maailmanhistorian merkittävimpiä valtakeskuksia on suojattu demokraattisilta vaatimuksilta.

On yhä tärkeämpää pohtia näiden valtakeskusten poliittista luonnetta. Hiukan kömpelösti yksinkertaistaen kapitalistista suuryritystä voi pitää organisaationa, jonka sekä sisäinen organisaatio että yhteiskuntasuhteet pursuavat poliittisesti merkityksellisiä valtasuhteita mutta joka on melko onnistuneesti pystynyt estämään vaikutelman sellaisesta poliittisuudesta, joka edellyttäisi näiden valtasuhteiden demokratisointia.

Yritysvastuukeskustelu on esimerkki siitä, miten talouden poliittinen luonne on tullut näkyväksi viimeisen parinkymmenen vuoden aikana. Yhtenä käännekohtana oli Maailman kauppajärjestö WTO:n vuonna 1999 Seattlessa pitämän kokouksen yhteydessä globaaliin julkisuuteen noussut kansalaisliikehdintä. Vuodesta 2001 lähtien Maailman sosiaalifoorumi on koonnut yhteen talouden valtarakenteita arvostelevia liikkeitä. Viime vuosina Occupy Wall Street, Indignad@s ja monet muut protestit ovat kantaneet kortensa kapitalismikritiikin kekkoon.

Yritysvastuuliiton viimeaikaisen voimistumisen yksi keskeinen syy onkin nimenomaan talouden valtarakenteisiin kohdistuvan kritiikin näkyvyyden lisääntyminen. Kyse on myös yritysmaailman tehokkaasta kyvystä poimia osa radikaalista kritiikistä ja muuttaa se itselleen harmittomaksi vastuupuheeksi. Yhtiövallan kritiikkiin vastaamisesta on tullut oma konsulttiteollisuuden haaransa. Toiminta on ollut siinä mielessä onnistunutta, että protestiliikkeistä ei

ole ainakaan vielä muodostunut yhtä voimakasta ja yhtenäistä toimijaa kuin moni vuosituhannen vaihteessa toivoi tai pelkäsi.

Yritysvastuupuhe ei toki syntynyt vasta 2000-luvun alun protestiliikkeiden seurauksena. Yksi keskustelun aalto käynnistyi Yhdysvaltain pörssiromahduksen jälkeen 1930-luvulla. Milton Friedmanin kuuluisa yritysvastuun toteuttamista kritisoinut artikkeli on vuodelta 1970.⁸ Talous on sanan kapitalistisessa nykymerkityksessä ollut olemassa muutaman sadan vuoden ajan, mutta ”vastuullisia talouskäytäntöjä” voi jäljittää paljon kauemmaksikin historiaan. Ilmiö oli siis olemassa jo pitkään, mutta vuosituhannen vaihteen protestiliikkeiden heittämiä julkisen haaste kapitalismin uskottavuudelle auttaa selittämään vastuupuheen nopeaa leviämistä viime vuosina. Yksinään se ei kuitenkaan riitä selitykseksi. Protestienkin syntymiselle on syynsä.

Kapitalismin dynaaminen voittokulku viime vuosikymmeninä on merkinnyt yksityisen yritystalouden tunkeutumista yhä uusille elämän alueille. Talouden koskemattomuutta suojaavia tehtaan portteja on aiempaa vaikeampi löytää. Siten niitä on vaikeampi käyttää torjumaan demokraattisia vaatimuksia, kun taloutta on aiempaa hankalampi eristää omaksi rajatuksi tilakseen. Samalla väitteet kapitalistisen talouden epäpoliittisuudesta asettuvat uuteen valoon. Kun talous on ottanut tilaa politiikalta, talouden poliittinen luonne saattaa tulla aiempaa ilmeisemmäksi. Näin kapitalismin menestys saattaa nakertaa sen omaa uskottavuusperustaa. Jos talouden poliittinen luonne hyväksytään laajasti, on vaikeaa perustella, miksi siihen ei tulisi kohdistaa demokraattisia vaatimuksia.

Yritysvastuupuheeseen kiteytyy vaikeita kysymyksiä vallankäytön oikeutuksesta. Yritysvallan näkökulmasta se saattaa olla tehokas keino tunnustaa kapitalismin poliittisesta luonteesta juuri ne piirteet, jotka eivät horjuta valtarakenteiden uskottavuutta ja joihin yrityskonsultit voivat kehittää innovatiivisia ratkaisuja. Ympäristöliikkeen esittämästä kritiikistä nouseva ympäristövastuu hoidetaan vihreällä kasvulla. Ammattiyhdistysliikkeen vaatimuksissa toisinaan esiintyvä demokratiavaje paikataan antamalla työntekijöille uusia mahdollisuuksia tehdä vaikkapa tuotekehittelyaloitteita ja kehittää osaamistaan.

8 Friedman 1970.

Teemoja ja alueita on tullut jatkuvasti lisää, ja yritysten hienot kaaviot yhteiskuntavastuutyön painopistealueista ovat selvästi perinteisiä hyväntekeväisyysohjelmia kattavampia. Mukana on toisinaan myös lupauksia, joiden kirjaimellinen toteuttaminen saattaisi romuttaa koko kapitalistisen yhteiskuntajärjestyksen. Yksi niistä on myöhemmin käsittelemässäni Keskon yhteiskuntavastuun raportissa esiintyvä ”tasa-arvoinen työyhteisö”.

Kattavien vastuuhelmien edes osittainen noudattaminen tekee monista asioista aiempaa siedettävämpiä ja miellyttävämpiä. Samalla niiden yhtenä tarkoituksena voi pitää kapitalismin ylilyöntien korjailua ja paikkailua ilman, että valtarakenteisiin tai voitontavoittelun ensisijaisuuteen tarvitsee kajota. Siksi niin moni kriittinen ajattelija suhtautuu niihin olankohautuksella tai suurella halveksunnalla.

On kuitenkin myös mahdollista, että yhteiskuntavastuun hyväksyminen osoittautuu yllättävän pitkäksi askeleeksi pois kapitalismin aatteelliselta mukavuusalueelta. Tästä näkökulmasta yritysvallan pönkittäjien voi mieltää ajautuneen puun ja kuoren väliin. Yritystalous myllertää niin suurta osaa ihmisten elämästä, että sen poliittisen luonteen täydellinen kieltäminen ei olisi enää uskottavaa.

Jos Nokia tai Fazer ovat kerran myöntäneet, että ne tuntevat olevansa edes jonkinlaisessa vastuussa puhelimiinsa metalleja kaivavien tai suklaaseensa kaakaopapuja poimivien afrikkalaisten lasten työoloista, niiden on hankalaa perua tätä vastuullisuudenpuuskaansa.⁹ Sen sijaan niillä on tarve rajata vastuullisuuden ilmauksensa siten, että yritystoimintaa ei aleta laajemmin kyseenalaistaa. Tällä hetkellä vastuullisuuden rajaaminen harmittomaksi tuntuu toimivan kohtalaisen hyvin. Voi kuitenkin myös käydä niin, että vastuun patoaminen ei onnistu.

Fazer-konserni joutui kokemaan opettavaisen epäonnistumisen vastuu-kampanjassaan vuonna 2012. Se oli julkaissut vuonna 2007 eettiset periaatteet, joiden yksi perusta on kirjassa myöhemmin esiteltävässä YK:n Global Compact -aloitteessa. Periaatteet ohjaavat Fazerin ilmoituksen mukaan sen työtä

9 George Monbiot (2013) pohtii kännykkäfirmojen raaka-aineiden jäljitettävyyttä *Guardian*-lehden kolumnissaan. Monbiotin mukaan Nokia on toiminut konfliktialueilta tulevien metallien suhteen kilpailijoitaan vastuullisemmin.

”kaikilla liiketoiminta-alueilla ja kaikissa toimintamaissa”.¹⁰ Kuten monilla muillakin suklaanvalmistajilla, yksi Fazerin vastuullisuuden suurimmista haasteista liittyy afrikkalaisten kaakaonpoimijoiden työoloihin. Suklaapatukoiden tuotantoa leimaa lapsiorjien varjo.

Vuonna 2012 Fazer pyrki osoittamaan vastuullisuuttaan julkaisemalla Helsingin Sanomien etusivulla näyttävän mainoksen, jossa se kertoi käyttävänsä jokaisesta elokuun aikana myydystä Fazerin Sininen -suklaalevystä viisi senttiä koulun rakentamiseen Norsunluurannikolle. Kyse oli melko perinteisestä hyväntekeväisyyden mainostamisesta, joka ei kuitenkaan mennyt aivan nappiin.

Ensin *Ylioppilaslehden* päätoimittaja Vappu Kaarenoja esitti lehtensä pääkirjoituksessa ”Ihmisten aliarvioinnin Suomen ennätys” Fazerin kannalta kiusallisen laskelman:

Koko sivun mainos sunnuntaihesarin etusivulta maksaa 50 579 euroa. Kirkon ulkomaanavun mukaan Afrikkaan voi rakentaa ihan kelvollisen koulun 70 000 eurolla. Eli jos Fazer olisi käyttänyt ne 50 579 euroa mainoksen sijaan koulun rakentamiseen, olisi se jo melkein saatu pysytettyä. Mutta eihän se koulun rakentaminen ollut tässä mainoskampanjassa pääasia.¹¹

Pian sen jälkeen Elina Hirvonen kommentoi mainosta *Helsingin Sanomien* kolumnissaan ”Sanokaa orja, kun haluatte suklaata”:

Fazer ei toki hyväksy pakkotyötä tai lapsityövoiman käyttöä. Silti yritys ei ole 12 vuoden aikana onnistunut varmistamaan, että firman voitot eivät synny lapsiorjien työllä. Sellaista ei luvata nytkään. Sen sijaan Fazer lupaa koulun. Juuri nyt suomalaisista suklaansyöjistä näyttää hyvältä, jos yritys rakentaa koulun afrikkalaisille lapsille. Fazerin käyt-

¹⁰ Fazer 2007.

¹¹ Kaarenojan (2012) johtopäätös oli: ”Hävetköön se, joka on keksinyt yritysvastuun käsitteen. Siitä ei ole seurannut mitään muuta kuin kiusallisia mainoskampanjoita, vaivaannuttavia raportteja ja läjäkaupalla puolivillaisia valtio-opin graduja yritysvastuusta.”

tämät asiantuntijat tietävät sen. Heille maksetaan siitä, että he saavat Fazerin näyttämään hyvältä.¹²

Hirvosen kolumnin ja kiivaan sosiaalisessa mediassa käydyin keskustelun jälkeen Fazer julkisti tiedotteen, jossa se myönsi kampanjansa epäonnistuneen:

Tapamme viestiä kampanjasta olisi voinut olla toisenlainen, sen huomamme saamastamme palautteesta nyt jälkikäteen. Olemme pahoillamme, jos kampanjamme on tuottanut mielipahaa, emme ole halunneet loukata ketään.¹³

Fazerin kömmähdys tuskin merkittävästi heikensi kapitalismin yleistä uskottavuutta. Voi olla, että edes yrityksen itsensä julkikuvaan ei tullut suurta kuprua. Silti se oli opettavainen esimerkki ainakin kahdesta asiasta. Ensinnäkin Kaarenolan esittämä yksinkertainen laskelma kielii maineenhallintatavoitteiden ensisijaisuudesta vastuukampanjoissa. Yritykset eivät mielellään esittele varsinaiseen hyväntekeväisyyteen sijoittamiensa rahojen suhdetta hyväntekeväisyyden mainostamisen maksuihin, mutta tässä tapauksessa suhdeluku oli tarjoiltu poikkeuksellisen helposti laskettavassa muodossa. Yritysvastuun yhtenä trendinä onkin siirtyä pois yksittäisten hankerahoitusten painottamisesta ja kertoa olevansa vastuullinen laaja-alaisesti.

Tarinan kenties tärkeämpi opetus piilee siinä, kuinka pyrkimys esittää vastuullisuutta yhdessä suhteellisen pienessä asiassa (yksittäisen koulun rakentaminen) voi laukaista vaatimuksia, jotka kohdistuvat yrityksen uskottavuuden kannalta arempaan paikkaan (lapsiorjien mahdollinen käyttö). Pääkysymyksenä onkin, missä määrin yritys vastuupuhe saattaa näennäisestä harmitto- muudestaan ja maltillisista lupauksistaan huolimatta avata mahdollisuuksia myös perinpohjaisemmille muutosvaatimuksille. Millaisissa tilanteissa lillukanvarsiin kohdistuva vastuupuhe voi altistaa yritysten vallankäytön ydin- alueita kritiikille?

¹² Hirvonen 2012.

¹³ Fazer 2012.

Ekonomismi ja Björn Wahlroosin tarkkanäköinen huomio yritysjohdajista diktaattoreina

Demokraattisten vaatimusten pätevyysaluetta on pitkään ja tehokkaasti rajattu niin, että kapitalistinen talous liikeyrityksineen jää sen ulkopuolelle. Ekonomismi on paras tuntemani termi tällaiselle rajaamiselle.¹⁴ Ekonomismissa tehdään periaatteellinen ero talouden ja politiikan välille ja julistetaan talous epäpoliittiseksi asiaksi. Samaan pakettiin kuuluu lisäksi ajatus siitä, että koska demokratia pätee vain poliittisissa kysymyksissä, demokraattisia periaatteita ei ole syytä soveltaa politiikan ulkopuolella.

Ekonomismi on kapitalismin tärkein ideologinen perusta. Kapitalismilla on monia määritelmiä, mutta tässä yhteydessä sitä voi pitää ennen kaikkea pääomien kasaamiseen perustuvana toimintana, joka synnyttää ja ylläpitää sellaisia taloudeksi kutsuttuja tiloja, joiden sisällä demokraattiset normit eivät ole päteviä. Demokratialla puolestaan tarkoitan ihmisten mahdollisuutta osallistua tasaveroisesti elämänsä perusehtoja koskeviin päätöksiin. Osallistuminen voi tapahtua suoraan tai edustajien kautta.

Kapitalismin ja demokratian välisiä jännitteitä on usein lähestytty uusliberalismin käsitteen kautta. Akateemisessa tutkimuksessa uusliberalismi viittaa yleensä 1970-luvulta lähtien voimistuneeseen ajattelutapaan, jossa yhteiskunnan toimintoja pyritään alistamaan markkinalogiikalle. Olen itsekin

¹⁴ Olen hahmotellut ekonomismin politiikkaa esimerkiksi kirjassa Teivainen 2002 ja artikkelissa Teivainen 2000.

joskus käyttänyt uusliberalismin käsitettä, mutta tullut viime vuosina aiempaa vakuuttuneemmaksi siitä, että ekonomismi on parempi tapa ilmentää nimenomaan talouden ja politiikan väliseen rajanvetoon liittyviä valtakysymyksiä. Erityisesti yritysvallan analyysissä liberalismista tai sen johdannaisista puhuminen saa helposti aikaan harhaanjohtavia mielikuvia.

Osittain kyse on tietysti vain semanttisista eroista. Esimerkiksi kollegani Heikki Patomäen tapa käyttää uusliberalismin käsitettä on tästä pienestä terminologisesta erimielisyydestämme huolimatta kohtalaisen lähellä omaa ymmärtämystäni yksityistämisen prosessien luonteesta.¹⁵ Yksi hyvä perustelu uusliberalismi-termin käytölle onkin se, että Patomäen lisäksi on olemassa valtava joukko erinomaisia kriittisiä tutkijoita, jotka ovat käsitteen avulla valaisseet monia kapitalistisen vallankäytön ulottuvuuksia. Silti olen yhä vakuuttuneempi siitä, että uusliberalismista puhuminen sisältää usein sekä analyttisesti että normatiivisesti ongelmallisia piirteitä.

Vapauteen viittaavien liber-termien (liberalismi, uusliberalismi, libertarismi)¹⁶ käyttö talouden yksityistämisen merkityksessä antaa ymmärtää, että kyse on jollain tapaa ensisijaisesti vapauden lisäämisestä. ”Vapaa markkinatalous” ja ”kaupan vapauttaminen” ovat osa samaa puhetapaa, jossa valtiotäätelyn poistumisen oletetaan johtavan jonkinlaiseen vapauden tilaan. Toki uusliberalismin voi määritellä myös niin, että se viittaa johonkin aivan muuhun kuin vapauteen, mutta silloin olisi mielestäni etymologisen johdonmukaisuuden nimissä järkevää olla käyttämättä liber-terminologiaa.¹⁷

Koska useimmat ihmiset pitävät vapautta keskimäärin vapauden puutetta parempana asiana, ei ole kovin yllättävää, että esimerkiksi kapitalismin ja yksityistämisen ystävillä on pyrkimys kytkeä tavoitteitaan vapausihanteisiin. Kaikenlaisen vallankäytön voi yleensä halutessaan käsitteellistää myös jonkinlaisen vapauden ilmaisuksi. Yritysvaltaa lisäävät toimenpiteet toki lisäävät

15 Patomäki 2009, erityisesti sivut 232–236, tarjoaa seikkaperäisen pohdinnan uusliberalismin käsitteen historiallisesta synnystä.

16 Vapautta tarkoittava kantasana *liber* tulee latinasta. Roomalaisessa mytologiassa Liber oli myös viinin, hedelmällisyyden ja vapauden jumalhahmo.

17 Esimerkiksi uusmarxilaisuuden tai uusnatsit voisi tietenkin määritellä niin, että niissä on kyse jostain marxilaisuudelle tai natsille vastakkaisista asioista, mutta tällaista väitettä en muista nähneeni. Sen sijaan uusliberalismin termin käyttäjät myöntävät usein, että itse asiassa he eivät tarkoitaakaan liberaalien vapausihanteiden perinnettä.

johtajien ja omistajien monenlaisia vapauksia. Silti on mielenkiintoista, että myös kapitalismin ja yksityistämisen kriitikot tekevät sellaisia terminologisia valintoja, jotka vahvistavat mielikuvaa kapitalismin ja yksityistämisen ensisijaisesta yhteydestä yleisiin vapausihanteisiin.¹⁸

Suomalaisessa keskustelussa liberalismia saatetaan käyttää myös kuvaamaan vapaamielistä suhtautumista vaikkapa homoliittoihiin tai päihdesääntelyyn, mutta talouskysymyksissä liberalismi on yleisesti yhdistetty vapaiden markkinoiden puolustamiseen. Näin esimerkiksi vasemmistopuolueilla on joskus tapana esiintyä liberaaleina sosiaaliskysymyksissä ja samalla kertoa vastustavansa liberalismia tai jotain sen uusversiota talousasioissa.

Yksi syy tähän epäjohdonmukaisuuteen on ekonomismi, joka hämärtää talouden valtasuhteita. Kun homoliittokysymyksessä puolustetaan liberalismia, oletetaan vapausihanteita vastassa olevan vapautta tukahduttavia hierarkkisia valtasuhteita. Kun taas talousasioissa ilmoitetaan *vapaiden markkinoiden* tarvitsevan sääntelyä, vahvistetaan lähes väistämättä oletusta siitä, että ilman sääntelyä talous toimii vapaana hierarkkisista valtasuhteista.¹⁹ Tällainen oletus sivuuttaa yritystalouden todellisuuden.

Maailmantalouden toiminnan realistinen tarkastelu osoittaa, että puhe markkinoiden tai kaupan vapaudesta on ainakin osittain harhaanjohtavaa. Yksi syy vapaamarkkinapuheelle ja liber-johdannaisten termien käytölle kapitalismin kuvaamisessa on, että liikeyritysten poliittiseen ja hierarkkiseen luonteeseen ei ole kiinnitetty riittävästi huomiota. Suuressa osassa valtavirtataloustiedettä yritykset ovat kuin mustia avaamattomia laatikoita, joiden

18 Uusliberalismi-termin käyttö kuvaamaan hierarkkista yritysvaltaa muistuttaa analyttiselta tarkkuudeltaan ja poliittiselta vaikuttavuudeltaan hiukan sellaista kuviteltua tilannetta, jossa sotilasdiktatoria kritisoivat liikkeet päättäisivät kutsua häntä uudemokraatiksi. Perusteluna voisi olla se, että diktaattori korostaa itse omaa kytkentäänsä menneiden vuosisatojen demokraateoreetikoihin ja sanoo toimiensa suojelevan todellisten demokraattisten ihanteiden toteuttamismahdollisuuksia.

19 Kirjassaan taloustieteen perusteista New Brunswickin yliopiston taloustieteen professorit Rod Hill ja Tony Myatt (2010, 115) ovat tiivistäneet kapitalismin, vapauden ja demokratian kysymyksen seuraavasti: ”Vaikka kaikki ymmärtävät, että ’poliittinen vapaus’ edellyttää demokraattisia poliittisia instituutioita, ’taloudellinen vapaus’ ei näytä edellyttävän demokraattisia taloudellisia instituutioita.”

sisäistä organisaatiota ei käsitellä.²⁰ Yritysvallan laatikko on jäänyt useimmiten avaamatta myös muodollisesti julkiseen hallintoon keskittyneessä politiikan tutkimuksessa. Kirjan historiaosan loppupuolella nostan poikkikansallisesti toimivien suuryritysten sisäisen kaupankäynnin ja siihen kytkeytyvät hinnoittelukäytännöt esimerkiksi siitä, miten merkittävä osa maailmantaloudesta toimii hierarkkisen suunnitelmatalouden tavoin. Yritysten sisäiset käsitteet ovat osa samaa ilmiötä.

Yritysten hierarkkisen ja epädemokraattisen luonteen korostaminen yhdistetään helposti nimenomaan vasemmistolaiseen ajatteluun. Tosiasioiden tunnustaminen ei tässä asiassa ole kuitenkaan vasemmiston yksinoikeus. Vuonna 2012 ilmestyneessä kirjassaan *Markkinat ja demokratia* Björn Wahlroos viittaa toistuvasti kapitalististen yritysten epädemokraattiseen luonteeseen. Wahlroosin näkemysten arvioinnissa on usein kiinnitetty ensisijaista huomiota siihen, kuinka hän ennustaa ja toivoo, että demokratian ”kohtuuttomuuksia hillitään ja soveltamisalaa rajoitetaan”.²¹ Samalla on jäänyt vähälle huomiolle, että hänellä on monia realistisia huomioita kapitalististen liikeyritysten luonteesta. Puhuessaan merkittävistä yritysjohtajista, kuten IBM:n Thomas Watsonista tai Volvon P.G. Gyllenhammarista, Wahlroos toteaa osuvasti, että he ovat saattaneet ”johtaa organisaatiotaan yhtä rautaisella kädellä kuin kuka tahansa diktaattori”.²² Hän viittaa myös siihen, miten toisen maailmansodan jälkeen ajan hengen keskusjohtoisuutta voi selittää monien toimitusjohtajien upseeritaustalla.²³

Lukiessani Wahlroosin kirjaa jouduin useaan otteeseen huomaamaan, että monista huonosti perustelluista johtopäätöksistä huolimatta siinä on myös tarkkanäköisiä tilannekuvauksia. Pieneksi yllätyksekseni huomasin Wahlroosin havainneen myös yhden tämän kirjan kirjoittamiseen johtaneista ilmiöistä. Puhuessaan liikeyritysten kasvaneesta vallasta Wahlroos sivuaa kysymystä siitä, missä määrin yritykset ovat muuttumassa valtion kaltaisiksi

20 Ehkä on hyvä vielä täsmentää, että näin on erityisesti taloustieteen perusoppikirjojen malleissa, jotka ovat vaikutusvaltaisin talusteorian levittämiskanava. Hill ja Myatt (2010, 93–117) on erinomainen kokonaisanalyysi niistä.

21 Mt. 31.

22 Wahlroos 2012, 321.

23 Mt. 215.

toimijoiksi ja missä määrin tämä merkitsee uudenlaista tarvetta asettaa liike-yritykset poliittiseen vastuuseen.

Wahlroos toteaa, että mitä enemmän yhtiöt alkoivat muistuttaa ”persoonatonta valtiota ja paikallisia byrokratioita, joiden kanssa ihmiset olivat tottuneet hoitamaan veronsa, lupansa ja eläkkeensä, sitä vaikeampaa oli ymmärtää, mikseivät ne olisi myös vastuussa yleisölle ja jonkinlaisen poliittisen vallankäytön alaisia.”²⁴ Olen itse esittänyt hyvinkin samankaltaisia tilannearvioita yritysvallan kasvusta.²⁵ Poliittiset ja moraaliset johtopäätökseni tilanteesta ovat toki erilaisia kuin Wahlroosilla. Hän ei usko, että yhtiöt tulisi asettaa vastuuseen yleisölle ja poliittisen vallankäytön alaisiksi, kun taas itse suhtaudun tähän mahdollisuuteen suopeammin. Tilanneanalyysiemme samankaltaisuus vahvisti kuitenkin ajatustani siitä, että yritysten hierarkkisen vallankäytön avaamat näköalat demokratian mahdollisuuksille ovat lisäpohdinnan arvoinen asia.

24 Mt. 238.

25 Esim. Teivainen 2000. Väärinkäsitysten välttämiseksi korostan vielä, että en tietenkään oleta, että Wahlroos olisi löytänyt tilanneanalyysiään minulta. Mainitsen oman aiemman työni hänen kirjansa yhteydessä vain esimerkkinä siitä, että yritysten hierarkkisuuden avaamaa kysymystä niiden poliittisuudesta on mahdollista lähestyä hyvinkin erilaisista normatiivisista lähtökohdista käsin.

Yritysvallan politisoituminen ja demokratian mahdollisuus

Kapitalismin voittokulku on ollut kaikessa ristiriitaisuudessaan häikäisevää. Eri puolilla maailmaa yhä uusia aiemmin julkisesti tuotettuja asioita – vaikkapa sementtiä tai terveyspalveluita – on muutettu yksityistetyksi kauppatavaraksi. Joskus yksityistäminen ja kauppatavaraksi muuttaminen etenevät epäselvin askelin. Esimerkiksi omaa työnantajaani, Helsingin yliopistoa, on hankalaa määritellä yksiselitteisesti julkiseksi tai yksityiseksi. Kun kysyn luennoilla opiskelijoiltani, olemmeko julkisessa vai yksityisessä oppilaitoksessa, vastaukset jakaantuvat yleensä aika tasan.

Maailmantalouden kokonaisarvioissa on kohtalaisen kiistatonta, että yksityisen yritystoiminnan merkitys on viime vuosikymmeninä voimistunut. Yritysten kokonaismäärän kasvu vaikuttaa ilmeiseltä, vaikkakin luvut vaihtelevat sekä tilastojen lähteen että luokiteltujen yritysten koon tai luonteen mukaan. Monissa tapauksissa on myös hankalaa määritellä, minkälaiset kokonaisuudet on mielekästä luokitella yhdeksi yritykseksi. Poikkikansalliset yritykset ovat keskeisessä roolissa, kun puhutaan yritysvallan kasvusta.²⁶ Esimerkiksi YK:n kauppaja- ja kehitysjärjestön UNCTADin laskelmien mukaan maailmassa oli vuonna 2009 noin 82 000 poikkikansallisesti toimivaa emoyhtiötä ja 810 000 tytäryhtiötä.²⁷

Kaiken kaikkiaan maailmassa rekisteröidään *Economist*-lehden mukaan vuosittain kolmisen miljoonaa uutta liikeyritystä. Yksin Yhdysvalloissa on

²⁶ Ks. esim. Haslam 2007.

²⁷ United Nations Conference on Trade and Development 2009.

kuusi miljoonaa liikeyritystä, joissa työskentelee 120 miljoonaa ihmistä. Kiinaa käytetään usein esimerkkinä siitä, miten valtaisesti liikeyritysten määrä on lisääntynyt myös muualla.²⁸

Yritysten valtaa on hankalampi mitata kuin lukumäärää. Valtion rooli ei tietenkään ole kuihtunut pois, eikä maailma ei ole täysin yritysten vallassa. Valtioiden ja yritysten välillä ei vallitse yleistettävissä olevaa nollasummapeleä. Vaikka paikoin valtion voi nähdä astuneen yritysvallan laajenemisen tieltä syrjään, valtiokoneistot saattavat saada myös yritysmyönteisyyttä edistäviä uusia tehtäviä esimerkiksi omistusoikeuksien turvaajina. Joka tapauksessa hyvinkin erilaisista ideologisista lähtökohdista käsin jaetaan kohtalaisen laajasti näkemys, että liikeyritysten vaikutus yhteisiä asioita koskevassa päätöksenteossa on lisääntynyt. Moraaliset ja poliittiset arviot tämän kehityksen toivottavuudesta vaihtelevat suuresti.

Oman arvioni yritysvallan kasvun suotavuudesta voinee määritellä keskimääräistä kriittisemmäksi, mikä todennäköisesti jollain tavoin myös välittyy lukijalle. Tämän kirjan ensisijaisena tarkoituksena ei kuitenkaan ole yritysvallan vaikutusten yleinen paheksunta. Pikemminkin pohdin, mitä seurauksia voi olla sillä, että yritysvallasta on tulossa aiempaa selvemmin poliittisen ja moraalisen arvioinnin kohde. Pohdintani ei ole tietenkään ideologisesti viatonta tai täydellisen neutraalia. Toivon, että tekstini voi auttaa lukijoita havaitsemaan demokraattisten muutosten mahdollisuuksia aiempaa paremmin.

Länsimaiseksi kutsutussa modernissa ajattelussa on ainakin periaatteessa totuttu pitämään luontevana, että poliittisiin instituutioihin voi kohdistaa vaatimuksia demokratiasta. Onko nyt siis aiempaa sopivampaa vaatia yksityisiltä liikeyrityksiltä sopeutumista demokraattisiin pelisääntöihin? Millaisesta sopeutumisesta voisi olla kyse? Miten liikeyritykset pyrkivät välttämään näitä vaatimuksia?

Liikeyritysten poliittisen luonteen analyysissä on mielekästä erotella yrityksen sisäinen organisaatorakenne ja yritysten suhde ympäröivään yhteiskuntaan. Sisäisissä suhteissa yksi olennainen vallankäytön linja kulkee omistajien, johtajien ja työntekijöiden välillä. Yritystutkimuksessa omistajien ja johtajien välisestä suhteesta on käyty monta mielenkiintoista kiistaa, joista

28 ”Companies’ moral compasses”, *Economist* 2.3.2013.

osaa sivuan myöhemmissä luvuissa.²⁹ Demokratiapohdintojen kannalta vieläkin tärkeämpi kysymys koskee johdon ja työntekijöiden välisiä valtasuhteita.

Maailmassa on valtavasti ihmisiä, jotka periaatteessa mieltävät elävänsä demokraattisessa yhteiskuntajärjestyksessä, mutta silti he viettävät suuren osan valvellaoloajastaan autoritaarisesti hallittujen yritysten alamaisina. Tästä jännitteestä nousevat yritysten poliittisuuden kysymykset periaatteessa vievät keskustelua yritysdemokratian mahdollisuuksiin. Käytännössä viime vuosien yritys vastuukeskusteluissa työntekijöiden asema ja yritysdemokratia ovat olleet kohtalaisen vähäisen huomion kohteena.³⁰ Joissakin uusissa liikkeenjohdon suuntauksissa työntekijöille saatetaan toki sälyttää aiempaa enemmän vastuuta tuotantoprosessista,³¹ mutta tätä ei yleensä haluta yhdistää varsinaisen yritysdemokratian kysymyksiin.

David Colander on tiivistänyt taloustieteen perusoppikirjassaan yritysdemokratian peruskysymyksen seuraavasti:

Se, että osakkeenomistajien ryhmällä on kaikki valta yrityksen toiminnassa ja tavallisten työntekijöiden ryhmällä ei ole lainkaan valtaa, on moraalitonta samalla tavalla kuin se, että [maan] hallituksesta päätettäessä ei olisi demokratiaa. Tämän näkemyksen mukaisesti työ on yhtä suuri osa ihmisten elämää kuin kansallinen tai paikallinen politiikka, ja maa voi kutsua itseään demokratiaksi vain jos sen työpaikoilla valitsee demokratia.³²

29 Monet omistajien ja johtajien välisten suhteiden tutkimuksista käyttävät peliteoriasta saatuja päämies-agentti-malleja. Niissä yleensä päämies (omistaja) yrittää saada agentin (liikkeenjohdon) toimimaan mahdollisimman hyvin puolestaan epätäydellisen tai epäsymmetrisen informaation vallitessa. Törmään toisinaan näkemyksiin, jotka korostavat tällaisten mallien kautta mielestäni liikaa omistajien kontrollin katoamista.

30 Marens (2010) selittää työntekijöiden oikeuksien saaman vähenevän huomion yritys vastuukeskusteluissa Yhdysvaltojen hegemonisen aseman muutoksilla maailmanjärjestelmässä.

31 Olen tämän ulottuvuuden korostamisesta kiitollinen Jukka Rintamäelle, jolta olen muutoinkin saanut monia erinomaisia kommentteja kirjan teemoista. Ks. myös Shamir 2008.

32 Siteeraan David Colanderin kirjaa *Economics* (Mc Graw Hill Irwin, Boston 2004) teoksen Hill ja Myatt (2010, 116) kautta.

Yritysten poliittista ulottuvuutta voi hahmotella myös sen suhteista ympäröivään yhteiskuntaan. Tämä onkin ollut yritys vastuukeskustelun pääsuuntaus ainakin viimeisen parin vuosikymmenen aikana. Viime vuosina keskustelu ulkoisvaikutuksista on keskittynyt aiempaa enemmän ympäristövaikutuksiin, jotka voi myös määritellä yhteiskuntavaikutuksiksi ympäristön kautta. Lobbyaus ja vaalirahoitus ovat yksi osa joidenkin yritysten ulkoisia yhteiskuntavaikutuksia. Ne saattavat vaikuttaa monin tavoin myös lainsäädäntöön, mikä tekee valtion ja liikeyritysten välisen rajanvedon joskus entistäkin hankalammaksi. Merkittävimmät yritykset voivat kasvattaa vaikutusvaltaansa myös esimerkiksi Bilderberg-ryhmän, Trilateraalisen komission tai Maailman talousfoorumien kaltaisissa verkostoitumistapaamisissa.

Osa yritys vastuututkijoista hahmottelee yritysten poliittisuutta vertaamalla niitä kansalaisiin. Itse en ole kokenut mielekkääksi lähestyä liikeyrityksiä kansalaisen kaltaisina vaan pikemminkin näen ne poliittisina instituutioina, joiden poliittisuuden ymmärtämisessä vertaukset muihin instituutioihin kuten valtioon tai perheeseen ovat hyödyllisempiä.

Voisiko yhtiöitä demokratisoida kuin valtioita?

Kriittisessä yritystutkimuksessa ja erityisesti antikapitalistisessa aktivismissa liikeyritysten epädemokraattisuus ja moraalittomuus liittyvät usein läheisesti toisiinsa. Yhteyttä epädemokraattisen hallinnon ja alhaisen yhteiskuntamoraalin välillä ei ole kuitenkaan syytä typistää liian yksioikoiseksi. Autoritaarisetkin valtakeskukset saattavat olla kykeneviä seurauksiltaan yleis-
hyödyllisiin toimiin. Monissa diktatuurisesti johdetuissa valtioissa on ollut kansalaisten hyvinvointia lisääviä ohjelmia. Vastaavasti moni menneisyyden teollisuuspatruuna saattoi osoittaa merkkejä valistuneesta itsevaltiudesta uhraamalla osan voitoistaan auttaakseen paikkakuntansa vähäosaisia.

Ilmiö ei ole vieras myöhemmän ajan toimitusjohtajillekaan, edes niille, joita Wahlroos pitää diktaattorin kaltaisina, vaikka kotipaikan käsite on osalle poikkikansallisesti toimivista nyky-yrityksistä häilyvä. Yritysvastuun tutkimuksesta löytyy kokonainen haara, jonka sisällä pohditaan, onko kyse aidosti voittoja uhraavasta hyväntekeväisyydestä vai pr-toiminnasta, joka viime kädessä tai pitkällä tähtäimellä toimii yrityksen kannattavuuden hyväksi. Yritysvastuututkimuksen merkittävin valtavirta keskittyykin nimenomaan vastuullisuusstrategioiden ja kannattavuuden väliseen suhteeseen. Tarkkojen arvioiden tekeminen on hankalaa, koska muuttujia on paljon. Trendinä on sellaisten kannattavuuslaskelmien yleistyminen, joissa aiemmin hyväntekeväisyydeksi mielletty voittojen uhraus nähdään ainakin pitkällä tähtäimellä liiketaloudellisesti kannattavana toimintana. Tulevaisuuden ja nykyhetken välistä suhdetta arvioitaessa on muistettava, että odotukset tulevaisuudesta

vaikuttavat monenlaisten rahoitusinstrumenttien kautta nykytoimintaan ja osakkeen arvoon.

Omassa analyysissäni yhteiskunnallinen näkökulma korostuu yritystaloudellisia pohdintoja enemmän. Kyse ei ole kuitenkaan toisensa poissulkevista kysymyksistä. Yritysten kannattavuuslaskelmien ymmärtäminen auttaa selittämään vastuukysymysten poliittisia merkityksiä. Lähtökohtanani on, että rajoituksistaan huolimatta yritysvastuukeskustelu voi avata uusia demokraattisia mahdollisuuksia kiinnittämällä huomiota kapitalismin kiistakysymyksiin. Se ei tietenkään avaa niitä mitenkään väistämättä. Aktiiviset kansalaiset voivat johdattaa yritysvastuukeskustelua niin, että se edesauttaa talouden politisointia, joka taas saattaa olla yksi askel kohti sen demokratisointia. Päätelyketjussa on monta potentiaalia, sillä demokraattisten muutosten tavoittelussa yksi askel harvoin seuraa toista vääjäämättömästi.

Vaikka kirjakaupoista löytyy monenlaista yrityskriittistä kirjallisuutta sekä pamfletti- että tiedehyllyiltä, liikeyrityksiin kohdistuvien demokraattisten vaatimusten tai niiden demokratisoitumispotentiaalain systemaattinen tutkimus on kohtalaisen harvinaista. Suuri osa politiikan tutkimuksesta olettaa, että demokratiavaatimusten kohteeksi kelpaavaa politiikkaa tehdään nimenomaan valtioiden kaltaisissa instituutioissa. Vaikka liikeyritysten vallan kasvu ei toki ole jäänyt tutkimuksessa huomaamatta, demokratiakysymyksiä ei yleensä kohdenneta suoraan niihin. Tämän valitettavan asiantilan muutosta odoteltaessa on kuitenkin mahdollista pohtia joidenkin demokratia-tutkimuksen oivallusten merkitystä yritysvallan ymmärtämiselle.

1980-luvulla alettiin tehdä paljon tutkimusta siirtymisestä kohti demokratiaa. Tämän tutkimussuuntauksen pääasiallisena kohteena olivat autoritaarisesti hallitut valtiot erityisesti Latinalaisessa Amerikassa ja Itä-Euroopassa. Taustalla olivat myös Espanjan, Portugalin ja Kreikan demokratisoitumisesta 1970-luvulla käydyt keskustelut. Latinalaisessa Amerikassa oli 1980-luvun alkupuolella laajahko siirtymä sotilashallituksista siviilihallituksiin, kun taas Itä-Euroopassa monet autoritarismin muurit murtuivat seuraavan vuosikymmenen vaihteessa.

Vaikka kummassakaan tapauksessa ei ole syytä puhua liian yksinkertaistavasti siirtymästä totaalisista diktatuureista täydelliseen demokratiaan, molempien kohdalla löytyy paljon esimerkkejä autoritaaristen valtarakenteiden demokratisoinnista. Minkälaisia opetuksia niistä voi löytää muiden autori-

taaristen valtarakenteiden – siis vaikkapa yritysvaltaan liittyvien – demokratisoimisen mahdollisuuksien pohtimiselle?

Koska erityisesti Itä-Euroopan muutokset tulivat useimmille tutkijoille ja monille muillekin yllättäen, suuri osa muutoksen merkkien tulkinnasta on tehty jälkikäteen. Moni alkoi pitää demokratisoitumista mahdollisena vasta kun se oli jo käynnistynyt. Vaikka muutosten merkkien tutkimuksessa onkin usein jälkiviisastelun makua, sieltä voi löytyä opetuksia myös yritysvaltan tutkimiselle.

Kaikkein yleisin opetus on siinä, että demokraattisia muutoksia todella voi tapahtua, vaikka moni olisikin turtunut uskomaan, että epädemokraattiset valtarakenteet säilyvät ikuisesti. Berliinin muurin ja hierarkkisen yritysvaltan ideologisten suojamuurien välillä on monenlaisia eroja, mutta molemmissa on kyse ihmisten tekemistä rakennelmista, jotka on mahdollista myös purkaa.

Demokratisoitusprosessien tutkimuksessa kiistellään eri tavoin siitä, minkälaiset signaalit voivat olla lupaavimpia merkkejä muutoksen mahdollisuuksista. Kiistojen keskeltä voi löytää myös astetta täsmällisempiä opetuksia yritysvaltan demokratisoitumismahdollisuuksien pohdinnalle. Osa demokraattitutkijoista on korostanut, että Itä-Euroopan tai Latinalaisen Amerikan autoritaarisissa valtioissa hyvinkin pieneltä vaikuttavat myönnytykset avoimuuden suuntaan saattoivat altistaa autoritaarista järjestystä lisääntyvälle kritiikille. Hyväksymällä joitakin ihmisoikeusjärjestöjen vaatimuksista diktaattorit arvelivat usein tekevänsä nimenomaan strategisia myönnytyksiä, joilla ehkäistään suurempien muutosten riskiä. Joskus myönnytykset kuitenkin johdivat voimistuviin muutospaineisiin.

Thomas Rissen ja Kathryn Sikkinkin mukaan autoritaaristen valtioiden johtajat lähes poikkeuksetta aliarvioivat strategisten myönnytystensä vaikutuksia ja kuvittelevat kansan piirissä nauttimansa kannatuksen todellista suuremmaksi. Ihmisoikeustilanteen parantamislupauksia tekevät diktaattorit saattavat joutua oman retoriikkansa ansaan ja huomata valtansa vähitellen murentuvan.³³

Rissen ja Sikkinkin konstruktivistiseksi kutsuttua lähestymistapaa voi kritisoida retoristen ja ideologisten kysymysten merkitysten liioittelusta, mutta heidän huomionsa avaa mielenkiintoisia näköaloja myös yritysvaltan tutki-

33 Risse ja Sikkink 1999, 27.

miseen. Heidän tutkimansa diktaattorit ajattelivat, että retorisilla näennäismyönnytyksillä voi luoda mielikuvaa itsestään vastuullisena johtajana ilman tarvetta omaa valtaa uhkaaviin muutoksiin. Missä määrin yritysjohtajien voi olettaa ajattelevan samoin yritys vastuupuheesta? Entä voivatko yritys vastuupuheeseen sisältyvät näennäismyönnytykset avata mahdollisuuksia radikaaleille demokraattisille muutoksille?

Hierarkkisesti hallinnoituja liikeyrityksiä ei ole syytä liian yksioikoisesti rinnastaa hierarkkisesti hallinnoituihin diktatuureihin, mutta vertailu auttaa valaisemaan demokratiavaatimusten ja niiden torjumisen kysymyksiä. Minkälainen signaali yritys vastuupuhe on? Onko se tehokas keino padota radikaalien kansalaisliikkeiden vaatimuksia yritysvallan demokratisoimisesta? Vai voisiko se sittenkin olla sellainen strateginen myönnytys, joka osoittautuu yritysvallan kannalta kohtalokkaaksi pikkusormen antamiseksi demokratian pirulle?

Tässä luvussa esittämäni rinnastuksen tarkoitus on pohtia yritysvaltaa suhteessa julkiseen valtaan. Siinä määrin kuin voimme havaita yhtäläisyyksiä yritysten ja valtion välillä, on ainakin periaatteessa helpompi väittää yritysten olevan poliittisia instituutioita ja siksi myös alttiita demokraattisille vaatimuksille. Seuraavassa luvussa vertaan yrityksiä instituutioon, jonka poliittinen luonne on selvästi valtiota kiistanalaisempi. Kyse on perheinstituutiosta, joka on monissa maissa joutunut viime vuosikymmeninä politisoinnin kohteeksi. Voisiko kapitalistinen liikeyritys kokea samankaltaisen politisoinnin ja sitä seuraavan lakisäätelyn aallon?

Raiskausanalogia eli mitä yrityskritiikki voi oppia feministeiltä

Kapitalististen liikeyritysten poliittisen luonteen ymmärtämiseksi on hyödyllistä verrata niitä muihin asioihin, joiden poliittinen luonne on ollut kiistelyn kohteena. Edellisessä luvussa pohdin lyhyesti sitä, mitä yritysvallan analyysit voivat oppia valtioiden demokratisoitumista koskevalta tutkimukselta. Ennen siirtymistä yritysvastuun historian käsittelyyn virittäydymme tässä luvussa liikeyritysten poliittisuuden pohdintaan vertaamalla sitä ydinperheen poliittisuudesta koskevaan keskusteluun.

Feministisen liikkeen ja siihen kytkeytyneen tutkimuksen merkitystä arvioidaan yleensä nimenomaan naisten asemaan liittyvien kysymysten kannalta. On kuitenkin hyödyllistä pohtia, mitä opittavaa muissakin kysymyksissä feministien oivalluksista saattaa olla. Tässä hengessä nostan esiin feministisen iskulauseen henkilökohtaisen poliittisuudesta. Yksinkertaisen iskulauseen sisältä voi löytää valtasuhteita paljastavan metodin, joka auttaa pohtimaan myös kapitalististen liikeyritysten poliittisuutta.

Iskulausetta on tulkittu monin tavoin, enkä pyri pyydystämään kaikkia sen vivahteita. Sitä käytetään joskus hiukan negatiivisessa sävyssä viittaamaan siihen, kuinka osa feministeistä on keskittynyt ruumiillisuuteen liittyviin asi-

oihin ja sivuuttanut laajemmat yhteiskunnalliset kysymykset.³⁴ Minulle iskulauseessa on kuitenkin olennaisinta nimenomaan aiemmin epäpoliittisiksi miellettyjen valtasuhteiden poliittisen luonteen paljastaminen. Feministit ovat käyttäneet sitä läpivalaisemaan erityisesti ydinperheen sisäistä vallankäyttöä.

Koska sekä feminismiin että seksuaalisen väkivallan käsittelyyn liittyy voimakkaita tunteita ja väärinymmärryksen riskejä, pari alkuhuomiota lienee vielä paikallaan. Olen yhden kerran asiasta puhuessani kohdannut epäilevän huomion siitä, että tässä yhteydessä ensisijaisesti yritysvaltaan keskittyvänä mieskirjoittajana käytän tärkeää asiaa (feminismiä tai seksuaalista väkivaltaa) vain keppihevosenä jonkun muun asian (yritysvallan) käsittelylle. Periaatteessa samanlaisia huomioita voinee kohdata muissakin yhteyksissä, joissa tukeutuu vertauksiin tai metaforiin ilman, että käsittelee molempia verrattavia ilmiöitä tasapuolisesti. Raiskausanalogiani kohdalla lienee hyvä jo alussa muistuttaa, että tarkoitukseni ei ole rinnastaa raiskauksen väkivaltaa ja uhrien kokemuksia yritysvallan hyvin monenlaisiin vaikutuksiin. Analogian kohteena on pikemminkin kahden yhteiskunnallisen liikkeen – feministisen ja yrityskriittisen – muutosstrategia sekä muutoksen vastustajien käyttämät argumentit siitä, miten yhteiskunnan politisoiva ylivalta tulee pitää poissa yksityisen piiriin kuuluvasta asiasta (perhe, liikeyritys).

Monet feministit paikansivat 1960-luvun yhteiskunnallisten liikehdintöjen aikaan valtasuhteita esimerkiksi aiemmin usein epäpoliittisen yksityisyyden piiriin luetuista kotitöistä, lastenhoidosta ja seksuaalisuudesta. Usko perheen sisäisten valtasuhteiden epäpoliittisuuteen oli pitkään ylläpitänyt myös käsityksiä siitä, että perheen sisäinen väkivaltakin oli monilta osin yksityisasia. Sellaisena se oli ainakin osittain rajattu väkivaltaa koskevien rikoslain säädösten ulottumattomiin. Tästä yksi esimerkki oli raiskaus avioliitossa.

34 Kävin tätä tulkintaa selkiyttäviä keskusteluja newyorkilaisten feministien kanssa pidettyäni huhtikuussa 2011 New Yorkin Pace-yliopistossa järjestetyssä Left Forumissa esitelmän, jossa sivusin ”personal is political” -iskulausetta. Henkilökohtaisen merkitystä poliittisuuden suhteen voi arvioida myös iskulauseen yhdeksi levittäjäksi tulleen Carol Hanischin alkuperäisartikkelista (1969) ja hänen myöhemmästä kommentistaan (2006). Suomeksi henkilökohtaisen poliittisuuden monimerkitysisyyttä selvittää esimerkiksi Mikko Niemelän lyhyt analyysi (2010), jonka yksi päätelmä on, että ”henkilökohtaisen politisoiminen on yritys kumota politiikan julkinen luonne”.

Suomessa raiskaus avioliitossa tuli rikoslakiin verrattain myöhään, vasta vuonna 1994. Toki avioliitossa tapahtuviin raiskauksiin saatettiin jossain määrin sitä ennenkin puuttua muiden rikosnimikkeiden kuten pahoinpitelyn nojalla. Avioliiton sisäisten valtakysymysten mieltäminen yksityisasiaksi mureni kuitenkin sen verran hitaasti, että rikoslakia ei saatu aiemmin muutettua. Vuonna 1970 hallituksen esityksessä asian jättämistä rikoslain ulkopuolelle perusteltiin sillä, etteivät ”käytännöllisetkään syyt” puolla väkisinmakaamisrikoksen tunnusmerkistön ulottamista koskemaan aviopuolisoiden välisiä tekoja ja arvioitiin, että ”säännönmukaisesti” tällaisia tekoja ei esiinny avioliitossa olevien kesken.

Muutokseen vihdoin johtaneessa vuonna 1992 tehdyssä uudessa esityksessä viitattiin muiden maiden esimerkkiin ja kansainvälisiin suosituksiin. Esityksen perusteluissa todettiin, että

Parisuhteessa tapahtuneista olennaisista muutoksista ja mainituista lainsäädännön uudistuksista voitaneen tehdä se johtopäätös, että yleisen käsityksen mukaan avioliitto ei vähennä saatikka poista puolisoiden seksuaalista itsemääräämisoikeutta, vaikka avioliittoon edelleenkin kuuluu puolisoiden keskeinen sukupuolielämä. Tämän käsityskannan on syytä ilmetä myös rikoslainsäädännöstä. Rikoslainsäädännönkin avulla voidaan vahvistaa muuttuneita asenteita.³⁵

Lainmuutoksen taustalla on esityksen perusteluissa mainittujen asioiden lisäksi paljon muitakin syitä. Raiskausanalogian kannalta olennaista on, että muutoksen yhtenä taustatekijänä voi pitää perheen sisäisten asioiden politisoimista. Ilman feministisiä liikkeitä, jotka loivat tietoisuutta henkilökohtaisen poliittisuudesta, avioliitossa tapahtuvan raiskauksen kriminalisointi olisi ollut hankalampaa. Feministinen politisointi vaikutti ilmeisen tehok-

35 HE 365/1992 vp. Lain perusteluja mukailleen voi kysyä, saattaisivatko asenteet yritysvaltaa kohtaan joskus muuttua niin, että yrityksen palvelukseen astuminen ei ”vähennä saatikka poista” kansalaisten demokraattista itsemääräämisoikeutta. Nythän erityisesti hierarkkisesti hallituissa yrityksissä työskentelevät kansalaiset luovuttavat päätösvallan merkittävästä osasta elämäänsä epädemokraattiselle valtakoneistolle. Voiko kapitalistiseen yritykseen töihin menemisen mieltä samankaltaiseksi askeleeksi itsemääräämisoikeuden kannalta kuin avioliiton?

kaasti lain perusteluissa mainittuihin ”muuttuneisiin asenteisiin”. Toki kyse oli myös laajemmasta yhteiskunnallisesta muutoksesta, jossa feministinen politisointi oli vain yksi vaikuttava tekijä.

Aiemmin politiikan ulkopuolelle määritellyn ydinperheen valtasuhteista tuli Suomessa suhteellisen nopeasti monenlaisten uusien lakien säätelemää. Raiskauslain uudistusta edelsivät esimerkiksi laki lasten päivähoidosta vuodelta 1973 sekä vuoden 1985 laki lasten kodinhoidon tuesta. Ydinperheen politisointi ei tietenkään ollut riittävä syy näihin muutoksiin. Sitä voi kuitenkin pitää yhtenä muutosten ehtona. Ilman ydinperheen sisäisten valtasuhteiden osoittamista perheen sisäisiä asioita olisi tuskin saatu yhtä nopeasti lainsäädännön piiriin.

Missä määrin liikeyritysten valtasuhteiden politisoinnissa on meneillään samankaltainen tilanne? Mikä on yritys vastuukeskustelun rooli siinä? Yhtäläisyyksiä voi löytää nimenomaan siinä, miten yksityiseksi miellettyyn asiaan kohdistuu politisoivia vaatimuksia. Kapitalistisen talouden valtasuhteita on suojattu esimerkiksi yritysdemokratiaa tavoittelevilta vaatimuksilta väittämällä niiden olevan epäpoliittisia.

Yritysvallan nykykriitikistä voi löytää monia samankaltaisuuksia 1960–1970-luvuilla voimistuneen feministisen ydinperhekritiikin kanssa. Molemmissa on kyse politisoinnista. Kumpaakin voi tulkita pyrkimykseksi ulottaa demokraattisia vaatimuksia yksityisen piiriin. Kummankaan kohdalla vaatimukset eivät ole jääneet vain sanahelinäksi. Kumpikaan ei ole myöskään täysin onnistunut tavoitteissaan.

Feministit auttoivat romuttamaan väitteitä ydinperheestä valtasuhteista vapaana tilana. Tämä politisointi oli yhtenä syynä siihen, että valtasuhteita alettiin säädellä laeilla. Vaikka yritysvallan kritiikki ei ole ollut yhtä tuloksellista, myös talouden väittäminen epäpoliittiseksi on nykyisin aiempaa vähemmän uskottavaa. Vielä parikymmentä vuotta sitten yksittäinen tietotekniikkayritys olisi voinut nykyistä helpommin väistää kritiikin lapsiorjien käyttämisestä sen tarvitsemien metallien kaivamiseen. Ajatus, että yrityksen vastuu rajautuu taloudellisen voiton tavoitteluun, oli silloin voimakkaampi. Nyt samanlainen väistöliike olisi yritykselle maineenhallinnallisesti hankalampaa. Juuri tähän hankaluuteen yritys vastuu vastaa. Juuri tässä hankaluuksessa on se ideologinen umpikuja, jonka puhkaiseminen voi avata demokraattisia näköaloja.

Yritysvastuupuheen yksi tarkoitus on kanavoida liikeyritysten poliittista luonnetta esiintuova kritiikki sellaiseksi, että siitä olisi mahdollisimman vähän haittaa yritysten vallankäytölle ja voitontavoittelulle. Yhtäältä yritys vastuupuhetta voi pitää myönnytyksenä kriittisten kansalaisliikkeiden suuntaan. Myöntämällä, että yrityksellä on muitakin vastuita kuin Milton Friedmanin korostama voittojen tavoittelu, yritykset vetävät mattoa oman valta-asemansa ideologisen perustan alta. Ei kuitenkaan mennä vielä tämän matonvetämisen seurauksiin, joista olen osittain Friedmanin kanssa samaa mieltä. Olennaista tässä vaiheessa on kiinnittää huomiota siihen, että yksi yritys vastuupuheen keskeisistä pyrkimyksistä on pitää yritysten vastuullisuus vapaaehtoisen itse-sääntelyn kysymyksenä.

Moraaliset koodistot ja muut vapaaehtoisuuteen perustuvat normit ovat yritys vastuun ytimessä. Yksi suurimmista kiistoista yritys vastuuasioissa koskeekin normistojen vapaaehtoista luonnetta. Monia yritys vallan kriitikoita yhdistää tavoite siitä, että lakiin perustuvat säädökset voisivat tulla vapaaehtoisten moraalikoodistojen rinnalle tai tilalle yritys vallan rajoittajina. Pieniä tämän suuntaisia laki uudistuksia onkin viime vuosina ollut, mutta kokonaisuudessaan mitään merkittävää edistystä ei ole tapahtunut.

Yritys vastuupuhetta voi rinnastaa sellaiseen osittain kuvitteelliseen historian hetkeen, jossa syntyy vastavoima sille, että feministit ovat onnistuneet politisoimaan ydinperhettä. Tilanteen voi luontevasti sijoittaa vaikkapa 1970-luvun Suomeen. Oletetaan, että politisoinnin kanavoimiseksi harmittomaan suuntaan syntyy hyväntahtoiselta vaikuttavien perheenisien vastuullisuutta korostava liike.³⁶ Liikkeen tehtävä on tuoda esiin näkemystä, että perheen sisäiset kysymykset kuten raiskaus avioliitossa saadaan parhaiten hoidettua vapaaehtoisilla moraalikoodeilla.

Vastuullisten perheenisien liikkeen edustajan voi kuvitella pitämässä puhetta: ”On totta, että meidän on pyrittävä toimimaan vastuullisemmin perheen sisällä. Emme aio enää kieltää ongelmia. Niinpä alamme soveltaa vastuullisten patriarkkojen suosituksia. Niinpä mitään lakeja ei tarvita kiel-

36 Kontrafaktuaalinen historia luo toteutuneista tosiasioista poikkeavia esimerkkejä historiasta.

tämään raiskauksia avioliitossa. Me perheenisät hoidamme asian sopimalla keskenämme, ettemme enää raiskaa vaimojamme.”³⁷

Voiko nykyistä yritys vastuuliikettä pitää samankaltaisena tuon paljolti kuvitteellisen vastuullisen perheliikkeen kanssa? Missä määrin yritysvallan kriitikot ovat feministien tavoin onnistuneet tekemään valtasuhteiden oikeutusperustasta kiistanalaista? Miksi yritys vastuupuhe on onnistunut Suomen kaltaisissa paikoissa torjumaan vaatimuksia lakiin perustuvasta sääntelystä paremmin kuin kuvitteelliset ja todelliset patriarkat?

Tällaisesta vastuuliikkeestä löytyy monia sävyjä. Jotkut saattavat vastustaa vain joitakin osia feministien vaatimista uusista raiskauslaeista. Esimerkiksi kansanedustaja Sauli Niinistö vastusti vuoden 1991 eduskuntakeskustelussa sitä, että raiskaus avioliitossa tulisi sellaiseksi yleisen syytteen alaiseksi rikokseksi, josta voidaan nostaa syyte uhrin tahdosta riippumatta. Eduskuntapuheenvuorossaan Niinistö toi esiin huolensa, että muodostuu ”yhteiskunnallinen ylivalta, joka rullaa ja panee perheet esimerkiksi oikeussaliin vastakkain, vaikka kumpikaan ei todella sitä enää haluaisi”.³⁸

Niinistön esiin nostama kysymys tuo raiskausanalogiaan vivahteen, joka kertoo asian moniulotteisuudesta. Raiskaus avioliitossa säilyikin asianomistajarikoksena vielä muutaman vuoden sen jälkeen, kun se oli muutoin sisällytetty rikoslakiin. Niinistön huoli ”yhteiskunnallisen ylivallan” tunkemisesta perheinstituution sisään kuulostaa samankaltaiselta kuin monen yritysvallan puolustajan huoli siitä, että valtio pyrkii säätelemään yritysten toimintaa.

Yksi sekä perheinstituution että yritysten vallankäytön luonnetta pehmentävä seikka on monien demokraattista sääntelyä vierastavien mielestä niiden vapaaehtoisuus. Tämän argumentin mukaan yhteiskunnan ei tule ulottaa demokraattisia normejaan yrityksiä tai perheiden sisälle, koska molemmista on mahdollista lähteä pois. Vapaudesta poistua tulee vapaaehtoisuuden perustelu. Tämä ”exit-optio” erottaa perheen ja liikeyrityksen tiukempaan pakkojäsenyyteen perustuvasta valtiosta, jonka demokratisointi on juuri siksi perustellumpaa, koska siitä on oletettavasti vaikeampi erota. Vaikka ihmisten lisääntyvä liikkuminen valtiosta toiseen nakertaa hiukan tämän argumentin

37 Parisuhteessa voi toki olla myös muunlaista väkivaltaa kuin miesten naisiin kohdistamaa.

38 Ovaskainen 2012.

vahvuutta, keskimäärin lienee yhä helpompaa ja yleisempää vaihtaa työpaikkaa tai puolisoa kuin asuinmaata.

Kokoomusnuorten Helsingin piirin varapuheenjohtaja Elisa Siekkinen viittasi vuonna 2012 exit-optioon, kun hän kertoi vieroksuvansa ajatusta siitä, että "yhteiskunta puuttuu ihmisten avioliittoihin". Siekkisen mukaan "pitää olla mahdollisuus lähteä pois, jos vaikka kokee väkivaltaa tai ei muuten kestä avioliitossa, mutta että tuomitaan aviomies raiskauksesta... Pitäisi tietää, kenen kanssa menee naimisiin ja kantaa siitä vastuu."³⁹ Björn Wahlroos on vastustanut demokraattisten vaateiden kohdentamista liikeyrityksiin hiukan samankaltaisella argumentilla kuin Siekkinen vastusti raiskauksen kriminalisointia avioliitossa. Wahlroosin mukaan yhtiövallan yhteiskunnallista merkitystä vähentää mahdollisuus poistua:

Ennen muuta yhtiöltä puuttuu välineitä pitää ihmiset otteessaan. Työntekijät voivat etsiä työtä muualta, asiakkaat voivat tehdä kauppaa kilpailijan kanssa ja osakkeenomistajat voivat äänestää sekä yhtiökokouksessa että jaloillaan ja viedä sijoituksensa muualle. Vahvan toimeenpanovallan selvien etujen ja despotian syntymäriskien välinen tasapaino on siten yhtiössä aivan erilainen kuin valtiossa. Todennäköisesti kaikkien yhtiön kanssa tekemisissä olevien ja varsinkin osakkeenomistajien etu onkin antaa toimitusjohtajalle paljon suurempi valta kuin demokraattisesti valituille kansallisille johtajille.⁴⁰

Wahlroosin päättelyketjussa työntekijöiden hankkiutuminen uuteen työpaikkaan näyttättyy yhtä vaivattomana kuin osakkeenomistajien mahdollisuus vaihtaa osakkeitaan uusiin sijoituksiin. Kyse on harhaanjohtavasta oletuksesta. Argumentti olisikin vakuuttavampi, jos "varsinkin osakkeenomistajien etu" ei laajentuisi koskemaan työntekijöitä tai kaikkia muita yhtiön kanssa tekemisissä olevia. Joka tapauksessa raiskausanalogian kannalta on olen-

39 "Kokoomusnuorten aktiivin raiskausmielipiteet ihmetyttävät", *Helsingin Sanomat* 17.6.2011. Kokoomuksen Nuorten Liiton puheenjohtaja Wille Rydman ilmoitti pian järjestönsä sanoutuvan irti Siekkisen näkemyksistä: "Raiskaus on julmimman luokan vapaudenriistoa, ja vapaus on meille pyhä."

40 Wahlroos 2012, 312.

naista, että Wahlroos vetoaa Siekkisen tavoin exit-optioon vastustaessaan yhteiskunnan ylivallan tunkeutumista yksityisen (yrityksen tai perheen) alueelle.⁴¹ Vaikuttaa siltä, että demokratia ja itsemääräämisoikeuden rajoitukset ovat heille perusteltuja, koska yrityksen ja perheen sisällä vallitsee vapaahetoisuuden sinetöimä vapaus.

Yrityskriittisen liikkeen yksi keskeneräinen tehtävä on yrittää vastata analyttisen tarkasti ja samalla vakuuttavasti tällaisiin vapaus-argumentteihin. Demokratian ystävät voivat ottaa tässä asiassa oppia myös tuoreemmista perhepoliittisista keskusteluista. Vapaus-kortti on viime aikoina vedetty esiin myös tasa-arvoisen avioliiton merkityksestä käydyissä keskusteluissa. Vaikka osa hierarkkisen ja epädemokraattisen perhelainsäädännön puolustajista vetoaa perinteeseen (”näin on aina ollut eikä siksi ole syytä muuttaa”) tai taikauskoon (”henkiolento on ilmoittanut, että näin on hyvä”), monta julkisen keskustelun kannalta tärkeää kamppailua käydään nimenomaan siitä, kuka pystyy vakuuttavimmin esittämään kantavansa vapauden lippua.

Esimerkiksi Suomessa ja Yhdysvalloissa tasa-arvoisen avioliiton puolustajat ovat nousseet mielipidemittauksissa suhteellisen lyhyessä ajassa enemmistöksi. Tärkeä syy muutokseen löytyy siitä, että he ovat onnistuneet muotoilemaan argumenttejaan nimenomaan vapauden nimissä. Jos yrityskriittinen liike haluaa saada hierarkkisen yritysvallan menettämään julkista uskottavuuttaan, senkin olisi hyvä suhtautua nykyistä vakavammin vapauden merkitykseen.

Esittämäni raiskausanalogia auttaa toivottavasti valaisemaan joitakin yritysvallan ja vapauden suhteen ulottuvuuksia, mutta siitä ei ole syytä vetää liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Kun esitin sen haastattelussani Keskuskauppakamarin toimitusjohtajalle Risto E.J. Penttilälle, hän toi esiin, että eiväthän yritykset saa tehdä mitään sellaista, mikä olisi yritysten ulkopuolisessa maailmassa lailla kiellettyä.⁴²

Penttilän huomio on tärkeää pitää mielessä, kun pohditaan kapitalismikriittisten liikkeiden käyttämää yritysten rankaisemattomuuden periaatteen (*corporate impunity*) käsitettä. Käsite luo mielikuvaa, että liikeyritykset voivat harjoittaa rikollista toimintaa saamatta rangaistusta. Maailmasta löytyykin

41 Yksi tärkeimmistä organisaatiosta pois lähtemisen ja organisaation muuttamisen suhdetta eri tilanteissa tarkastellut tutkimus on Hirschman 1970.

42 Penttilän puhelinhaastattelu 20.3.2013.

paljon esimerkkejä siitä, kuinka yritysvallan vastustajat ovat joutuneet väkivallan kohteeksi ja mitä ilmeisimmässä vastuussa väkivallasta olleet yritykset ja niiden edustajat ovat jääneet vaille rangaistusta. Monissa tapauksissa kyse on ollut myös tuomarien lahjonnasta, todistajien kiristämisestä tai muista lakien kiertämisestä tähtäävistä keinoista eikä niinkään siitä, että itse laki mahdollistaisi väkivallan harjoittamisen liikeyrityksille. Banaanifirmojen vapaalla jalalla kulkevien palkkamurhaajien kaltaiset räikeimmät esimerkit löytyvät usein etelän köyhistä maista, mutta yritysten pyrkimys suojella itseään lain kouralta on tuttu myös monille pohjoisen rikkaampien maiden asukkailla.

Menemättä tässä yhteydessä syvemmälle *corporate impunity* -keskusteluun, raiskausanalogiaa on syytä täsmentää. Yritysväkivalta ja perheväkivalta ovat mielenkiintoinen rinnastuskohde. En kuitenkaan viittaa raiskausanalogialla ensisijaisesti siihen, että liikeyritysten piirissä voisi harjoittaa suoraa väkivaltaa ilman rikosoikeudellista vastuuta samankaltaisesti kuin raiskaajat voivat joissakin tilanteissa (Suomessa ennen, Intiassa tänään) harjoittaa väkivaltaa perhepiirissä. Haluan pikemminkin kiinnittää huomiota epädemokraattisen valtasuhteen hyväksyttävyyteen politiikan ulkopuolelle määritellyissä tiloissa.

Avioliitossa tapahtuvan raiskauksen kriminalisointi on esimerkki siitä, kuinka aiemmin epäpoliittiseksi mielletylle perhepiirille on annettu uusia poliittisia merkityksiä ja sen myötä siitä tuli uudenlaisten sääntöjen kohde. Viime vuosien keskustelu liikeyritysten poliittisesta luonteesta on samankaltainen esimerkki kiitasta, jossa joidenkin mielestä yksityisen piiriin kuuluva asia on joutunut politisoimispyrkimysten kohteeksi. Yksi signaali yritysvallan näkyväksi tulemisesta ja demokraattisen lakisääntelyn mahdollisuuksista on, että kun aiemmin yritysvastuututkimus oli ensisijaisesti kaupallisten alojen ja organisaatiotutkijoiden heiniä, nyt sitä ovat alkaneet aiempaa enemmän harrastaa politiikan tutkijoiden ohella myös oikeustieteilijät.⁴³ Seuraavissa luvuissa tuon esille, miten keskustelua yritysten poliittisuudesta ja vastuusta on käyty jo aiemmin.

43 Liikeyritysten salailukulttuurista kriminologisesta näkökulmasta ks. Tombs ja Whyte 2003. Kiitän Pekka Ristelää oikeustieteilijöiden roolin esiintuomisesta.

***OSA II:
Yritysvastuun
lyhyt historia***

Osakeyhtiövallan liberaaleja ja sosialistisia varhaiskriitikoita

Kapitalismin historiaa voi jäljittää monin tavoin. Yhdessä usein kuullussa tarinassa Englannin 1700-luvulla käynnistynyt teollistuminen synnytti kapitalistiset tuotantosuhteet. Toiset korostavat 1500-luvulla käynnistyneen Amerikan valloituksen merkitystä kapitalistisen maailmantalouden synnylle. Itse olen yleensä lähempänä jälkimmäistä, maailmanjärjestelmäteoreettista tulkintaa, mutta etenkin tämän kirjan yhteydessä tällaista jaottelua ei ole syytä ylikorostaa.⁴⁴

Kapitalismin laajenemisen voi jakaa ekstensiiviseen ja intensiiviseen. Ekstensiivinen laajeneminen viittaa uusien maailmankolkkien liittymiseen osaksi kapitalistista järjestelmää. Intensiivinen laajeneminen on kapitalismin syventämistä, yhä uusien asioiden muuttamista kauppatavaran kaltaisiksi. Karkeasti yleistäen kapitalismin laajeneminen oli 1900-luvun alkuun saakka usein ekstensiivistä, mutta sen jälkeen kun lähes kaikki maapallon asutut alueet oli liitetty osaksi kapitalistista maailmanjärjestelmää, kyse on ollut etupäässä kapitalismin syventämisestä. Vaikka kapitalistiset liikeyritykset ovat olleet tärkeitä molemmissa laajenemisen ulottuvuuksissa, niiden rooli on erityisen näkyvää nimenomaan intensiivisen syventämisen vaiheessa.⁴⁵

44 Esimerkiksi David Harvey (2010, 48) korostaa sitä, kuinka Amerikan valloituksesta saadut kultavarat eivät vielä riittäneet kapitalismin tehokkaaseen kasvuun. Harveyn mukaan tehokasta kasvua saatiin vasta 1750-luvun jälkeen, kun kapitalistit oppivat kunnolla kierrättämään pääomia palkkatyötä käyttävän tuotannon kautta.

45 Yksi parhaista tuntemistani yleisesityksistä kapitalismin laajenemisesta on Arrighi 1994.

Kapitalismin historian yksi keskeisimmistä innovaatioista oli osakeyhtiöiden ilmaantuminen. Niissä omistajat ovat vastuussa yhtiöstä vain sijoittamansa omaisuuden kautta, eivät muulla henkilökohtaisella omaisuudellaan. Adam Smithin sanoin, he ovat ”täysin vapautettuja vaikeuksista ja riskeistä, rajallista rahamäärää lukuun ottamatta”.⁴⁶ Rajoitettu vastuu kannusti riskinottoon, mitä voi pitää kapitalismin laajenemisen avaintekijänä.

Olennainen seikka oli myös se, että osakkeita voi ostaa ja myydä suhteellisen helposti. Esimerkiksi Suomen suuriruhtinaskunnan vuoden 1895 laissa osakeyhtiöistä ”osakkeen siirto saa tapahtua siten, että siirtäjä kirjoittaa vaan nimensä osakekirjeeseen”.⁴⁷ Tämä helppous tukee edellisessä luvussa esitellemääni Björn Wahlroosin näkemystä siitä, että omistajien on usein helppo siirtyä yrityksestä toiseen. Yritysvallan poliittisen luonteen vähätelijät pyrkivät usein perustelemaan näkemystään sillä, että omistajien on helppo siirtyä vapaasti yrityksestä toiseen, ja yleistävät tämän vapauden koskemaan myös muita yrityksen kanssa tekemisissä olevia ihmisiä kuten sen työntekijöitä.

Vaikka Adam Smithiin vedotaan usein nykykapitalismin mitä erilaisimpien piirteiden puolustamiseksi, hänen kirjoituksistaan löytyy myös kritiikkiä yritysvaltaa kohtaan. Smithin aatteellisen perinnön ympärillä onkin käyty valtavia kiistoja, enkä tässä yhteydessä pyri antamaan lopullista vastausta siihen, oliko hän pohjimmiltaan kapitalismin vankkumaton puolustaja vai voisiko häntä pitää vaikkapa jonkin sortin kaappidemarina. Jälkimmäiseen tulkinnaan viittaa esimerkiksi se, että Smithin mukaan pankki- ja vakuutustoiminta, kanavien rakentaminen ja vesilaitokset olivat ainoat elinkeinot, joissa osakeyhtiömuoto oli perusteltu,⁴⁸ sekä hänen kuuluisa toteamuksensa, että ”yleensä samaa tavaraa kauppaavien ihmisten tavatessa, vaikka muissa asioissa ja ilonpidon keskellä, keskustelu päättyy yleisön vastaiseen juonitteluun tai jonkinlaiseen hintojen nostamista koskevaan pähänpistoon”.⁴⁹

46 Olen siteerannut Smithiä Hendersonin (1986, 114) kautta.

47 Laissa annettiin toki yhtiölle valta tutkia siirron pätevyyttä. Laki osakeyhtiöistä, 32. pykälä. Annettu Helsingissä 2.5.1895. Laki kumosi Suomen ensimmäisen osakeyhtiölain vuodelta 1864.

48 Bendell 2004; Henderson 1986.

49 Kortin 1997, 289. Wahlroosin (2012, 344) mukaan lausahdus ”tuskin kuitenkaan edustaa [Smithin pääteoksen] Kansojen varallisuuden ydinsanomaa”.

Smithin lisäksi poliittisen taloustieteen klassikoista myös Karl Marx piti osakeyhtiömuotoa merkittävänä kapitalismin edistäjänä.⁵⁰ Marxin mukaan osakeyhtiö mahdollisti tuotantoskaalan valtavan laajenemisen ja sellaisia hankkeita, joihin yksittäiset pääomat eivät olisi kyenneet. Osakeyhtiöiden synty helpotti myös myöhemmälle yritys vastuukeskustelulle merkittävää omistuksen ja johtamisen irrottamista toisistaan.

Jos kapitalismin puolustajat ovat usein luoneet yksinkertaistetun kuvan Smithistä yritysvallan puolustajana, moni antikapitalisti on viitannut Marxiin suurten osakeyhtiöiden kokonaisvaltaisena vastustajana. Itse asiassa Marx näki osakeyhtiömuodossa merkin kapitalismin sisäisistä ristiriidoista ja askeleen pois markkinakapitalismista kohti sosiaalistettua tuotantoa. Hänen visioidissaan se avasi myös mahdollisuuksia siirtyä yhteiskunnallisesti hallinnoituihin sosialistisiin yrityksiin.

Osakeyhtiöiden varhaisen aikalaisanalyysin keskeisistä vaikuttajista Smithin ja Marxin ohella myös John Stuart Mill piti niitä kapitalismin edistämisen tärkeänä välineenä. Koska Mill oli yksi sekä liberalismiin että klassisen poliittisen taloustieteen tärkeimmistä hahmoista, liberalismiin nimissä esiintyvät yritysvallan puolustajat viittaavat häneen mielellään näkemystensä perusteluna. Siksi on tarpeellista kuunnella, mitä sanottavaa Millillä itsellään oli yritysten toivottavasta valtarakenteesta:

Jos ihmiskunta jatkaa edistystään, emme voi odottaa, että loppupeleissä vallitsee sellainen järjestäytymisen muoto, jossa kapitalisti on päällikönä ja työntekijät ilman äänivaltaa hallinnossa, vaan pikemminkin sellainen työntekijöiden itsensä tasaveroinen yhteenliittymä, jossa he yhdessä omistavat tarvittavan pääoman ja ovat itse valinneet johtajansa, jotka he myös itse pystyvät halutessaan erottamaan.⁵¹

Liberalismin aatehistoriasta voi löytää Millin lisäksi paljon muitakin sellaisia aineksia, joiden perusteella voi ihmetellä, miten omistamiseen perustuvien etuoikeuksien ja hierarkkisen yhtiövallan puolustajat onnistuvat nykyisin

⁵⁰ Henderson 1986.

⁵¹ Olen siteerannut tätä John Stuart Millin *Principles of Political Economy* -teoksen kohta Hillin ja Myattin (2010, 116) kautta.

niin tehokkaasti vetoamaan liberaaleihin vapausaatteisiin. Vaikka tässä yhteydessä en voi syventyä liberalismiin pesänjakoon, Millin lausunto yhtiövallasta sopii aiemmissa luvuissa esittämiini argumentteihin, joille olen esittänyt sekä analyttiseen johdonmukaisuuteen että poliittiseen vakuuttavuuteen liittyviä perusteluja. Molemmat perustuvat oletukseen, että yhtiövallan kriitikot haluavat sekä totuudenmukaisesti selittää maailman toimintaa että tehokkaasti muuttaa sitä demokraattisemmaksi. Nämä argumentit voi tiivistää seuraavasti:

- Uusliberalismin sijaan yhtiövallan kriitikoiden tulisi puhua ekonomismista kuvatessaan kapitalistisen yhtiövallan ideologista perustaa.
- Yhtiövallan kriitikoiden tulisi haastaa liberalismiin nimissä esiintyvien autoritaaristen käskytyjärjestelmien puolustajien taipumus omia liberaalit vapausihanteet.

Voivatko yhtiöt olla henkilöitä, joilla on kansalaisoikeudet?

Yhtenä maailman varhaisimmista osakeyhtiöistä pidetään ruotsalaista Stora Kopparbergin kaivosyhtiötä, jonka omistus jaettiin osakkeisiin jo vuonna 1288. Hieman yli seitsemänsataa vuotta myöhemmin alkuperäisyhtiön seuraaja Stora fuusioitui suomalaisen Enson kanssa monenlaisiin yritysvastuukiistoihin sotkeutuneeksi Stora Ensoksi. Tällä välillä moni asia ehti muuttua yritysten vastuun ja vapauksien suhteen.

Kapitalismin ekstensiivisen laajenemisen aikakaudella keskeisessä roolissa olivat kauppakomppaniat, joista kuuluisin oli vuonna 1602 Alankomaissa toimiluvan saanut Vereenigde Oost-Indische Compagnie, Itä-Intian kauppakomppania.⁵² Sen listautumisantia⁵³ varjosti uskonnollisten pasifistien protestimieliä. Varhaisen kuluttaja-aktiivisuuden hengessä osa hollantilaisporvaris-

52 Ks. esim. Wahlroos 2012, 87. Eurokeskeisen kapitalismin historian vastapainoksi Arrighi (2007, 333–334) esittää mielenkiintoisen analyysin siitä, kuinka samaan aikaan 1600-luvun Kiinassa syntyi hiukan samankaltaisia kapitalistisia yrityksiä, joiden omistusmuoto oli kuitenkin erilainen. Yhdeksi esimerkiksi Arrighi nostaa Zhang-perheen kauppaimperiumin, jota muutkin tutkijat ovat verranneet Vereenigde Oost-Indische Compagnieen.

53 Osakesäästäjien keskusliiton sanakirjan määritelmän mukaan listautumisanti (*Intitial Public Offering*) on osakeanti, joka edellyttää yhtiön listautumista pörssiin. Sillä ”paitsi laajennetaan yhtiön omistajapohjaa myös herätetään mielenkiintoa yhtiötä kohtaan”. Hollantilaisten tapauksessa yleisön mielenkiinto heräsi ainakin osittain yhtiön kannalta kiusallisella tavalla. Osakesäästäjien keskusliitto (nd).

tosta ilmoitti boikotoivansa yrityksen osakkeita niin kauan kuin se ei sanoudu irti kaukomailla harjoittamastaan väkivallasta.⁵⁴

Maailmanjärjestelmän historian tutkijoiden kesken on joitakin kiistoja siitä, voiko tuon aikakauden Alankomaita pitää maailmantaloudessa hege- moniseen valta-asemaan nousseena valtiona. Vähemmän kiistanalaista on se, että Britanniasta tuli sellainen joka tapauksessa hiukan myöhemmin. Hege- moniakeskusteluissa puhutaan yleensä hegemonisista valtioista, mutta val- tion alueella pääkonttoriaan pitävät yritykset ovat hegemoniakamppailuissa keskeisessä roolissa.

Brittiosakeyhtiöiden orastavaa kultakautta viivästytti Etelä-Amerikan kauppaa varten vuonna 1711 perustetun South Sea Companyn romahdus muutamaa vuotta myöhemmin. Kun keinottelua yrityksen osakkeilla seu- rasi osakkeiden arvon romahdus, Englannin parlamentti säätöi vuonna 1720 osakeyhtiöiden toimintaa rajoittavan ns. kuplalain (*Bubble Act*), joka säilyi voimassa vuoteen 1825.⁵⁵ Britanniassa osakeyhtiöiden perustamisen tarvetta vähensi myös se, että tuottoisien siirtomaanomistusten vuoksi brittiyrityksillä ei ollut erityisen suurta tarvetta kerätä varoja yleisömerkinnöillä.⁵⁶

Britannian seuraaja maailmanjärjestelmän hegemonisena johtovaltiona oli Yhdysvallat. Vaikka sen varsinainen valtakausi maailmantaloudessa ajoittui vasta 1900-luvun jälkipuolelle, itsenäisyys Britanniasta vuonna 1776 poisti myös kuplalain rajoitukset yhtiöiden perustamiselle. Yhtiövalta alkoi voi- mistua merkittävästi Yhdysvaltain sisällissodan (1861–1865) jälkeen. David Kortenin mukaan

Sotilaallisista hankinnoista saaduilla valtavilla voitoilla teollisuuden edustajat saattoivat ottaa hyödyn sekaannuksesta ja valloilleen riis- täytyneestä poliittisesta korruptiosta. Käytännössä teollisuusmiehet ostivat lainsäädännön, joka myönsi heille valtavat määrät rahaa ja maata Yhdysvaltain rautatieverkoston laajentamiseen. Mitä suu- remmiksi uuden teollisuusjohtajien luokan voitot kasvoivat, sitä tiu-

54 Davis, Lokomnik ja Pitt-Watson 2006, 175.

55 Harris 1994; Henderson 1986.

56 Wahlroos 2012, 89.

kemman otteen se sai valtionhallinnoista, ja sitä helpompi sen oli huolehtia tulevista eduistaan.⁵⁷

Korten kiinnittää erityistä huomiota New Jersey'n ja nykyisinkin verokeitaana tunnetun Delawaren osavaltioiden lainsäätäjiin. ”He rajoittivat yhtiöiden omistajien ja johtajien vastuuta ja säätivät toimiluvista ikuisia. Yhtiöillä oli pian oikeus tehdä mitä tahansa, mitä laissa ei ollut erikseen kielletty.” Vaikka Kortenilta voisi kysyä, eikö ”oikeus tehdä mitä tahansa, mitä laissa ei ollut erikseen kielletty”⁵⁸ kuulosta suhteellisen järkevältä oikeusvaltion periaatteelta, kansalaisten oikeutta puuttua yritysten toimintaan heikennettiin monin tavoin 1880- ja 1890-lukujen Yhdysvalloissa.

Merkittävä etappi yritysvallan voimistumisessa oli Korkeimman oikeuden tulkinta vuonna 1886 kalifornialaisen Santa Claran piirikunnan ja rautatieyhtiö Southern Pacific Railroad Companyn kiistasta. Oikeus tulkitsi yhtiön olevan Yhdysvaltain perustuslain tarkoittama henkilö, jolle kuuluu sananvapaus ja yksilöiden muut perusoikeudet.⁵⁹ Tulkinta viittasi sisällissodan päätyttyä vapautettujen orjien kansalaisoikeuksien turvaamiseksi vuonna 1868 säädettyyn perustuslain neljäntoista lisäykseen. Alun perin ihmisten oikeuksien turvaamiseksi säädettyä lisäystä on monien ihmisoikeusaktivistien mielestä vuoden 1886 tulkinnan jälkeen kuitenkin käytetty nimenomaan rajoittamaan kansalaisoikeuksia suhteessa liikeyritysten valtaan.⁶⁰ Keskustelu on jatkunut nykypäivään saakka.

Korkeimman oikeuden vuoden 2010 päätös *Citizens United v. Federal Election Commission* vahvisti tulkintaa yrityksistä kansalaiseen verrattavina perustuslain suojan nauttijoina. Korkein oikeus katsoi, että yritysten antamaa vaalirahoitusta ei voinut rajoittaa puuttumatta niiden perustuslain takaamaan ilmaisunvapauteen. Esimerkiksi Goldman Sachs'in antamat yhteensä lähes

57 Korten 1997, 81.

58 Mt. 82.

59 Bendell 2004; Korten 1997, 83.

60 Winkler (2009) on esittänyt mielenkiintoisia huomioita neljäntoista lisäyksen syntyhistoriasta. Hän on myös eritellyt argumentteja siitä, miksi yhtiöille ei ole järkevää myöntää täyttä sananvapautta. Keskeisimmät niistä liittyvät siihen, että yritysten sananvapaus on lähtökohtaisesti voitontavoittelun rajoittamaa, myös lain voimalla.

viiden miljoonan dollarin lahjoitukset viimeisten vaalien aikana ovat kiihdyttäneet yhdysvaltalaisista keskustelua yritysvallan poliittisuudesta.⁶¹

Kalifornialainen Jonathan Frieman koetteli herkullisella tavalla *Citizens United* -päätöksen vahvistamaa näkemystä yrityksistä henkilöinä, joilla on perustuslaillisia kansalaisoikeuksia. Kalifornialaisella 101-valtatiellä on kaista, joilla saa ajaa vain, jos autossa on enemmän kuin yksi henkilö. Kun Frieman sai kaistalla ajaessaan lokakuussa 2012 sakot, koska oli autossa yksin, hän vetosi oikeudessa siihen, että etupenkillä istui papereiden muodossa hänen perustamansa liikeyritys eli yhteensä kaksi henkilöä.

Friemanin asianajana toimivan San Anselmon kunnanvaltuutetun Ford Greenen mukaan

Kun yhtiö on läsnä autossa, täyttyy työmatkakaistojen kahden hengen sääntö. Kun yritysten läsnäolo vaaleissamme on rahallisesti hallitseva, yhdenmukaisuuden nimissä on vastaavasti asiallista, että niiden läsnäolo myös autoissa tunnustetaan.⁶²

Friemanin lehdistötiedotteen mukaan

Yhtiöt ovat kuvitteellisia olioita, ja olemme antaneet niiden villiintyä. [Niiden] alkuperäinen tarkoitus 200 vuotta sitten kansakuntamme aamuhämärässä oli palvella ihmisiä. Niinpä kamppailen nyt valtaa takaisin laittamalla oletukset yrityksistä henkilöinä toimimaan omien päämäärieni hyväksi.⁶³

Monet yhdysvaltalaiset demokratia-aktivistit pitävät Friemanin tavoin tärkeänä tavoitteena, että tulkinnat yhtiöistä yksilöinä saataisiin kumottua oikeudessa. Adam Winklerin tulkinnan mukaan tällainen päätös ei kuitenkaan merkittävästi heikentäisi yritysvalltaa. Hänen mukaansa siitä vain seuraisi, että yritysjohtajat alkaisivat yrityksen heille kanavoimilla rahoilla henkilökohtai-

61 Haastattelussani 9.4.2013 Sarah Anderson korosti yritysten vaalirahoituksen ja siihen liittyvän *Citizens United* -päätöksen merkitystä yritysten vallankäytön näkyvyydelle.

62 Richman 2013.

63 Ibid.

sesti harjoittaa poliittista toimintaa esimerkiksi ostamalla vaalimainoksia.⁶⁴ Oma arvioni on hiukan valjusti näiden näkemysten välimaastosta. Oletan, että yrityksen oikeudellisen henkilöluonteen kumoaminen saattaisi vaikuttaa yritysten poliittista toimintaa hillitsevästi, mutta ei missään nimessä lakkauttaisi sitä.

64 Winkler 2009.

Vastuupuhe maailmalla: Intian hindufilosofeista islamilaiseen pankkitoimintaan

Yritysvastuupuheen alkuperää voi paikantaa moneen eri aikaan ja paikkaan. Useimmiten kirjoitukset yritysvastuun historiasta keskittyvät länsimaiseen, erityisesti anglosaksiseen ja vielä erityisemmin yhdysvaltalaiseen keskusteluun. Tämä on sikäli luontevaa, että nämä alueet ovat viimeisen parinsadan vuoden ajan olleet useimpien suurten liikeyritysten kotipaikkoja. Englanti oli 1800-luvulla kapitalistisessa maailmantaloudessa hegemonisessa asemassa, ja 1900-luvun jälkipuolisko oli puolestaan Yhdysvaltojen valtakautta. Vastuupuheen historian ja tulevaisuuden mahdollisuuksien ymmärtämiseksi on kuitenkin syytä kiinnittää huomiota myös muihin aikoihin ja paikkoihin.

Esimerkiksi Michael Blowfield ja Jędrzej Geurje Frynas viittavat vuosituhansien päähän ja nostavat tasan sata vuotta ennen ajanlaskumme alkua syntyneen roomalaisfilosofin Marcus Tullius Ciceron lisäksi Intiassa 400 vuotta ennen ajanlaskumme alkua vaikuttaneen hindufilosofin Kautilyan yritysvastuupuheen edelläkävijäksi.⁶⁵ Kautilyan klassikkoteosta *Arthashastra* on toki hankalaa suoraan soveltaa nykyisiin kapitalistisiin liikeyrityksiin, sillä sieltä löytyy pikemminkin viitteitä kuninkaiden ja muiden hallitsijoiden vastuuseen suhteessa alamaisiinsa.⁶⁶ Intialaisissa keskusteluissa siihen viitataan

65 Blowfield ja Frynas 2005, 500.

66 Käytössäni on ollut englanninkielinen versio *Arthashastran* ensimmäisestä kirjasta, joka käsittelee kurinpittoa.

silti usein osana jatkumoa, johon kuuluvat myös teollisuussuku Tatan kasvu ja Mahatma Gandhin kaavailut vastuullisista yrityksistä.

Intialaisissa keskusteluissa viitataan myös joihinkin maan valtauskontojen peruskäsitteisiin osoituksena vastuullisen liiketoiminnan perinteestä. Esimerkiksi Intian KPMG viittaa taustapaperissaan muslimien usein köyhille antamaan lahjoitukseen ”zakaatiin” sekä hindujen ”dharmandaan” ja sikhien ”daashantiin” esimerkkeinä intialaisen yritysvastuun perinteestä.⁶⁷

Yhtenä nykykapitalismissakin vielä vaikuttavana ja osittain voimistuvana yritysvastuun muotona voi pitää kristinuskon ja islamin perinteisestä koronkiskonnan kieltoa. Yleisimmän tulkinnan mukaan kristinuskon vaikutuksen alaisissa paikoissa luovuttiin koronkiskonnan kiellosta jo kauan aikaa sitten, esimerkiksi Britanniassa vuoden 1854 lakiuudistuksella.⁶⁸ Islamilaisessa vaikutuspiirissä kiellon Koraanissa esiintyvää muotoa, ribaa, sen sijaan käytetään usein erilaisten pankki- ja rahoituskäytäntöjen perusteluna.

Koronkiskontaan ja ribaan liittyy monia tulkintakiistoja. Yleisesti on tulkinnanvaraista, tarkoittaako koronkiskonta kaiken koron kieltämistä vai pelkästään liialliseksi tai kohtuuttomaksi arvioidun koron kieltämistä.⁶⁹ Keskustelin esimerkiksi vuonna 2010 bahrainilaisessa moskeijassa islamilaisten uskonoppineiden kanssa tiukasti siitä, miten inflaatio tulisi huomioida ribakiellossa. Esimerkkinäni oli: ”Jos lainaan sinulle 100 dinaaria vuodeksi ja on kymmenen prosentin inflaatio, loukkaako ribaa se, jos maksat minulle takaisin 110 dinaaria?”. En saanut kysymykseeni sillä kertaa selkeää vastausta.

Joka tapauksessa islamilaisiin arvoihin vetoava rahoitustoiminta on ollut viime vuosina nosteessa. Ramses Malatyn mukaan:

Islamilaisten rahoituskäytäntöjen juuret juontavat 1960-luvulle, jolloin rikkaiden muslimien keskuudessa kiinnostuttiin sijoittamaan ”oikeaoppisesti” – toisin sanoen noudattaen islamin uskontoa. Kuitenkin nykymuotoisten sukuk-lainojen, eli sharia-myönteisten joukkovelkakirjojen historia on vielä melko nuori. Vuonna 2001 Malesiassa asetettiin ensimmäinen nykymuotoisten sukuk-velkakirjojen

67 KPMG in India 2008.

68 Mews ja Abraham 2007, 1.

69 Ks. Mews ja Abraham 2007.

anti. Malesiasta onkin tullut sukuk-markkinoiden keskus vastaten lähes 40 prosentista sukuk-lainojen maailmanmarkkinoista. Malesian talouskasvu[n] yhtenä tekijänä perustellaan nimenomaan sukuk-lainojen onnistunutta toteutusta.⁷⁰

Koronkiskonnan kiellon noudattaminen pankki- ja sijoitustoiminnassa on sikäli erikoista, että islamilaistenkin pankkien yksi tehtävä on tuottaa voittoa. Kiellon kiertämiseksi onkin kehitelty erilaisia mekanismeja, joilla normaalit pankkitoimet saadaan sekä kannattaviksi että yrityksen toimintaa valvovan ja sertifioivan sharia-neuvoston hyväksymiksi. Islamilainen pankkitoiminta on jäänyt yritysvastuukeskustelussa toistaiseksi vähäiselle huomiolle. Siitä löytyy kuitenkin monia yleisemmälle vastuukeskustelulle ominaisia piirteitä. Yhtäältä se on esimerkki siitä, miten hankalaa joidenkin eettisten periaatteiden noudattamisen yhdistäminen voiton tavoitteluun saattaa olla. Toisaalta islamilaisten pankkien menestyminen kertoo myös siitä, että jos eettisten periaatteiden mutkat on saatu suoristettua liiketoimintaan sopiviksi, vastuulisuusuvaikutelmien luominen voi olla voiton tavoittelun kannalta järkevää.

Yksi tulevaisuuden suurimmista kysymysmerkeistä yritysvastuukeskustelussa on Kiina.⁷¹ Saattaa olla, että maailmantalous on muuttunut sen verran aiempaa vähemmän valtiokeskeiseksi, että Kiinasta ei useiden ennustusten vastaisesti tule Britannian ja Yhdysvaltojen seuraajaa maailmanjärjestelmän hegemonisena johtovaltiona. Kiinan ja kiinalaisten merkitys maailmassa jatkaa joka tapauksessa hyvin todennäköisesti kasvuaan. Vaikka Kiinasta tuskin tulee maailmaan uutta napaa, kiinalaiset yritykset lisäävät mitä ilmeisimmin jatkossakin merkitystään.

Puhuttaessa kiinalaisen kapitalismin noususta Maon kuoleman jälkeen unohtuu toisinaan, että Kiina oli keskeinen toimija maailmantaloudessa jo kauan ennen Yhdysvaltojen ja Britannian valtakausia. Kiinassa on pitkät kaupankäynnin perinteet ja tulee olemaan kiinnostavaa nähdä, missä määrin yritysvastuukeskustelun voimistuminen Kiinassa tuo esiin Kiinan omasta historiasta kumpuavia vastuukysymyksiä. Esimerkiksi vuosina 551–479 ennen

⁷⁰ Malaty 2013.

⁷¹ Vaikeuksista analysoida luotettavasti yritysvastuukysymyksiä Kiinassa, ks. French 2013.

ajanlaskumme alkua eläneen moraalipohdiskelijan ja poliitikon Kungfutsen mukaan nimettyä ylempiävoisten alempiinsa kohdentaman suojeluvollisuuden oppia on usein kytketty pohdintaan vastuullisesta yritystoiminnasta Kiinassa. Kiinalaisuudesta ja kungfutselaisuudesta puhuttaessa on muistettava, että ne saattavat olla merkittäviä tekijöitä myös eri puolilla maailmaa toimivien etnisesti kiinalaisuuteen kytkeytyvien yritysten toiminnassa.⁷²

Kansainvälinen keskustelu kiinalaisesta yritysvastuusta nostaa usein esiin kysymyksiä työvoiman kohtelusta ja ympäristövaikutuksista. Kyse on tärkeästä lisätutkimusta vaativasta aiheesta, johon voi perehtyä esimerkiksi Keegan Elmerin ylläpitämän kiinalaisia työtaisteluja seuraavan BaGong-Watch-blogin kautta.⁷³

Yhdysvaltojen hegemonisen laskun myötä poikkikansallisten yritysten ei voi enää olettaa aina olevan pohjoisesta käsin köyhässä etelässä toimivia organisaatioita. Erityisesti BRICS-maiden (Brasilia, Venäjä, Intia, Kiina ja Etelä-Afrikka) kasvu on merkinnyt myös niissä kotipaikkaansa pitävien yritysten ilmaantumista maailmantalouden aiempaa tärkeämmiksi toimijoiksi. Samalla se tarkoittaa, että myös etelän yritykset joutuvat aiempaa tiukemman vastuullisuusarvioinnin kohteeksi.

Yksi esimerkki globaalien yritystalouden uudentyypisistä jännitteistä on kaivosalalla toimiva brasilialainen Vale-yhtiö, joka osti vuonna 2006 kanadalaisen Incon. Pian yhtiön kanadalaiset työntekijät alkoivat valittaa, että uudet brasilialaiset omistajat toimivat kylmän piittaamattomasti eivätkä kunnioita työntekijöiden oikeuksia. Seurasi yrityksen historian pisin lakko. Episodiin liittyi paljon värikkäitä vaiheita, joissa brasilialaiset uudet omistajat tuntuivat usein käyttäytyvän tavoilla, joista pohjoisesta käsin etelässä toimivia yrityksiä olisi syytetty uskolonialismista ja imperialismista. Kuulemani varmistamattoman anekdootin mukaan eräässä yhtiön johtokunnan kokouksessa sen kanadalaiset jäsenet yrittivät neuvoa brasilialaista uutta toimitusjohtajaa ottamaan työntekijöiden oikeuksia paremmin huomioon. Tarinan mukaan brasilialainen toimitusjohtaja vastasi kanadalaisille kollegoilleen: ”Jos te osaatte hommat noin hyvin, miksi ihmeessä kävi niin, että te ette ostaneet meitä vaan

72 Ks. esim. Low ja Sik-Liong 2012.

73 Ks. <http://bagongwatch.tumblr.com/>.

me ostimme teidät?” Vastaavia tilanteita, joissa oletukset globaalin pohjoisen ja etelän välisistä valtasuhteista asettuvat uuteen valoon, voi odottaa syntyvän jatkossakin.

Managerialismi ja vastuupuheen voimistuminen

Kapitalismin voittokulku ja yritysvalan kasvu ovat aina synnyttäneet monenlaista kritiikkiä. Kun liikeyritykset voimistuivat 1800-luvun loppupuolella, myös ammattiyhdistysliike vahvistui. Yritykset pyrkivät vastaamaan kritiikkiin ja järjestäytyneen työvoiman toimintaan sekä voimakkeinoin että uudistuksilla. Yritykset saattoivat osoittaa monin tavoin paikallisvastuuta työntekijöistään. Tehtaiden omistajat saattoivat myös antaa paikkakuntansa kirkkoille rahaa.

Jotkut fuusioiden kautta nopeasti kasvaneiden suuryritysten johtajista alkoivat harjoittaa hyväntekeväisyyttä myös perinteisen paikallisyhteisön ulkopuolella. Yhdysvalloissa esimerkiksi John Rockefeller rahoitti Chicagon yliopiston rakentamista ja teräsmoguli Andrew Carnegie tuki kirjastoja eri puolilla Yhdysvaltoja.⁷⁴

Kun Yhdysvaltojen kasvu kohti maailmantalouden valta-asemaa kiihtyi 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, myös maan yhä suuremmiksi kasvavat liikeyritykset saivat lisääntyntä huomiota osakseen. Yrityskirjallisuudessa vastuukysymysten kannalta yhdeksi keskeiseksi kysymykseksi nousi liikkeenjohton ("managerien") suhde omistajiin.

Yritystutkijat alkoivat kiinnittää huomiota siihen, että jos liikkeenjohto on aiempaa vähemmän osakkeenomistajien ohjauksessa, sille avautuu uusia mahdollisuuksia ottaa huomioon muitakin tavoitteita kuin voiton maksimointia. Kysymys oli orastanut jo Smithin, Millin ja Marxin analyysissä,

74 Davis ym. 2006.

mutta 1930-luvulla keskustelu käynnistyi uudestaan ja kytkeytyi moderniin yritys vastuun käsitteeseen.

Vuoden 1929 pörssiromahduksen kokemukset motivoivat 1930-luvun vastuukeskustelua. Vielä vuonna 1917 Dodgen veljekset olivat menestyksellisesti haastaneet Henry Fordin oikeuteen, kun tämä oli puhunut yritystoiminnasta eräänlaisena palveluksena yhteiskunnalle.⁷⁵ Fordin hahmottelema yhteiskuntavastuu oli sekä Dodgen veljesten että michiganilaisen tuomarin mielestä ristiriidassa yritysten päätehtävän eli voitontavoittelun kanssa. Nykyisin esimerkiksi Björn Wahlroos on heidän kanssaan samoilla linjoilla: ”Johtajien ainoa velvollisuus on kaikin laillisin keinoin maksimoida osakkeenomistajien sijoittaman pääoman arvo ja samalla varmistaa, että velkojille voidaan maksaa takaisin heidän rahansa”.⁷⁶ Monissa muissa nykytulkinnoissa sen sijaan voitontavoittelu ja yhteiskuntavastuu sopivat aiempaa paremmin yhteen. 1930-luvun yritystutkimuksessa niiden yhteensopivuutta pyrittiinkin perustelemaan aiempaa ponnekkaammin.

Yhtenä managerialistisen yritys vastuupuheen edelläkävijänä pidetään Adolf Berlen ja Gardiner Meansin klassikkoteosta *The Modern Corporation and Private Property* vuodelta 1933. Berlen ja Meansin mukaan modernin yrityksen tulisi muuttua ”sosiaaliseksi eikä niinkään vain voiton maksimointiin pyrkiväksi taloudelliseksi instituutioksi”. Samoihin aikoihin Theodore Krepes kehitti sosiaalisen auditoinnin käsitettä ja hiukan myöhemmin Peter Drucker kiinnitti huomiota liikeyritysten sosiaaliseen ulottuvuuteen.⁷⁷

Keskustelu eettisestä yritystoiminnasta ja yritysten yhteiskunnallisesta tai moraalisesta vastuusta kiihtyi 1950-luvulla. Yhdysvaltalaisessa keskustelussa tavoiteltavaksi yritys vastuuksi ymmärrettiin toisinaan sellaisia käytäntöjä, joita Euroopassa oli jo toteutettu. Yritysten yhteiskuntavastuun varsinaisen käsitteen ensimmäisenä järjestelmällisenä yleisesityksenä pidetään yleensä Howard Bowenin kirjaa *Social Responsibility of the Businessman* vuodelta

75 Lee 2007, 54.

76 Wahlroos 2012, 93.

77 Carroll (1999, 286) kritisoi Druckeria siitä, että tämä tulkitsi aiempaa yrityskirjallisuutta niin, että siellä ei olisi lainkaan esitetty vastuullisuuden ja voitontavoittelun voivan olla yhteensopivia.

1953.⁷⁸ Kirja syntyi Bowenin varsinaisen akateemisen työn ulkopuolella kirjokollisen tahon toimeksiannosta.

Richard Marensin tulkinnassa Bowenin kirja ja muut saman aikakauden yritys vastuuteokset tulee ymmärtää osana Yhdysvaltojen hegemonisen aseman alkukauden tarvetta määrittellä maailmanvaltaan nousseen maan yritysten roolia.⁷⁹ Samaan kauteen kuului myös Carl Kaysen, joka loi ”sielukkaana yrityksen” (*soulful corporation*) käsitteen. Hänen mukaansa yritysjohto ei pitänyt itseään enää vain omistajien voitontavoittelun välikappaleena vaan koki olevansa vastuussa omistajien lisäksi myös työntekijöille, asiakkaille, ympäröivälle yhteiskunnalle sekä ”yritykselle itselleen”.⁸⁰

Uudempien vastuullisuussuositusten ilmaantumisen selittämisessä yksi keskeisimmistä tekijöistä oli 1960-luvun kansalaisliikkeiden piiristä noussut kritiikki. Kyse onkin kapitalismin menestyksen paradokseista. Kun kapitalismin laajeneminen on onnistunut ja suuryritykset sen myötä kasvattaneet valtaansa, yksi kapitalistisen järjestyksen ideologisista peruskivistä joutuu koetukselle. Ekonomistisen ideologian mukaan liikeyritykset ja kapitalistinen talous ovat politiikan ulkopuolella. Talouden alueen ja liikeyritysten menestyksenkäs laajeneminen johtaa niiden poliittisen luonteen tulemiseen aiempaa ilmeisemmäksi.

Ekonomismi ei kuitenkaan murene automaattisesti. Siihen tarvitaan aktiivisia toimijoita. Yritysvallan epäkohtia kritisoivat yhteiskunnalliset liikkeet ja kansalaisjärjestöt ovat tässä avainroolissa. Ne ovat nostaneet esimerkiksi ympäristöön ja työntekijöiden kohteluun liittyviä asioita esille jo pitkään, ja yritys vastuupuhetta voi pitää suurelta osin vastauksena juuri järjestäytyneiden kansalaisliikkeiden kritiikkiin.

Joskus myös yksittäisten kirjailijoiden tai tutkijoiden roolilla saattoi olla merkitystä. 1960-luvulla yritysten ympäristövaikutukset saivat huomiota osakseen esimerkiksi Rachel Carsonin kirjassa *Silent Spring*.⁸¹ Greenpeace oli ensimmäisiä suuria kansalaisjärjestöjä, joka kiinnitti erityishuomiota suuryritysten toimintaan. Erityisesti Shell on joutunut toistuvasti sen hampaisiin.

78 Bowen 1953.

79 Marens 2010.

80 Davis ym 2006; Carl Kaysen 1957, 313–4.

81 Ympäristöliikkeen herättäjiin kuulunut kirja ilmeistyi pian myös suomeksi.

Vuodesta 1968 on tullut symboli poikkeuksellisen voimakkaan yhteiskunnallisen kuohunnan aikakaudelle. Vaikka esimerkiksi suuresti arvostamani yhteiskuntatieteilijä Immanuel Wallerstein on kutsunut sitä maailmanvallankumouksen vuodeksi, protesteilla ei ollut mitään kovin yhtenäistä sisältöä. Prahassa, Berkeleyssä, Meksikossa ja eri puolilla maailmaa yhteiskunnalliset liikkeet protestoivat mitä erilaisimpien asioiden puolesta. Yksi monia niistä yhdistävä seikka oli epäoikeudenmukaisiksi miellettyjen valtarakenteiden kritiikki. Yksi kritiikin kohteista olikin yritysvalta.

Gerald Davisin, Marina Whitmanin ja Mayer Zaldin mukaan nimenomaan 1960-luvun kansalaisoikeusliike vaikutti Yhdysvalloissa siihen, että Richard Nixonin johtama hallitus puuttui 1970-luvun alussa yritysten toimintaan lukuisilla uusilla säädöksillä, jotka käsittelivät ympäristöä, työturvallisuutta ja kuluttajansuojaa.⁸²

Ensimmäiseksi suuryrityksen vastuuraportiksi Davis, Whitman ja Zald paikantavat General Motors -autofirman *Public Interest Reportin* vuonna 1972.⁸³ Autoteollisuuden roolin politisoitumiseen vaikutti ammattiyhdistysliikkeen ohella aktiivinen kuluttajaliike. Sen yksi näkyvimmistä hahmoista oli sittemmin Yhdysvaltojen presidentinvaaleissa esiintynyt Ralph Nader, joka on journalistina, tutkijana ja oikeusprosessien avaajana nostanut autojen turvallisuuteen liittyviä kysymyksiä julkiseen keskusteluun 1950-luvun lopulta lähtien.⁸⁴ Osa hänen tuolloin autoteollisuudelta ja lainsäätäjiltä vaatimistaan asioista kuten turvavyöt, turvatyyny ja ympäristön alentunut lyijypitoisuus ovatkin toteutuneet kohtalaisen hyvin, mitä voi pitää esimerkkinä kuluttajaliikkeen painostuksen merkityksestä vastuulliseen tuotantoon kannustamisessa.

82 Uusiin instituutioihin ja säädöksiin kuuluivat *Environmental Protection Agency* vuonna 1970, *Occupational Safety and Health Act* vuonna 1970, ja *Consumer Product Safety Commission* vuonna 1972. Davis ym. 2006, 8.

83 Davis ym. 2006, 33.

84 Keskustelin Naderin kanssa kuluttajaliikkeestä Helsingissä 22.9.2010, kun järjestin hänelle tilaisuuden Helsingin yliopistossa. Lounaskeskustelussamme hän kehotti kiinnittämään erityishuomiota siihen, miten paljon erilaista pienelle printattua tekstiä sopimuksissa nykyisin on ja miten sen lähes yksinomainen ja yksipuolinen tarkoitus on siirtää oikeudellista vastuuta yrityksiltä kuluttajalle.

YK:n yritykset valvoa liikeyrityksiä

Osa toisen maailmansodan jälkeisen maailmantalouden pelisäännöistä ylläpitänyt Bretton Woods -järjestelmä kaatui 1970-luvun alussa.⁸⁵ Samoihin aikoihin poikkikansallisten yritysten toimintaan kohdistunut kritiikki sai uutta potkua, kun kolonialismista vapautuneet, hiljan itsenäistyneet maat alkoivat vaatia uusia oikeuksia. Öljykriisin myötä öljyntuottajamaiden parantunut neuvotteluasema vahvisti myös laajempaa etelän maiden rintamaa kansainvälisissä järjestöissä.

Poikkikansallisten yritysten toiminta sai negatiivista maailmanlaajuista näkyvyyttä Chilen syyskuun 1973 sotilasvallankaappauksen uutisoinnissa, kun yhdysvaltalaisen International Telephone and Telegraph -yrityksen (ITT) rooli kaappauksen valmisteluissa nousi keskusteluun. Uusmarxilaiset teoriat ja uskonalialismin kritiikki olivat voimissaan eri puolilla maailmaa. Osa kritiikistä johti myös väkivaltaan, jonka yksi ilmaus oli yhdysvaltalaisen Weather Underground -vastarintaliikkeen pommi-isku ITT:n New Yorkin toimistoon pari viikkoa Chilen vallankaappauksen jälkeen. Suurin osa yrityskritiikistä kanavoitui kuitenkin rauhanomaisesti.

YK:sta tuli keskeinen arena uusille vaatimuksille. Yksittäisissä valtioissa kuten Yhdysvalloissa 1960-luvun lopulla voimistuneen kansalaisoikeusliikkeen demokratiavaatimuksineen voi hiukan yksinkertaistaen rinnastaa etelän radikaalin äänen voimistumiseen maailmanpolitiikan kentillä. Voimistunut kritiikki epädemokraattisia valtarakenteita kohtaan johti molemmissa tapauksissa 1970-luvun alkupuolella joihinkin uudistuksiin, joista edellisessä luvussa nostin esiin Richard Nixonin hallituksen säätämät kuluttajansuojaa

85 Erinomainen tutkielma tuosta taitekohdasta on Holappa 2009.

parantaneet lait. YK:ssa merkittävimältä näyttänyt päätös oli se, kun yleiskokous antoi vuonna 1974 julistuksen Uudesta Kansainvälisestä Talousjärjestyksestä (UKTJ).

Julistus korosti valtioiden roolia maiden sisäisessä ja ulkoisessa talouspolitiikassa. Samana vuonna YK perusti poikkikansallisten yritysten toimintaan keskittyneen keskuksen (*United Nations Center on Transnational Corporations*, UNCTC). Sillä oli 48 jäsenmaata ja se toimi pääsihteerin alaisuudessa.⁸⁶ Toisin kuin monet myöhemmät poikkikansallisten yritysten toimintaan keskittyneet YK-aloitteet, UNCTC asemoi itsensä suhteellisen yrityskriittiseksi. Se keskittyi pikemminkin valvomaan kuin edistämään yritysten toimintaa.

Vuonna 1977 UNCTC työsti luonnoksen poikkikansallisia yrityksiä koskevista suosituksista (*Draft Code of Conduct for Transnational Corporations*).⁸⁷ Yritysten näkökulmasta hanke sisälsi huolestuttavia piirteitä. Niihin kuului se, että UNCTC kaavaili myös sitovien ohjeistusten laatimista. Yksi yritysvastuun keskeisistä periaatteista yritysten näkökulmasta on aina ollut se, että kyse on ensisijaisesti vapaaehtoisesta itsesääntelystä. Vuotta aiemmin, 1976, perinteisesti talouskasvua ja vapaakauppaa edistävä Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD oli antanut vapaaehtoista vastuullisuutta korostavan julistuksen kansainvälisistä sijoituksista ja monikansallisista yrityksistä. UNCTC pyrkiikin menemään kohti sitovampaa sääntelyä, minkä vuoksi se sai yritysmaailmalta ja esimerkiksi Yhdysvaltojen hallitukselta enimmäkseen vihameielistä kohtelua.

Vuosikymmenen loppuun mennessä oli ilmeistä, että näillä suosituksilla ja sääntelykaavailuilla ei ollut paljoakaan vaikutusta suuryritysten valta-asemaan.⁸⁸ Vähitellen myös moni etelän maiden edustaja alkoi suhtautua aiempaa kriittisemmin UNCTC:hen. Vuonna 1992 YK:n pääsihteeri ilmoitti, että se lakkautettaisiin. Muodollisesti sen työtä jatkamaan perustettiin YK:n kauppaa- ja kehitysjärjestön UNCTADin kansainvälisen ja poikkikansallisen

86 Patomäki ja Teivainen 2004, 34.

87 Soederberg 2006, 59–71 sisältää hyvän analyysin UNCTC:n noususta ja tuhosta. Osa asiaa koskevista huomioistani perustuukin nimenomaan Soederbergin kirjaan.

88 Ks. Bendell 2004, 13.

investoinnin yksikkö. Käytännössä uuden yksikön luonne poikkesi yritysmyönteisyydellään selvästi UNCTC:stä.⁸⁹

YK:n seuraava näyttävä yritys vastuuhanke oli pääsihteeri Kofi Annanin tammikuussa 1999 julkistama Global Compact -aloite. Jo ilmoituksen pito-paikka, Maailman talousfoorumi Davosissa, ilmensi sitä että suunnitteilla ei ollut UNCTC:n 1970-luvulla kehittelemien suositusten ja säädösten kaltaista uhkaa yritysvallalle. Luvassa ei ollut vallan vahtikoiraa vaan ehkä pikeminkin kuuliainen opaskoira. Omien sanojensa mukaan Kofi Annan pyrki lisäämään YK:n yritys yhteistyötä ja houkuttelemaan niitä sitoutumaan YK:n tuhatvuotistavoitteiden toteuttamiseen.

Global Compact -aloite käynnistyi virallisesti heinäkuussa 2000. Yksi aloitteen tärkeimmistä yhteistyökumppaneista on ollut Kansainvälinen kaup-pakamari. Sen pääsihteeri Maria Livanos Cattai kertoi vuonna 2001 *International Herald Tribune*n haastattelussa innostuksestaan aloitetta kohtaan. Hänen lausuntoaan voi pitää esimerkkinä siitä, miksi yritysmaailman edus-tajat suhtautuvat usein niin positiivisesti vapaaehtoisin yritys vastuuhankkei-siin:

Global Compact -aloite on avoin sekä vapaa käskytyksestä ja kontrol-lista [...] Se vetoaa markkinoiden kilpailuviettiin ja rohkaisee yrityksiä laajentamaan katsettaan ja pyrkimään alati parantamaan periaatteidensa noudattamista. Se mobilisoi yksityisten liikeyritysten hyveitä YK:n tavoitteiden toteuttamiseksi.⁹⁰

Kansainvälisen kauppakamarin näkökulmasta yksi Global Compact -aloitteen eduista oli, että siihen ei otettu mukaan liian hankalaksi miellettyjä kansalais-järjestöjä. Cattaiin mukaan sen kaltaisissa hankkeissa olisikin riskinsä:

Vaarana on, että liian monia pelureita otetaan mukaan, mistä olemme nähneet viitteitä osassa YK:n piiristä tulevaa retoriikkaa. Jos ammatti-yhdistysliikkeet ja niin sanotut kansalaisyhteiskunnan järjestöt näh-dään Global Compactin täysivaltaisina osallistujina, sen luonne

89 Patomäki ja Teivainen 2004, 35.

90 Siteerattu kirjassa Soederberg 2006, 89.

muuttuu varmasti siitä, mille joukko Kansainväliseen kauppakamariin kuuluvia yritysjohtajia lupasi tukensa heinäkuussa 1999.⁹¹

Kanadalaisen kehitystutkimuksen professorin Susanne Soederbergin mukaan Global Compact -aloite tukahduttaa yrityskriittisten liikkeiden toimintaa pyrkimällä rajaamaan niiden aktivismin vaarattomaksi, lähinnä internetissä tapahtuvaksi toiminnaksi.⁹² Hänen tulkinnassaan ei ole paljoakaan sijaa sille, että Global Compact voisi rajoituksistaan huolimatta avata mahdollisuuksia demokraattisten uudistusten tai sitovan sääntelyn laajempaan etenemiseen. Aloite onkin laajasti yhdistetty mielikuviin sinipesusta, jossa yritysvaltaa edistäviä hankkeita ”pestään” yhteiskuntakelpoisiksi kierrättämällä niitä YK:n sinisen lipun alta. Yrityskriittisissä järjestöissä yhtenä Global Compact -sinipesun symbolina käytetään toisinaan valokuvaa, jossa Niken toimitusjohtaja Phil Knight kättelee pääsihteeri Kofi Annania YK:n lipun edessä.

Erityisesti kansalaisliikkeiden piirissä Global Compact -toiminta on heikentänyt YK:n uskottavuutta. Viimeisen parin vuoden aikana järjestön maine on yritys vastuukysymyksissä kuitenkin hiukan kohentunut, kun YK:n ihmisoikeuskomitea kesäkuussa 2011 hyväksyi John Gerard Ruggien johdolla valmistellut yritystoimintaa koskevat ihmisoikeusperiaatteet (*United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights*, UNGP).

Business Ethics -lehden haastattelussa Ruggie hahmotteli periaatteidensa taustaoletuksia. Ensimmäinen on se, että ”ihmisoikeusvelvoitteita ei saa yksityistää” eli, että valtioilla on edelleen niistä sitovimmat velvoitteet. Liikeyrityksillä on sen sijaan ”vastuu oikeuksien kunnioittamisesta”. Ruggien tarjoama selvennys tämän vastuun sisällöstä ei itsessään kuulosta kovinkaan suurelta askeleelta sitovien säädösten suuntaan:

[Se on] yhteiskuntavastuuta joka menee lakeja pidemmälle. Kyse on minimiodotuksista, joita yhteiskunnalla on yritysten toiminnasta ihmisoikeuskysymyksissä. Se tarkoittaa, että kun yritykset toimivat yrityksen tavoin, niiden ei tule loukata toisten oikeuksia. Eli voit val-

91 Soederberg 2006, 91.

92 Ibid, 92.

mistaa hiirenloukkujasi tai jakaa mitä tahansa palveluksia, mutta älä loukkaa toisten ihmisoikeuksia sitä tehdessäsi.⁹³

Ruggien periaatteet vaikuttavat tarkkaan mietityltä kompromissilta sen suhteen, että liikeyrityksiä ei saa säikäyttää liian näkyvillä sääntelyaskelilla mutta samalla kansalaisliikkeiden suuntaan on voitava ylläpitää näköaloja myös sitovaan sääntelyyn. Suomalaisfirmojen vastuukysymyksiä tiiviisti seuraavan Finnwatch-järjestön tutkijan Henri Purjeen sanoin Ruggien periaatteet ”tekevät vaikeammaksi sellaisen ylimalkaisen viittailun ja sinipesun, jonka Global Compact mahdollisti”.⁹⁴

Periaatteet ovat vaikuttaneet myös esimerkiksi Euroopan komission linjauksiin. Komissio on velvoittanut kaikki jäsenmaansa tekemään suunnitelman Ruggien periaatteiden toteuttamisesta. Erilaisia muutoksen merkkejä on ilmassa, vaikka mitään varsinaista läpimurtoa sitovan yritysvallan sääntelyn suuntaan ei ole tapahtunut. Tärkeimpiä yritysvastuun toteuttamista todentavia toimenpiteitä ovat edelleen yritysten itsensä vapaaehtoisesti julkaisemat yritysvastuuraportit.

93 ”Business and Human Rights: Interview with John Ruggie”, <http://business-ethics.com/2011/10/30/8127-un-principles-on-business-and-human-rights-interview-with-john-ruggie/>

94 Henri Purjeen haastattelu 9.4.2013.

Globalisaatioaktivismi 2000-luvun vastuullisuuspuuskan herättäjänä

Maailman kauppajärjestön WTO:n kokouksesta Seattlessa marras-joulukuussa 1999 tuli yksi globalisaatioaktivismin näyttävimmistä ulostuloista. Siinä kiteytyi sekä kapitalistisen yksityistämisen prosessin menestys että sen risitiridat. Kun yritystalouden merkitys oli näyttävästi ja menestyksellisesti kasvanut, liikeyritysten ja kansainvälisten talousinstituutioiden oli aiempaa vaikeampaa vetäytyä ekonomismin ideologisen verhon taakse ja väittää olevansa puhtaasti taloudellisia ja epäpoliittisia. Samalla niiden oli aiempaa vaikeampi väistää demokraattisia vaatimuksia esittävien kansalaisliikkeiden kritiikkiä.

Vaikka itse pidänkin kansalaisliikkeiden kritiikkiä tärkeänä yritysvastuuliikkeen selittäjänä, yhteyttä ei ole syytä nähdä liian yksioikoisena. Daniel Kinderman on kritisoinut näkemyksiä, jotka korostavat nimenomaan 1990-luvun jälkeisen poikkikansallisen aktivismin merkitystä. Hänen Englannin yritysvastuuperiaatteiden ilmaantumista koskeva tutkimuksensa korostaa 1970- ja 1980-lukujen yksityistämishjelmien merkitystä.

Kindermanin tulkinnassa yritysvastuupuhe syntyi yksityistämisen myötä nimenomaan ennaltaehkäisemään valtiosääntelyä eikä niinkään vastauksena aktivismiin tai levottomuuksiin.⁹⁵ Itse en näe näitä selittäviä tekijöitä samalla tavalla toisensa poissulkevinä kuin Kinderman. Yritysvastuupuheessa on ilman muuta merkittävässä määrin kyse Kindermanin korostamasta valtiosääntelyn ennaltaehkäisystä. Koska yrityskriittisen kansalaisaktivismin yksi yleisimmistä vaatimuksista on valtiosääntelyn lisääminen, kyse on samalla

⁹⁵ Kinderman 2012.

myös (ennakoivasta tai jälkikäteisestä) vastauksesta kansalaisliikkeiden toimintaan.

Haastatteluni esimerkiksi Keskuskauppakamarin toimitusjohtajan Risto E.J. Penttilän ja Nokian entisen yritys vastuujohtajan Pekka Isosompin kanssa ovat vahvistaneet näkemystäni siitä, että nimenomaan Seattlen mielenosoituksilla oli merkitystä yritys vastuukäytäntöjen nousussa. Myös Jem Bendell on viittannut osuvasti Seattlen rooliin. Hän kuvaili 2000-luvun alussa uuden Global-Responsibility.com -konsulttifirman esitettä, jonka kannessa oli Seattlen mielenosoittaja, sekä uuden *Ethical Corporation* -lehden kansikuvaa, jossa oli samanlainen mielenosoituskuva ja kysymys: ”haluatko tämän tapahtuvan pääkonttorisi edessä?”⁹⁶

Seattlen mielenosoitukset olivat varoitus, joka laukaisi liikkeelle monta uutta konsulttiyritystä, joiden tehtäväksi tuli varjella muiden yritysten mainetta ja toimintaedellytyksiä kriittisiltä liikkeiltä ja kansalaismielipiteeltä. Uusien konsulttien rinnalla myös sellaiset suuryritykset kuin PricewaterhouseCoopers, KPMG ja Burson Marsteller ottivat merkittävän jalansijan yritysten vastuullisuuden ja maineenhallinnan markkinoilla.

Yhdysvaltain kauppakamariin kytkeytyvän Business Civic Leadership Centerin (BCLC) johtaja Stephen Jordan kuvaili *Forbes*-lehden haastattelussa Seattlen mielenosoitusten vaikutusta näin:

Protestoijat eivät erotelleet yrityksiä keskenään. He olivat vihaisia niille kaikille. Huomasin, että ihmiset eivät tiedä paljoakaan siitä, mitä yritykset tekevät ratkaistakseen humanitaarisia, yhteisöllisiä tai yhteiskunnallisia ongelmia. Huomasin myös, että monet yrityksetkään eivät tunne tämän alueen parhaita käytäntöjä. Perustimme Center for Corporate Citizenshipin – kuten BCLC:tä alunperin kutsuttiin – auttamaan tarjoamalla näkyvyyttä, ideoita ja yhteyksiä sekä vastaamaan näihin haasteisiin.⁹⁷

Syyskuun 2001 iskut World Trade Centeriin muuttivat hiukan tilannetta. Turvallisuuskysymykset nousivat julkisessa keskustelussa ja kansalaisliikkeiden

⁹⁶ Bendell 2004, 16.

⁹⁷ Kanani 2012.

toiminnassa aiempaa tärkeämmiksi ja yrityskritiikki jäi hiukan taka-alalle. Helmikuussa 2003 maailma seurasi historian suurinta kansalaisliikehdintää, kun kymmenet miljoonat lähtivät kaduille osoittamaan mieltään tulossa olevaa uutta Irakin sotaan vastaan. *New York Times* totesi mielenosoitusten jälkeisessä pääkirjoituksessaan, että maailmassa oli kaksi supervaltaa: Yhdysvallat ja mielenosoitusten ilmentämä globaali kansalaismielipide.⁹⁸

Yritysvallan näkökulmasta voi vaikuttaa huolestuttavalta, että kansalaisliikkeillä on kyky mobilisoida hyvinkin laajoja joukkoja liikkeelle. Huolta kuitenkin helpottaa se, että helmikuun 2003 valtavat liikehdinnät tapahtuivat nimenomaan sodanvastaisuuden lippujen alla. Vaikka monet aktivistit ovat haaveilleet saavansa vuoden 2008 jälkeisen finanssikriisin kaudella kutsuttua koolle vuoden 2003 mielenosoitusihmeen toistavia liikehdintöjä, yritysvalta ei ole ainakaan toistaiseksi innoittanut ihmisiä yhtä laajaan protestointiin kuin sota.

98 *New York Times* 17.2.2003.

Yritysprotektionismi ja verokysymysten nousu vastuuagendalle

Yritysvastuukeskustelun uusimpana, osittain vielä orastavana vaiheena voi pitää huomion kiinnittymistä verokysymyksiin. Yksi syy siihen on, että veronkierto on ollut näkyvästi esillä, kun yritysvallan ylilyönneistä on keskusteltu viime vuosina julkisuudessa. Verojen välttelyn kannalta olennainen siirtohinnoittelu ja muut yrityksen sisäisen kaupan muodot ovat symboloineet liikeyritysten poliittista luonnetta. Reaalikapitalismista on paljastunut paljon sellaisia puolia, jotka tekevät vapaan markkinatalouden käsitteen yhä harhaanjohtavammaksi välineeksi sen kuvailemiseen tai selittämiseen.

Poikkikansallisesti toimivien liikeyritysten markkinoiden periaatteista poikkeava luonne on viime vuosina tullut aiempaa selvemmin esiin siirtohinnoittelun ja yritysten sisäisen kaupan laajuuden paljastuttua asteittain. Suomessa esimerkiksi *Helsingin Sanomat* on viimeisen vuoden aikana raportoinut aiheesta selvästi aiempaa enemmän. Vaikka ilmiö on nousemassa julkiseen keskusteluun, ei ole vielä riittävästi arvioitu, kuinka perinpohjaisesti se saattaa muuttaa käsityksiä ja taustaoletuksia maailmantalouden luonteesta.

Itse olen tässä yhteydessä yrittänyt nostaa esiin kapitalistisen suunnitelmatalouden ja yritysprotektionismin käsitteitä.⁹⁹ Terminologisenä tavoitteenani on, että keskustelu maailmantalouden ilmiöistä ei niin yksipuolisesti päätyisi käyttämään valtasuhteita peittelevää kieltä, joka vahvistaa oletuksia siitä, että kapitalismi ja yritystalous perustuvat vapaalle kilpailulle ja vapaaehtoi-

99 Osa tästä luvusta perustuu *Kauppapolitiikka*-lehdessä julkaisemaani lyhyeen puheenvuoroon yritysprotektionismista (Teivainen 2013).

selle toiminnalle. Tavoitteeseen pyrkiminen ei ole toistaiseksi ollut kovinkaan menestyksellistä.

Yksi maailmantalouden toistelluimmista iskulauseista on kaupan vapauttaminen. Sen merkitystä pidetään usein itsestään selvänä: kyse on tullimaksujen ja muiden valtion asettamien esteiden poistamisesta. Kun nämä protektionismin pirulaiset on nujerrettu, päästään oletettavasti taloustieteen perusopintojen kuvaamaan vapaaseen markkinatilanteeseen, jossa kysynnän ja tarjonnan lait tuottavat yhteistä hyvää.

Valtioprotektionismin purkamishankkeissa jää yleensä vähälle huomiolle se, miten merkittävä osa maailmankaupasta käydään monenlaista sääntelyä harjoittavien suuryritysten sisällä. Protektionistinen suunnitelmatalous ei suinkaan ole valtioiden yksinoikeus. Reaalikapitalismissa valtioprotektionismin vähentämisen seurauksena saattaa olla vapaiden markkinoiden irviokuva. Kutsun ilmiötä yritysprotektionismiksi.

Yritysprotektionismin voisi alustavasti ja hieman yksinkertaistaen määrittellä toimenpiteiksi, joilla liikeyritykset pyrkivät suojautumaan sekä markkinakilpailulta että demokraattiselta valvonnalta. Laajassa merkityksessä toimenpiteet voivat vaihdella palkkasoturiarmeijoista suosiollisen patenttilainsäädännön lobbaukseen. Kauppapolitiikassa yksi yritysprotektionismin tärkeimmistä ilmentymistä löytyy siitä, kun suuryritys suojaa kauppatavaroidensa hintoja markkinoilta ostaessaan itseltään ja myydessään itselleen.

Siirtohinnoittelulla suuryritysten strategisen suunnittelun konttorit pyrkivät ohjaamaan voitot sinne, missä se on niille verotuksellisesti hyödyllisintä. Sen myötä esimerkiksi Yhdysvaltain tullitilastoista löytyy satojen dollareiden yksikköhintaan Trinidadista ostettuja kuulakärkikyniä. Koska yritysten kansainvälistä kauppaa koskeva maakohtainen kirjanpito on usein salaista, tarkkoja lukuja siirtohinnoittelun laajuudesta ei ole. OECD:n arvion mukaan selvästi yli puolet maailmankaupasta käydään kansainvälisten konsernien eri maissa sijaitsevien tytäryhtiöiden sisällä.

Maailmankaupan periaatteiden kannalta yksi ydinkysymys on siinä, missä määrin yritysten sisäisen kaupan hinnoittelussa sovelletaan OECD:n määrittelemää markkinaehtoperiaatetta. Periaatteen mukaan itsensä kanssa kauppaa käyvän tulee suhtautua itseensä ”käsivarren mitan” päässä olevana markkinaosapuolena ja määrittää kauppatavaroiden hinnat sen mukaisesti. Viimeaikainen uutisointi laajamittaisesta maailmankaupan siirtohinnoitte-

luun perustuvasta veronkierrosta on osoittanut, että kiusaus määritellä hinnat markkinaehtojen vastaisesti on usein vastustamaton.

Suomalaisessakin verokeskustelussa on viimeisen vuoden aikana vihdoinkin herätty siirtohinnoittelun olemassaoloon. Lehtien taloussivujen seuraajille on tullut selväksi, että kyse ei ole vain parista kirjanpitokoukkauksia verokeitaksiin tekevästä kaukomaisten banaaniyrityksestä. Arviolta puolentoista miljardin euron vuosittaisiin veromenetyksiin Suomessakin havahtunut verohallinto perusti vuoden 2013 alussa 40 työntekijän ryhmän selvittämään asiaa. Sen sijaan yritysprotektionismin merkitystä maailmankaupan peruskysymyksille ei ole tietääkseni juurikaan pohdittu.

Joidenkin yritysten sisällä verokysymyksiä on alettu nostaa aiempaa päätäväisemmin yhteiskuntavastuun agendalle. Verokysymysten nostaminen agendalle merkitsee myös kirjanpidon nousemista vastuukeskustelun kohteeksi. Kuten vuonna 2012 PricewaterhouseCoopersin Helsingissä järjestämässä seminaarissa tuli esille, perinteisesti yrityksen veroihmiset ja yritys vastuuihmiset ovat olleen hyvin vähän tekemisissä keskenään. Nyt yhteiseen oppimiseen on aiempaa enemmän julkista painetta. Verokysymysten roolia yritys vastuukysymyksille pohdittaessa on hyvä pitää mielessä myös kirjan loppupuolella käsittelemäni Milton Friedmanin näkemykset yritys vastuusta verotuksen kaltaisena toimintana.

Esimerkkejä vastuuraportoinnista: Stora Enson palkinto ja Keskon prioriteetit

Yhteiskuntavastuuraportit ovat yritysten keskeinen keino korostaa vastuullisuuttaan. Erilaiset sertifikaatit ovat tulleet tärkeäksi osaksi raportoinnin vakuuttavuutta. Molemmat lisääntyivät merkittävästi 1990-luvulla ja ovat senkin jälkeen kasvattaneet suosiotaan.¹⁰⁰ Ne ovat keskeisiä välineitä maineenhallinnassa ja yrityksen brändin vahvistamisessa. Suomessakin järjestetään vastuullisuusraportointikilpailuja, joissa arvioidaan ”organisaatioiden yhteiskuntavastuuraportointia ottaen huomioon tasapuolisesti taloudellisen, sosiaalisen ja ympäristövastuun näkökulmia”.¹⁰¹

Vuonna 2010 suomalaisten kansalaisaktivistien piirissä heräsi keskustelua raportointikilpailujen mielekkyydestä, kun monenlaisen kritiikin kohteena ollut Stora Enso sai kilpailussa ”kansalaisjärjestöjen kunniamaininnan”. Yritysvastuuta tutkiva toimittaja ja tietokirjailija Hanna Nikkanen sanoi Helsingin yliopistossa järjestämässäni keskustelutilaisuudessa, että tieto palkinnosta ”tuntui siltä kuin vanhempani olisivat eronneet”. Stora Ensoa usein kriittisesti arvioinut Nikkanen totesi, että ”tulevaisuudessa aina kun puhun heille, he vetävät taskustaan sen palkinnon, enkä minä voi sanoa siihen mitään”.¹⁰²

100 Bendell 2004, 15.

101 ”Ympäristö- ja yhteiskuntavastuun raportoinnin arviointi”. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=19869>

102 Salminen 2011.

Tilaisuudesta raportoinut Esa Salminen kuvaili kunniamaininnasta päätäneen Finnwatch-järjestön edustajan Tytti Nahin perusteluja seuraavasti:

Finnwatchin Tytti Nahi puolusti kunniamainintaa Stora Ensolle sanomalla, että se on yksi tapa viestiä yrityksille, että joku lukee niiden vastuuraportteja ja että dokumenteilla on merkitystä. Erityisen hyvänä Nahi piti sitä, että Stora Enso puhui raportissaan avoimesti myös ongelmakohtista – toisin kuin kaikki muut suuret suomalaisyritykset, joiden raportteja Finnwatchissa tutkittiin.¹⁰³

Tilaisuudessa tuli asiaan myös vieraanamme olleen kanadalaisprofessorin Susanne Soederbergin suomalaispuhujia tyrmäävämpi arvio. Salmisen raportin sanoin:

Susanne Soederbergin mielestä niin yritysten yhteiskuntavastuutoimiin kuin raportteihinkin keskittyminen on lähinnä hukkaan heitettyä aikaa. Parempi olisi vaikuttaa lainsäädäntöön ja vaikkapa pääoman liikkuvuuden sääntelyyn – vaikka se onkin vaikeaa.¹⁰⁴

Kuten monessa muussakin alan toiminnassa, suomalaiskilpailuissa sovellettiin Global Reporting Initiativen (GRI) ohjeistusta. GRI:n perusti vuonna 1997 CERES-järjestö. CERES oli puolestaan perustettu yritysmaailman ympäristövaikutuksia valokeilaan nostaneen Exxon Valdezin öljyonnettomuuden jälkitunnelmissa vuonna 1989. Nykyisin Amsterdamista käsin toimiva GRI on tärkein yritysvastuuraportointia koordinoiva elin. Se on muodollisesti itsenäinen järjestö, mutta toimii yhteistyössä sekä YK:n ympäristöohjelman UNEPin että Global Compact -aloitteen kanssa. Se on saanut tukea yrityksiltä, säätiöiltä, kansalaisjärjestöiltä ja Maailmanpankilta.¹⁰⁵

GRI:n tavoitteena ei ole itse arvioida tai auditoida yrityksiä vaan luoda malli, jolla yhtenäinen arviointi on mahdollista. Tässä se onkin ollut menestyksenkäs, ja aloite levisi nopeasti. Esimerkiksi suomalainen pörssi-yhtiö Kesko

103 Mt.

104 Mt.

105 Brown ym. 2007.

alkoi käyttää GRI:n ohjeistusta jo vuonna 2000. Markkinoinnissaan GRI on esittänyt itsensä valtiosääntelyn vaihtoehtona, jonka avulla yritykset voivat jakaa nopeasti ja helposti omaksuttavassa muodossa tietoa omasta vastuullisuudestaan.¹⁰⁶ Se tarjoaa indikaattoreita esimerkiksi usein toistelluille iskulauseille ns. kolmoistilinpäätöksestä (*triple bottom line*), jonka avulla voi eritellä taloudellisen tuloksen lisäksi myös yrityksen sosiaalisia ja ekologisia saavutuksia.¹⁰⁷

Olennaista GRI:n laajalle hyväksyttävyydelle yritysmaailmassa on, että se onnistui esittämään vastuullisuusraportoinnin yritysten kannattavuutta tukevana tekijänä. Kolmoistilinpäätöksen tärkeimmän kehittäjän John Elkingtonin luoma vihreän kasvun käsite osuu samaan hermoon: ympäristön ja yhteiskunnan kestävyyttä vaaliva kasvustrategia voi kasvattaa yrityksen voittoja.¹⁰⁸ Tämä win-win-näkemys on yhä useammassa yrityksessä pakattu raportiksi, jossa on tyypillisesti sekä laajoja sidosryhmiä houkuttelevia yleisiä vastuullisuusarvioita että hyvinkin yksityiskohtaisia kuvailuja siitä, miten luotettavia kyseiset arviot ovat.

Yksi suomalainen esimerkki kattavasta raportoinnista löytyy Keskolta. Keskoa voi pitää yhtenä vastuukeskustelun edelläkävijöistä suurten suomalaisyritysten joukossa, vaikka sen maineen voi arvioida esimerkiksi kansalaisjärjestöpuolella heikentyneen. GRI:n luomien standardien tärkeyttä korostaa se, että Keskon vuoden 2011 yhteiskuntavastuun raportissa on yksityiskohtainen selvitys siitä, miten se vastaa ”GRI G3-ohjeiston soveltamistasoa A+ (versio 3.0)”.¹⁰⁹ Sertifiointiverkoston ja erilaisten standardien linkittymistä toisiinsa kuvastaa, että standardien vastaavuudesta on erikseen esitetty vielä ”riippumaton varmennusraportti”, jossa PricewaterhouseCoopers Oy tarkastelee Keskon raporttia GRI:n ohjeistuksen ja AccountAbility-järjestön monitulkaisesti nimettyjen standardien mukaisesti.

106 Ibid.

107 *Triple bottom line* on John Elkingtonin vuonna 1994 kehittämä tapa kutsua tilinpitoa, jossa yhtiön sosiaaliset ja ekologiset vaikutukset otetaan liikevoiton ohella huomioon. Sen yhteydessä puhutaan usein myös kolmesta p:stä (*profit, people, planet*). Tällaisen tilinpidon yksi haaste on, että muita ulottuvuuksia on vaikeaa taivuttaa voittoindikaattorien kanssa yhteismitalliseen muotoon.

108 Elkington 2012.

109 Kesko 2012, 60–64. Vuoden 2011 raportti ilmestyi vuonna 2012.

Raportin uskottavuudelle tärkeät AA1000-periaatteet on määritelty sidosryhmien osallistamiseksi, olennaisten yhteiskuntavastuun näkökohtien määrittämiseksi ja sidosryhmien odotuksiin vastaamiseksi. PricewaterhouseCoopersin tekemän ”rajoitetun varmuuden antavan toimeksiannon” oman laadun takeena on puolestaan kansainvälinen varmennustoimeksiannostandardi (ISAE 3000) sekä PricewaterhouseCoopers-ketjun globaalit riippumattomuussäännöt.

GRI:n suosion yksi ulottuvuus on se, että ohjeistus on muutoksessa oleva prosessi. Keskon yhteiskuntavastuun asiantuntija Satu Kuoppamäen mukaan GRI:n ohjeistuksessa ollaan menossa kohti uutta 4.0-versiota, mutta toistaiseksi 3.1-version kautta. Luvassa on muutoksia esimerkiksi sukupuoleen perustuvien jaottelujen laskentaperusteissa.¹¹⁰ Merkittävämpi, paljolti GRI:n ohjeistuksesta riippumaton muutos Keskon raportoinnissa on meneillään myös siinä, miten se ottaa globaalin toimintaympäristön aiempaa paremmin huomioon. Tämä näkyy esimerkiksi ”vastuullisuuden trendien” määrittelyssä. Vuoden 2011 raportissa Kesko listasi neljä vastuullisuuteen vaikuttavaa trendiä:

- Ilmastonmuutos
- Väestön vanheneminen
- Sosiaalisen median nousu
- Kuluttajien terveellisyystietoisuuden kasvu

Vuoden 2012 raporttiin trendejä on muokattu niin, että konserni voisi vastata paremmin nimenomaan globaalin yhteiskunnan haasteisiin. Ilmastonmuutos säilyy päätrendien joukossa, mutta esimerkiksi suomalaisen yhteiskuntaan sovitettu väestön vanheneminen muuttuu globaalisti tärkeäksi väestönkasvuksi ja siitä seuraaviksi haasteiksi ravinnon ja veden riittävyydelle.¹¹¹

¹¹⁰ Satu Kuoppamäen haastattelu 9.4.2013.

¹¹¹ Ibid.

Esimerkkinä ilmiön laajuudesta raporttiin upotetussa ”vastuullisuuden olennaisuusarviossa” on nimensä mukaisesti korostettu olennaiseen keskittymistä ja silti saatu eriteltyä 22 eri yhteiskuntavastuunäkökohtaa.¹¹² Nekin on jaoteltu neljään ryhmään:

- Henkilöstövastuu
- Taloudellinen vastuu
- Vastuullinen hankinta ja myynti
- Ympäristövastuu

Listan pääryhmien alta löytyy kirjava joukko ”näkökohtia”, jotka vaihtelevat melko kiistatta moraalisesti hyvistä kuten ”terveellisen elämän edistäminen” sellaisiin, joiden toivottavuus ei ole samalla tavalla itsestään selvää kuten ”vaikutus alueelliseen elinkeinotoimintaan”. Osa on selkeästi kohdennettuja kuten ”kiinteistöjen veden kulutus”, toiset taas astetta laajempia kuten ”yleishyödyllisten toimintojen tukeminen”.

Olennaisuusarvion yksi mielenkiintoisimmista kohdista on kaavio, jossa vastuullisuuden eri näkökohdat on sijoitettu sen mukaan, miten merkittäviä ne ovat sidosryhmille ja miten suuri nykyinen tai potentiaalinen vaikutus niillä on Keskkoon. Esimerkiksi ”pakkausten optimoinnilla” on Keskkoon sen itsensä laatiman kaavion mukaan huomattavasti suurempi vaikutus kuin ”vakailla työsuhteilla”.

Henkilöstövastuun alta löytyy tavoite ”hyvä työyhteisö (oikeudenmukainen, tasa-arvoinen ja henkilöstöstä huolehtiva)”. Se sijoittuu Keskon oman vaikutuksen asteikolla hiukan ”pakkausten optimoinnin” edelle. Tästä olettaakseni voi päätellä, että ”vakaat työsuhteet” eivät ole hyvän työyhteisön kannalta juurikaan merkityksellisiä, koska ne taas jäivät niin selkeästi ”pakkausten optimoinnin” alapuolelle. Mutta minkälainen on sitten hyvä työyhteisö?

Koska kapitalistisen yrityksen organisaatorakenne perustuu yleensä hierarkkisiin johtamismalleihin, ”tasa-arvoisen työyhteisön” tavoitetta voisi katavimmillaan pitää hyvinkin kumouksellisena tavoitteena. Tokihan se voi tarkoittaa tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslainsäädännön sellaista noudattamista, että ketään ei syrjitä esimerkiksi sukupuolen tai uskonnon vuoksi, mutta

¹¹² Kesko 2012, 46.

hierarkkista ja epädemokraattista päätöksentekoa ei sinänsä kyseenalaisteta. Monissa yhteisöissä tasa-arvo viittaa kuitenkin myös tasa-arvoiseen mahdollisuuteen osallistua yhteisön toimintaa koskevaan päätöksentekoon.

Kun tiedustelin tasa-arvotavoitteen sisältöä Keskoista, minulle kerrottiin, että tavoitteella ”ei ole kuvattu mitenkään erityisesti päätöksenteon tasa-arvoa”. Keskon vastauksen mukaan tavoite viittaa sukupuolen, iän ja kulttuuri- taustojen kaltaisiin tekijöihin. Pyrkimyksenä on, että ”jokaista työntekijää kohdellaan samalla tavalla työyhteisön sisällä” ja ”työtehtävien tulisi jakautua tasapuolisesti”.

Keskon vuoden 2011 raportin linjaukset esimerkiksi vakaiden työsuhteiden vähäisen painoarvon osalta osoittautuivat sikäli realistisiksi ja rehellisiksi, että vuoden 2012 marraskuussa se ilmoitti yli kahdensadan työntekijän irtisanomisesta kannattavuusohjelman nimissä. Palvelualojen ammattiliiton puheenjohtaja Ann Selin vaati aiemmin syksyllä Keskoa perumaan irtisanomiset: ”Nyt olisi aika kantaa yhteiskuntavastuuta konkreettisesti ja perua ilmoitetut henkilöstövähennykset”.¹¹³ Selinin lausunto saattaa ilmentää sitä, että hän ei olisi seikkaperäisesti tutustunut Keskon viimeisimpään yhteiskuntavastuu- raporttiin. Sieltähän olisi selvinnyt, että yhteiskuntavastuu tarkoittaa Keskolle paljon enemmän ”pakkausten optimointia” kuin ”vakaita työsuhteita”.

113 ”Hermostui Keskoon: ’Irtisanomiset peruttava’”, *Uusi Suomi* 24.9.2012, <http://www.uusisuomi.fi/raha/53712-yt- uutisten-sarja-hermostuttaa-irtisanomiset-peruttava>.

OSA III:
Kapitalismi
ja demokratia

Mitä sosialistit voivat oppia Milton Friedmanilta?

Taloustieteen Nobelin muistopalkinnon vuonna 1976 saaneeseen Milton Friedmaniin on viitattu yritys vastuukeskusteluissa kenties enemmän kuin keneenkään muuhun. Kokonaisen luvun omistaminen hänen ajatustensa pohtimiselle voikin vaikuttaa ensi kuulumalta mahdottoman kuluneelta. Vielä oudommalta saattaa kuulostaa väitteeni, että nimenomaan kapitalismiin kriittisesti suhtautuvilla sosialisteilla voi olla häneltä opittavaa.

Friedmania käytetään melkein aina edustamaan oikeistoskeptikkoja, jotka vastustavat yritys vastuuta ja haluavat rajata yrityksen tehtävät tiukasti voittojen tavoitteluun.¹¹⁴ Tässä ominaisuudessa häntä voi pitää suuren maailman björnwahlroosina, joka suhtautuu itsekkään nuivasti kaikkeen sellaiseen, joka rajoittaa omistavan luokan mahdollisuuksia kartuttaa omaisuuttaan. Aikomukseni ei ole kieltää tämän tulkinnan osuvuutta vaan nostaa Friedmanin argumentista esiin myös demokraattisten muutosten pohdinnan kannalta mielenkiintoisempia ulottuvuuksia.

Friedmanin ja Wahlroosin ajattelu luokitellaan usein libertarismiksi. Kuten olen jo aiemmin todennut, pidän hiukan harhaanjohtavana liber-alkuisten termien käyttämistä sellaisista ajattelutavoista, joiden keskeisenä tavoitteena on omistamiseen perustuvien etuoikeuksien pönkittäminen. Omistusta tarkoittavasta property-termistä johdettu propertarianismi saattaisi olla osu-

114 Esim. Garriga ja Melé 2004.

vampi termi kuvaamaan niitä suuntauksia, joissa Friedman on yksi keskeisimmistä vaikuttajista.¹¹⁵

Jukka Mäkinen ja Arno Kourula ovat tuoneet hyvin esille sen, kuinka monet Friedmanin yritys vastuuskeptisismien kriitikot ovat hyväksyneet suuren osan hänen laajempaa yhteiskuntafilosofiaansa. Heidän mukaansa ”akateeminen yritys vastuukeskustelun valtavirta on puolustanut siirtymistä kapeasta yritys vastuusta kohti laajaa yritys vastuuta libertaristisella minimivaltio-oletuksella.”¹¹⁶ Vaikka minulla on semanttisia varauksia libertarismitermin tällaista käyttöä kohtaan, huomio on osuva.

Mäkisen ja Kourulan tulkinnessa friedmanilainen yhteiskuntapolitiikka ilman friedmanilaista yritys vastuuskeptisismää johtaa yritys vallan pönkittämiseen: ”Tässä prosessissa epätasa-arvoinen taloudellinen valta tulee hallitsemaan yhteiskunnallista elämää kokonaisvaltaisemmin ja se siirtyy demokraattisen poliittisen vallan ulottumattomiin. Mieleen tulevat patruunatalouden ajat.”¹¹⁷

Kun Mäkisen ja Kourulan analyysissä yritys vastuun korostaminen saattaa johtaa yritys vallan vahvistumiseen, Friedmanille itselleen yritys vastuupuhe merkitsee askelta kohti yritystaloutta demokratisoivaa sosialismia. Näkemysten välillä on jännite, muttei ehkä kuitenkaan niin valtaisa ristiriitaa kuin aluksi saattaa näyttää. Friedmanin analyysi onkin yllättävän moniulotteinen.

Friedman tunnetusti kritisoi johtajia, jotka käyttävät yrityksensä rahoja mihin tahansa yleishyödylliseen tarkoitukseen ilman, että siinä on samalla kyse voitontavoittelusta. Hänen kritiikkinsä yleisesti kommentoitu perustelu on se, että kyse on huonosta johtamisesta, koska näin yritys menettää rahaa. Vähäisemmälle huomiolle on jäänyt se, miten Friedman näkee yhteiskunnallista vastuuta toteuttavan yritysjohtajan omaksuvan itselleen verottajalle kuuluvia tehtäviä.¹¹⁸ Näin yksityinen yritys astuu julkishallinnollisten toimintojen

115 Propertarianismi esiintyy terminä esimerkiksi anarkistisvaikutteisen kirjailijan Ursula LeGuinin tietisromaanissa *The Dispossessed* (1975).

116 Mäkinen ja Kourula 2008, 99.

117 Ibid.

118 Friedmanin viittaus nimenomaan verottajaan eikä vain yleisemmin julkishallinnon toimijain herättää mielenkiintoisia kysymyksiä esimerkiksi siitä, missä määrin se edellyttää jonkinlaisen (kenties jopa marxilaishenkisen) työnarvoteorian hyväksymistä. Tämän kysymyksen pohdinta jääköön kuitenkin myöhempisiin kirjoituksiin.

piiriin eli politisoi itseään. Friedmanin mukaan siitä tulee tällöin demokraattisten vaatimusten luonteva kohde. Yritystalouden demokratisointia voi puolestaan pitää sosialistisena hankkeena.

Friedmanin omin sanoin yritysjohtajasta tulee yhteiskunnallisten tehtävien omaksumisen myötä poliittiseen vastuuseen asetettavissa oleva julkinen toimija:

Hänestä tulee käytännössä julkishallintoon kuuluva virkamies, vaikka hän jatkaakin nimellisesti yksityisen yrityksen palveluksessa. Poliittisten periaatteiden mukaisesti on sietämätöntä, että sellainen virkamies – jos siis oletamme, että hänen toiminnassaan on kyse aidosta yhteiskuntavastuusta eikä vain korulauseista – valittaisiin tehtävänsä nykyisellä tavalla. Jos heistä tulee julkisia virkamiehiä, heidät tulee valita poliittisen prosessin kautta. Jos he voivat asettaa veroja ja käyttää varoja ”yhteiskunnallisten” päämäärien hyväksi, on asetettava poliittinen koneisto arvioimaan näitä veroja ja päättämään poliittisesti, mitä päämääriä tavoitellaan.¹¹⁹

Vaikka Friedman ei artikkelissaan suoraan viittaakaan siihen, argumentissa voi löytää kaikuja Yhdysvaltain vallankumouksen kuuluisasta iskulauseesta ”ei verotusta ilman edustusta”. Friedmanin mukaan yhteiskunnallisten tehtävien omaksuminen merkitseekin askelta kohti sosialismia:

Tämä on perustava syy sille, miksi ”yhteiskuntavastuun” oppi merkitsee sellaisen sosialistisen näkemyksen hyväksymistä, että niukkojen resurssien jakopäätökset tulee tehdä poliittisesti eikä markkinamekanismin kautta.¹²⁰

Kapitalismin tunnetuimpiin puolustajiin kuuluvalla Friedmanille tämä suora yhteys yritys vastuun ja sosialismin välillä merkitsee, että yritysten ei ole järkevää omaksua yritys vastuun periaatteita. Kirjassaan *Capitalism and Freedom*

119 Friedman 1970.

120 Mt.

hän onkin kutsunut yritysten yhteiskuntavastuuta kumoukselliseksi opiksi.¹²¹ Sosialisteille itselleen ja muille radikaalidemokraateille hänen analyysinsä nostaa samalla mielenkiintoisen kysymyksen: kun yritys vastuuperiaatteet on nyt hyväksytty melko laajasti, eikö olisi järkevää yrittää suhtautua vakavasti Friedmanin huomioon ja yrittää käyttää sitä sosialististen päämäärien tavoittelemisessa Friedmanin osoittamalla (ja pelkäämällä) tavalla?¹²²

121 Friedman 2002, 134.

122 Kirjassaan Friedman myös rinnastaa yritys vastuun ammattiliittojen yhteiskuntavastuuseen. Yritysten voittojen lisäämisen tavoittelu on Friedmanin mukaan samanlainen vastuullisuuden ilmaus kuin se, että ammattiliitot tavoittelevat jäsentensä etuja. Yhteiskunnan tehtävänä on sitten vain luoda tälle oman edun tavoittelulle lailliset puitteet. Friedman sivuuttaa kuitenkin kysymyksen siitä, miksi ammattiliiton jäsenten selkein vastine tulee olla nimenomaan liikeyrityksen omistajat eikä esimerkiksi liikeyrityksen henkilökunta. Ekonomismin tehokkuutta kuvastaa, että omistajien mieltäminen liikeyrityksen luonnollisiksi edustajiksi on asia, josta ei juurikaan kiistellä.

Yritysdemokratian näköaloja

Voiko yritysvastuukysymysten leviäminen avata uusia mahdollisuuksia demokraattisia muutoksia tavoittelevalle toiminnalle? Olen ottanut tämän mahdollisuuden vakavammin kuin moni kriittisistä tutkijoista tai aktivisteista. Osalle heistä yritysvastuupuhe on turhanpäiväistä ja sen tutkiminen siksi ajanhukkaa. Uskonko siis tosiaan laskelmoivien yritysjohtajien tai sinisilmäisten kansalaisjärjestöaktivistien julistuksiin siitä, kuinka kapitalismista on tulossa ”aidosti vastuullista”? Entä voiko aktiivinen kuluttajaliike muuttaa kapitalismia?

Lähtökohtanani ei ole ollut usko siihen, että liikeyritysten hyväntahtoisuudesta voisi tulla demokraattisen muutoksen moottori. Maineenhallintakonsulttien tai sydämellisyyspuuskiin innoittamina yritysväki saattaa toki osallistua yleishyödyllisiksi luokiteltaviin hankkeisiin. Ajoittain ilmenevä hyväntekeväisyys pyritään kuitenkin useimmiten pitämään ”valistuneen yritysvallan” mukaisena.

Valistunut yritysvalta tarkoittaa yleensä periaatetta, jossa yritykset pyrkivät esittämään toimintansa yleishyödyllisenä ilman, että niiden epädemokraattista ja hierarkkista valtarakennetta kyseenalaistetaan. Yritysvastuu merkitseekin usein korulauseilla kuorrutettua vastuuta yrityksen voittojen ja aseman tulevaisuudesta. Tämän vuoksi nykymuotoista yritysvastuuta on helppo pitää vain kokoelmana näennäisuudistuksia. Voisiko ilmiön joukosta silti löytää myös ensiaskelia kohti perinpohjaisempia muutoksia tai merkkejä vallitsevien yritysvaltasuhteiden uskottavuuden murenemisestä?

On mahdoton ennustaa tarkkaan, mihin suuntaan keskustelu yritysvaldasta kulkee seuraavien vuosien ja vuosikymmenten aikana. Pidän todennäköisenä, että yritysten poliittinen luonne tulee aiempaa tarkemman läpi-

valaisun kohteeksi. Akateemisissa keskusteluissa liikeyritysten poliittisuus on jäänyt perinteisesti katvealueelle, kun politiikan tutkijat ovat olleet kiinnostuneita valtioista ja muista julkishallinnon yksiköistä ja taloustieteen valtavirta on puolestaan sivuuttanut yritysten valtasuhteet lähes täysin. Globaalinkin demokratian teorioissa on keskitytty usein pohtimaan sellaisia visioita ja malleja, joissa kansallisvaltion poliittiset instituutiot ovat kasvaneet maailmanlaajuisiksi.

Yksi esiin nostamani mahdollisuus yritysten poliittisuuden saaman huomion lisääntymiselle on, että se tapahtuisi hieman samaan tapaan kuin feministit onnistuivat tuomaan aiemmin yksityisenä pidetyn perheinstituution valtasuhteita julkiseen ja poliittiseen keskusteluun. Ei ole kuitenkaan mitenkään väistämätöntä, että yritysvallan politisointi johtaa demokraattisiin uudistuksiin tai mullistuksiin. Politisointi on demokraattisten muutosten välttämätön vaan ei riittävä ehto. Tulevaisuus riippuu toiminnasta.

Periaatteessa se, että yritysjohtajat myöntävät vastuupuheella edes osittain toimintansa poliittisen luonteen, voisi avata monenlaisia demokraattisen muutoksen mahdollisuuksia. Se voisi johtaa tilanteeseen, jossa ammattiyhdistysväki, ympäristöaktivistit ja katujen protestiliikkeet onnistuvat potkaisemaan raollaan olevan poliittisen vastuun oven kokonaan auki. Siinä tilanteessa ne saattaisivat sanoa yrityksille: ”Hienoa, että olette vihdoinkin myöntäneet toimintanne poliittisuuden. Nyt onkin aika keskustella sellaisista aidosti poliittisista asioista kuten yritysdemokratiasta, työntekijöiden itsemääräämisoikeudesta ja kansalaisten oikeudesta osallistua oman elämänsä ehtoihin vaikuttavien suuryritysten toiminnan sääntelyyn.”

Yritysvallan onneksi tällainen keskustelukulttuuri on toistaiseksi melko harvinaista. Keskustelussa yritysvaluasta esimerkiksi eurooppalaisen ammattiyhdistysliikkeen valtavirta on usein vaikuttanut myötäilevän yritysjohtajien toiveita siitä, että yhteiskuntavastuun haasteisiin vastataan vapaaehtoisella itsesääntelyllä eikä sitovilla laeilla. Viime vuosina sekä ammattiyhdistysliikkeen että monien kansalaisjärjestöjen asenteet ovat kuitenkin muuttuneet selvemmin sääntelymyönteisiksi. Myös Euroopan unionissa ja monissa valtioissa aiempaa sitovamman sääntelykehikon luomiseen suhtaudutaan aiempaa vakavammin. Mitään kovin perinpohjaista yritysvaltaa demokratisoivaa sävyä näissä sääntelyaloitteissa ei toki ole.

Globaalin talouden poliittinen luonne on tulossa aiempaa ilmeisemmäksi. Yritysvastuukeskustelu on politisoitumisen yksi signaali. Olen pyrkinyt nostamaan esiin kysymyksiä siitä, missä määrin politisoitumisesta seuraa tai tulisi seurata paineita yksityisten liikeyritysten demokratisoimiseksi. Demokraattisen ajattelun peruseriaatteita seuraten yritysten politisoitumista tulisi seurata niiden demokratisoimisen oikeutus. Yhteys ei ole kuitenkaan täysin vailla ongelmia.

Tilannetta voi selkiyttää vertaus kansainvälisiin rahoituslaitoksiin, jotka ovat yksityisten liikeyritysten tapaan käyttäneet ekonomismia ja taloudellisen neutraliteetin doktriinia suojautuakseen epädemokraattisuutensa kritiikiltä. Rahavallan periaatteiden mukaisesti hallittujen Kansainvälisen valuuttarahaston ja Maailmanpankin kohdalla yksi demokratiavaatimusten perustelu kumpuaa niiden julkisesta luonteesta. On vaikeaa kiistää sitä, että ne käyttävät julkista valtaa, minkä vuoksi niiden pitäminen demokratianormien ulottumattomissa on länsimaisen demokratian peruseriaatteiden valossa monin tavoin kestäväntöntä.

Yksityisten liikeyritysten kohdalla väitteet niiden julkisesta luonteesta eivät ole samalla tavoin selviä. Niinpä demokratisoinnin perustelu on yksityisten liikeyritysten suhteen astetta haastavampi tehtävä kuin Maailmanpankin kohdalla. Lisäksi Maailmanpankin epädemokraattisen päätöksentekojärjestelmän jatkuvuus osoittaa, että hyvätään perustelut eivät välttämättä johda käytännön muutoksiin.

Yksi yritysvallan puolustajien keskeinen väite on, että maailmassa ei ole juurikaan onnistuneita esimerkkejä demokratisoidusta yritystoiminnasta. Autoritaarisen reaaliosialismin esimerkki on perinteisesti noussut helposti esiin, kun keskustelu kääntyy kapitalismin vaihtoehtoihin. Viime vuosina on kuitenkin ilmaantunut merkkejä uudentyyppisestä tavasta puhua talouden demokratisoinnista. Osa demokraattisen talouden hahmotelmista on syntynyt tai levinnyt sosiaalifoorumien ja katujen valtausliikkeiden kautta. Mukana on sekä perinteisiä talousdemokratian aatteita – kuten osuuskuntalaisuutta – että

internetin kautta tapahtuvaan verkostoitumiseen perustuvia uudempia malleja.¹²³

Monissa maissa kapitalistisia osakeyhtiöitä demokraattisemmin hallinnoidut osuuskunnat ovat kasvattaneet suosiotaan viimeisimmän finanssikriisin aikana. Suomessa osuuskuntatoiminta on jo kauan sitten kasvanut niin suureksi, että sitä voi olla hankalampi nähdä kovinkaan radikaalina vaihtoehtona. Markku Kuisman sanoin osuuskuntien voi nähdä ”kasvanee[n] liian suuriksi ja etääntynee[n] perustehtävistään rivijäsentensä eli omistajiensa vaikutusvallan ulottumattomiin.”¹²⁴ Suuryrityksenä toimivan osuuskunnan ristiiriitoja vastuukysymyksissä kuvastavat esimerkiksi Sokoksen tavarataloissa myytävät Israelin laittomista siirtokunnista peräisin olevat Ahavan kosmetiikkatuotteet.

Samaan aikaan kun bruttokansantuote kutistui Britanniassa vuosina 2008–2011 lähes kahdella prosentilla, ”osuuskuntatalous” on osuuskuntaliikkeen piiristä annettujen arvioiden mukaan kasvanut lähes kahdellakymmenellä prosentilla.¹²⁵ Lukuihin voi suhtautua pienellä varauksella, mutta osuustoiminnan voi arvella olevan nousussa niin Britanniassa kuin muuallakin.

Yksi osuuskuntia ja muita demokraattisesti hallinnoituja yrityksiä kohtaan esitetty yleinen kritiikki on, että ne eivät pärjää markkinakilpailussa tehokkaan hierarkkisesti hallituille yhtiöille. Aiheesta on käyty monia kiistoja, joissa esimerkiksi yhdysvaltalaiset taloustieteen professorit Samuel Bowles ja Her-

123 Viime vuosina eri puolilla maailmaa voimistunut ns. commons-ajattelu on innoittanut keskustelua demokraattisen tuotannon mahdollisuuksista. Aiemmin lähinnä kaikkien käytössä olevia yhteismaita tarkoittava hieman epämääräinen commons-termi viittaa nykyisin monenlaiseen yhteiskäyttöön ja vapaaseen jakamiseen. Toisin kuin monissa perinteisissä sosialistisissa yritysdemokratiavisioiden, commons-keskusteluissa valtion rooliin kiinnitetään yleensä melko vähän huomiota. Yhteisen tuottamisen ja hajautetun tai kadotetun omistamisen mallit sisältävät paljon kiehtovaa inspiraatiota ja nykyisin myös käytännön esimerkkejä talouden demokratisaatiolle. Toisinaan commons-ajattelu saattaa myös sivuuttaa valtion roolin sillä seurauksella, että tuloksena on markkinavisio, jota voi olla vaikea määrittellä erityisen demokraattiseksi.

124 Kuisma 2013.

125 Gardner 2013. Lukujen luotettavuutta arvioitaessa on pidettävä mielessä, että Gardnerin käyttämä alkuperäislähde on osuuskuntatoiminnan edistämiseen pyrkivä Cooperatives UK, jonka toimintaan voi tutustua täällä: <http://www.uk.coop/>

bert Gintis ovat puolustaneet demokraattisia yrityksiä myös niiden kilpailukyvyyn näkökulmasta. Toisaalta esimerkiksi Olli Tammilehto on todennut, että

[t]yöntekijöiden demokraattisesti hallitsemassa yrityksessä tuotanto voi näyttää tehottomalta, kun päätöksiin menee kovasti aikaa. Mutta koska se, mitä sitten lopulta tuotetaan, todellakin lisää ihmisten hyvää, tällainen yritys on todellisuudessa nykyisiä ratkaisevasti tehokkaampi.¹²⁶

Baskialueella osuuskuntaperiaatteilla toimiva Mondragon-yritys on herättänyt viime aikoina voimistuvaa mielenkiintoa eri puolilla maailmaa paljolti myös siksi, että se on demokraattisista periaatteistaan huolimatta menestynyt liiketaloudellisesti kohtalaisen hyvin. Esimerkiksi kun pistäydyin kirjan viimeistelyvaiheessa Brasiliassa, huomasin Mondragonin laajentaneen toimintaansa myös siellä. Maailmantalouden mittakaavassa kyse on toki pienimuotoisesta vaihtoehdosta.

Demokraattisen yrityksen malleja on paljon muitakin. Osassa korostetaan omistamisen demokratisointia, toisissa taas hallinnon ja päätöksenteon demokratisointi onnistuu ilman omistusrakenteeseen kajoamista. Radikaalit aktivistit tuntevat usein vetoa argentiinalaisiin vallattuihin tehtaisiin, joissa on 2000-luvun talouskriisin jälkeen pyritty soveltamaan työläisten itsehallinnon periaatteita. Maltillisempia saattaa houkuttaa saksalainen myötämäärämlainsäädäntö, joka takaa tietyillä edellytyksillä ammattiyhdistyksille edustuksen suurten yhtiöiden johdossa. Suomessa 1970-luvun kamppailut yritysdemokratiasta sen sijaan johtivat vesitettyyn kompromissiin yhteistointamenettelystä, joka on viime vuosina saanut julkisuutta lähinnä joukkorirtisanomisten yhtenä käynnistysalustana.¹²⁷

Pohdinnat hierarkkisen yritysvallan vaihtoehdoista ovat usein vasemmistolaisten, punavihreiden tai muiden radikaalidemokraattien kirjoittamia. Asiaa on kuitenkin käsitelty moni muukin. Vaikka Björn Wahlroos uskoo hierarkian valtaavan takaisin alaa yrityksissä ”sekä vallan käyttöperiaatteena

126 Tammilehto 2005, 23.

127 Ks. Kärrylä 2012; Tammilehto 2005, 23.

että johtotyylinä”, hän näkee myös hierarkioiden osittaisen purkamisen mahdolliseksi:

Silti jopa liikemaailmassa teknologinen edistys ja varsinkin internet-pohjaiset huutokaupat ja logistiikkakäyttöjärjestelmät mahdollistavat sen, että markkinat ottavat yhä suuremman osan liiketoiminnasta perinteiseen tapaan hierarkkisesti järjestetyiltä yhtiöiltä.¹²⁸

Pohtiessaan myöhemmin sitä, mikseivät ”markkinat” syrjäytä kokonaan hierarkkisia yhtiöitä, keskeinen syy ovat transaktiokustannukset. Kaikkien tuotannossa tarvittavien osuuksien jatkuva kilpailuttaminen markkinoilla ja siihen liittyvä hintatiedon hankkiminen tulisi liian hankalaksi ja kalliiksi. Pitkän linjan yritysjohtajan kokemuksella Wahlroos kuvaa markkinoiden hankalaa luonnetta seuraavasti:

Kuluja koituu myös siitä, että jokaisesta kaupasta markkinoilla neuvotellaan ja sovitaan periaatteessa erikseen. Vakiodut sopimus- ja maksuehdot samoin kuin myyntiin tarjottujen tavaroiden vakiodut laadut voivat huomattavasti alentaa transaktiokustannuksia, kuten arvo-paperi- ja raaka-ainemarkkinoilla tapahtuu. Kaikkien tarpeellisten komponenttien kokoaminen markkinoilla voi kuitenkin viedä paljon aikaa ja tulla kalliiksi. Sen tietää jokainen, joka on joutunut järjestämään ainutkertaista tai pienimuotoista tuotantoa, jonka yhtiöittäminen ei kannata. Yhtiöt yksinkertaistavat huomattavasti sopimista ja alentavat siten kustannuksia ja vähentävät toteuttamisriskiä.¹²⁹

Wahlroos tuo esiin sen, miten yhtiöt tukahduttavat markkinoiden toimintaa. Koska markkinoiden suunnitelmattomuuteen alistuminen on turhauttavaa, Wahlroos tukeutuu mielellään yhtiöiden hierarkkiseen suunnitelmallisuuteen. Kun moni muu yritysvalan ystävä pyrkii esittämään yhtiöiden toiminnan noudattavan markkinaperiaatteita, Wahlroos edustaa hierarkkisuuden ja

128 Wahlroos 2012, 32.

129 Ibid, 218.

autoritaarisuuden korostamisellaan suurempaa älyllistä rehellisyyttä ja realismia.

Hiukan avoimeksi jää kysymys siitä, että jos markkinat ovat kaoottisuudessaan niin rasittavia ja yhtiöt niin autoritaarisia kuin Wahlroos kuvaa, eikö yritystoimintaa kannattaisi pyrkiä toteuttamaan demokraattisten periaatteiden mukaisesti? Wahlroos sivuuttaa tämän mahdollisuuden kirjassaan kevyesti. Itse uskon, että sitä myötä kun realistiset analyysit yritysvallan hierarkkisesta luonteesta yleistyvät, demokraattisen yritystoiminnan mahdollisuudet saattavat saada kasvavaa huomiota.

Tarkoitukseni on tässä kirjassa ollut nostaa valta- ja demokratiakysymyksiä esiin eikä esittää kattavaa normatiivista ohjelmaa yritysvallan demokratisoimiseksi. Toisaalta en pyri peittämään omia radikaalidemokraattisiksi luokiteltavissa olevia mieltymyksiäni. Radikaali demokratia merkitsee demokratian peruskysymysten juuriin pureutumista ja huomion kiinnittämistä myös sellaisiin valtakeskeittymiin, jotka on perinteisesti rajattu demokratian pätevyysalueen ulkopuolelle. Puhe kapitalistisen talouden demokratisoimisen mahdollisuuksista saattaakin nostattaa epäilyjä siitä, mitä kaikkea on oikeastaan järkevää demokratisoida. Merkitseekö demokraattisten näköalojen avaaminen sitä, että tavoittelee ”kaiken” demokratisointia?

Monien mielestä saattaakin olla parempi rajata demokratia vain nyt demokraattisina pidettyjen poliittisten instituutioiden vahventamiseen eikä niinkään pohtia demokraattisten normien soveltamista myös taloudeksi määriteltyjen toimintojen piirissä. Oma lähtökohtani kuitenkin on, että talouden jättäminen demokratiapohdintojen ulkopuolelle merkitsee ihmisten vapauden ja itsemääräämisoikeuden kannalta haitallista rajausta. Tämä ei tietenkään tarkoita, että kaikki talouteen liittyvät asiat tulisi saattaa demokraattisten komiteoiden tai jatkuvan enemmistöpäätöksenteon alaiseksi toiminnaksi. Se tarkoittaa sitä, että taloutta ei voi esimerkiksi näkymättömään käteen viittavilla mahtikäskyillä pyhittää demokratian ulottumattomissa olevaksi alueeksi.

Demokratia tarkoittaa minulle ihmisten mahdollisuutta osallistua tasaveroisina omaa elämäänsä koskeviin tärkeisiin päätöksiin. Lähtökohtani on yhteensopiva sen liberalistisen vapausihanteen kanssa, että ihmisillä on vapaus tehdä mitä huvittaa niin kauan kuin siitä ei aiheudu liiallista haittaa muille. Demokraattisen liberalismiin mukaan niistä toiminnoista, joista sellaista haittaa voi merkittävästi aiheutua (ns. yhteisistä asioista), sovitaan tasa-

veroisesti yhdessä. Rajanveto sen suhteen, mitkä asiat ovat sellaisia haittapesäkkeitä, että niistä on syytä sopia yhdessä, on usein hankalaa. Esimerkiksi yksilöiden vapaus tupakoida julkisissa tiloissa on viime vuosikymmeninä koettu yhä selkeämmin asiaksi, jota yhteiskunnan täytyy voida demokraattisesti rajoittaa. Samalla puolestaan yksilöiden vapaus esimerkiksi solmia liittoa samaa sukupuolta olevien kanssa on päässyt pois joistakin rajoitteista.

Harjoittavatko kapitalistiset liikeyritykset sellaista toimintaa, että yhteiskunnan tulisi ulottaa niihin nykyistä pontevampia demokraattisia vaatimuksia? Itse olen taipuvainen vastaamaan tähän myöntävästi. Monet kapitalistiset yritykset käyttävät merkittävää valtaa suhteessa sekä omiin työntekijöihinsä että ympäröivään yhteiskuntaan. On aika saattaa ne samankaltaisen poliittisen arvopohdinnan kohteeksi kuin muutkin valtakeskittymät. Yritysvastuupuheen yleistymisen tarjoaa tähän uusia mahdollisuuksia.

Lähdekirjallisuus

Arrighi, Giovanni. *The Long Twentieth Century*. Verso, London 1994.

Arrighi, Giovanni. *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-first Century*. Verso, London 2007.

Bendell, Jem. "Barricades and Boardrooms. A Contemporary History of the Corporate Accountability Movement". Technology, Business and Society Programme Paper Number 13 June 2004, United Nations Research Institute for Social Development, 2004.

Berle, Adolf A. ja Gardiner Coit Means. *The Modern Corporation and Private Property*. Transaction Publishers 1932.

Bowen, Howard. *Social Responsibilities of the Businessman*. Harper and Brothers, New York 1953.

Blowfield, Michael ja Jędrzej Geirge Frynas. "Setting New Agendas: Critical Perspectives on Corporate Social Responsibility in the Developing World". *International Affairs* 81:3 (2005): 499–513.

Brown, Halina Szejnwald, Martin de Jong ja Teodorina Lessidrenska. "The Rise of the Global Reporting Initiative (GRI) as a Case of Institutional Entrepreneurship". Corporate Social Responsibility Initiative, Working Paper 36. Cambridge, MA:

John F. Kennedy School of Government, Harvard University 2007. http://www.hks.harvard.edu/m-rcbg/CSRI/publications/workingpaper_36_brown.pdf

Carroll, Archie B. "Corporate Social Responsibility. Evolution of a Definitional Construct". *Business & Society* Vol. 38 No. 3, September 1999: 268–295.

Crane, Andrew, Dirk Matten ja Jeremy Moon. *Corporations and Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press 2008.

Davis, Gerald F., Marina v.N. Whitman ja Mayer N. Zald. "The Responsibility Paradox: Multinational Firms and Global Corporate Social Responsibility." Ross School of Business Working Paper Series, Working Paper No. 1031, April 2006.

Davis, Stephen, Jon Lukomnik ja David Pitt-Watson. *The New Capitalists. How Citizen Investors are Reshaping the Corporate Agenda*. Harvard Business School Press, Boston 2006.

Elkington, John. "Going Green". *New York Times* 21.6. 2012. <http://www.nytimes.com/2012/06/22/opinion/global-agenda-magazine-going-green.html?pagewanted=1&r=2&>

Fazer. Fazerin Eettiset periaatteet. 2007. <http://www.fazer.com/fi/Yritysvastuu/Yritysvastuu-Fazerilla/Eettiset-periaatteet/>.

Fazer. "Fazer parantaa kaakaon hankintaketjun vastuullisuutta." Tiedote 26.9.2012. http://www.fazer.fi/Uutiset/Fazer_yritysuutiset/Fazer-parantaa-kaakaon-hankintaketjun-vastuullisuutta-/

Fougère, Martin ja Nikodemus Solitander. "Against Corporate Responsibility: Critical Reflections on Thinking, Practice, Content and Consequences". *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* 16 (2009): 217–227.

French, Paul. "China column: What's driving responsibility in China?", Feb 6, 2013, <http://www.ethicalcorp.com/business-strategy/china-column-what%E2%80%99s-driving-responsibility-china> (27.2.2013).

- Friedman, Milton.** *Capitalism and Freedom*. The University of Chicago Press, Chicago 2002.
- Friedman, Milton.** "The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits." *New York Times Magazine* 13.1970 (1970): 32–33.
- Gardner, Stephen.** "Alternative ownership structures – Stronger together". Article posted on Feb 5, 2013 at <http://www.ethicalcorp.com/business-strategy/alternative-ownership-structures-%E2%80%93-stronger-together> (27.2.2013)
- Garriga, Elisabet ja Domènec Melé.** "Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory". *Journal of Business Ethics* 53 (2004): 51–71.
- Hanisch, Carol.** *Personal is Political. The Women's Liberation Movement classic with a new explanatory introduction*. 1969/2006. <http://www.carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>
- Harris, Ron.** "The Bubble Act: Its Passage and Its Effects on Business Organization". *The Journal of Economic History* 54.3 (Sep., 1994): 610–627.
- Harvey, David.** *The Enigma of Capital and the Crisis of Capitalism*. Profile Books, London 2010.
- Haslam, Paul Alexander.** "The Firm Rules: Multinational Corporations, Policy Space and Neoliberalism". *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 6 (2007): 1167–1183.
- HE 365/1992 vp.** *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain väkisinmakaamista ja vapautta loukkaavaa haureutta koskevien säännösten muuttamisesta* (HE 365/1992).
- Henderson, James P.** "Agency or Alienation? Smith, Mill, and Marx on the Joint-Stock Company". *History of Political Economy* 18.1 (1986): 111–131.
- Hill, Rod ja Tony Myatt.** *The Economics Anti-Textbook: A Critical Thinker's Guide to Microeconomics*. Zed Books, London 2010.

- Hirschman, Albert O.** *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press, Cambridge 1970.
- Hirvonen, Elina.** ”Sanokaa orja, kun haluatte suklaata”. *Helsingin Sanomat* 26.9.2012.
- Holappa, Lauri.** *Ortodoksinen talousteoria ja Bretton Woods -järjestelmän kaatuminen*. Maailmanpolitiikan pro gradu -työ, Helsingin yliopisto 2009.
- Kaarenoja, Vappu.** ”Ihmisten aliarvioinnin Suomen ennätys.” *Ylioppilaslehti* 10.9.2012.
- Kanani, Rahim.** ”The Future of Corporate Social Responsibility (CSR)”. *Forbes* 9.2.2012. <http://www.forbes.com/sites/rahimkanani/2012/02/09/the-future-of-corporate-social-responsibility-csr/>
- Kaysen, Carl.** ”The social significance of the modern corporation.” *The American Economic Review* 47.2 (1957): 311–319.
- Kaytilya.** *Kaytilya's Arthashastra: Book I, "Concerning Discipline"*. <http://www.sdstate.edu/projectsouthasia/upload/Book-I-Concerning-Discipline.pdf>
- Kesko.** *Yhteiskuntavastuun raportti 2011*. Kesko, Helsinki 2012.
- Kinderman, Daniel.** ”‘Free us up so we can be responsible!’ The co-evolution of Corporate Social Responsibility and neo-liberalism in the UK, 1977–2010”. *Socio-Economic Review* (2012): 29–57.
- Korten, David.** *Maailma yhtiöiden vallassa. Saalistustaloudesta ekologiseen vallankumoukseen*. Suomentanut Tero Norkola. Like, Helsinki 1997.
- KPMG in India.** ”Corporate Social Responsibility – Towards a Sustainable Future. A White Paper”, 2008. http://www.in.kpmg.com/pdf/csr_whitepaper.pdf
- Kuisma, Markku.** ”Vähemmän aggressiivista kapitalismia”. Kepan verkkokolumni 25.2.2013. <http://www.kepa.fi/uutiset/9742>.

Kärriylä, Ilkka Aleksii. *Yritysdemokratia vai yhteistoiminta? Kamppailu työelämän demokratisoinnin käsitteistä 1960- ja 1970-lukujen Suomessa.* Valtiotieteellinen tiedekunta. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma. Marraskuu 2012.

Laki osakeyhtiöistä. Annettu Helsingissä 2.5.1895. <http://www.porssitieto.fi/kirjoitus/osakeyhtiolaki-1895.pdf>.

Lee, Min-Dong Paul. ”A review of the theories of corporate social responsibility: Its evolutionary path and the road ahead”. *International Journal of Management Reviews* 10 (2007): 53–73.

Le Guin, Ursula K. *The Dispossessed.* Grafton Books, London 1975.

Low, Patrick ja Ang Sik-Liong. ”Confucian leadership and corporate social responsibility (CSR), the way forward.” *Journal of Business Research* 2.1 (2012): 85–101.

Malaty, Ramses. ”Islamilainen rahoitus: uusi keino Pohjois-Afrikan talouskasvun nousuun”. *Raportit*, 5.3.2013, *Suomen suurlähetystö, Kairo. Kauppapolitiikka* 1/2013

Marens, Richard. ”Destroying the village to save it: corporate social responsibility, labour relations, and the rise and fall of American hegemony”. *Organization* 17 (November 2010): 743–766.

Mews, Constant J. ja Ibrahim Abraham. ”Usury and Just Compensation: Religious and Financial Ethics in Historical Perspective.” *Journal of Business Ethics* 72.1 (2007): 1–15.

Monbiot, George. ”My search for a smartphone that is not soaked in blood.” *Guardian* 11.3.2013. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2013/mar/11/search-smartphone-soaked-blood>

Mäkinen, Jukka ja Arno Kourula. ”Pluralism in political corporate social responsibility.” *Business Ethics Quarterly* 22.4 (2012): 649.

- Mäkinen, Jukka** ja **Arno Kourula**. ”Yritysvastuun politiikkaa”. *Niin & Näin* 4/2008; 93–101.
- Niemelä, Mikko**. ”Henkilökohtaisesta poliittista”. *Paatos* 2/2010. <http://jarjestot.uta.fi/aatos/paatos/arkisto/210/paatos21008.html> (26.2.2013)
- Osakesäästäjien keskusliitto**. *Osakesäästäjän sanakirja*. <http://www.osakeliitto.fi/page1.php?hid=382>
- Ovaskainen, Teppo**. ”Kova syytös tv:ssä – näin Niinistö todella sanoi 14.5.1991”. *Uusi Suomi* 12.1.2012. <http://www.uusisuomi.fi/kotimaa/119324-kova-syytos-tvssa-%E2%80%93nain-niinisto-todella-sanoi-1451991>.
- Palazzo, Guido** ja **Andreas Georg Scherer**. ”Corporate Social Responsibility, Democracy, and the Politicization of the Corporation.” *Academy of Management Review* 33.3 (2008): 773–775.
- Patomäki, Heikki**. ”Neoliberalism and the Global Financial Crisis.” *New Political Science* 31.4 (2009): 431–442.
- Patomäki, Heikki** ja **Teivo Teivainen**. *A Possible World: Democratic Transformation of Global Institutions*. Zed Books, London and New York 2004.
- Richman, Josh**. ”Marin man uses corporate personhood to fight carpool lane ticket”. *Mercury News* 7.1.2013. http://www.mercurynews.com/breaking-news/ci_22325083/marin-man-uses-corporate-personhood-fight-carpool-lane
- Risse, Thomas** ja **Kathryn Sikkink**. ”The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction.” Teoksessa Thomas Risse, Stephen C. Kopp ja Kathryn Sikkink (toim.) *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*. Cambridge University Press, Cambridge 1999: 1–38.
- Ristelä, Pekka**. ”Ay-liike, yritysvastuu ja kuluttajavaikuttaminen”. Teoksessa Elisa Lipponen (toim.) *Kuluttajavaikuttamisen rajat*. Kalevi Sorsa -säätiö, Jyväskylä 2011: 61–72.

Salminen, Esa. ”Professori lyttää yritysten yhteiskuntavastuun”. *Kepa uutiset* 1.12.2011.
<http://www.kepa.fi/uutiset/8770>

Scherer, Andreas Georg ja Guido Palazzo. ”The new political role of business in a globalized world: A review of a new perspective on CSR and its implications for the firm, governance, and democracy.” *Journal of Management Studies* 48.4 (2011): 899–931.

Scherer, Andreas Georg ja Guido Palazzo. ”Toward a Political Conception of Corporate Responsibility: Business and Society seen from a Habermasian Perspective.” *Academy of Management Review* 32.4 (2007): 1096–1120.

Shamir, Ronen. ”The Age of Responsibilization: On Market-Embedded Morality.” *Economy and Society*, 37 (2008): 1–19.

Shamir, Ronen. ”The De-Radicalization of Corporate Social Responsibility.” *Critical Sociology* 30 (2004): 669–689.

Shaw, William H. ”Marxism, Business Ethics, and Corporate Social Responsibility.” *Journal of Business Ethics* 84.4 (2009): 565–576.

Soederberg, Susanne. *Global Governance in Question. Empire, Class and the New Common Sense in Managing North-South Relations.* Pluto Press, London 2006.

Tammilehto, Olli. ”Kapitalismista demokratiaan”. Teoksessa Outi Hakkarainen, Jaana Airaksinen ja Tove Selin (toim.). *Talous ja demokratia. Ratkaisuja Suomesta ja muualta maailmasta.* Like, Helsinki 2005: 17–28.

Teivainen, Teivo. ”Yritysprotektionismi”. *Kauppolitiikka*, maaliskuu 2013.

Teivainen, Teivo. *Enter Economism, Exit Politics. Experts, Economic Policy and Damage to Democracy.* Zed Books, London and New York 2002.

Teivainen, Teivo. "Towards a Democratic Theory of the World-System: Democracy, Territoriality and Transnationalization", *Journal of World-Systems Research* Vol VI (Winter 2000): 706–725.

Tombs, Steve ja Dave Whyte. "Unmasking the crimes of the powerful." *Critical Criminology* 11.3 (2003): 217–236.

United Nations Conference on Trade and Development. *World Investment Report 2009. Transnational Corporations, Agricultural Production and Development.* United Nations, New York ja Geneve 2009. http://unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf

Wahlroos, Björn. *Markkinat ja demokratia.* Otava, Helsinki 2012.

Winkler, Adam. "Corporate Personhood and the Rights of Corporate Speech." *Seattle University Law Review*, Vol. 30, p. 863, 2007, UCLA School of Law Research Paper No. 09–11 (2009).

Kirjoittaja

Teivo Teivainen on aktiivinen yhteiskunnallinen keskustelija sekä kansainvälisesti tunnustettu ja palkittu tutkija. Hän on Helsingin yliopiston maailmanpolitiikan professori ja toiminut professorina myös Perussa ja Kanadassa.

Teivainen on julkaissut lukuisia teoksia englanniksi, espanjaksi ja suomeksi, mm. *Enter Economism, Exit Politics: Experts, economic policy and the damage to democracy* (2002); *Pedagogía del poder mundial* (2004) sekä yhdessä Heikki Patomäen kanssa *Globaali demokratia* (2005).

Akateemisten tehtävien ohella Teivainen on ollut aktiivinen useissa vaihtoehtoista globalisaatiota edistävissä kansalaisliikkeissä sekä Maailman sosiaalifoorumissa. Hän on myös toiminut asiantuntijana kansainvälisille järjestöille, valtioille, kansalaisjärjestöille ja ammattiyhdistysliikkeille.

